

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasan TUĞ

ÂYET SONLARINDAKİ ESMÂ-İ HÜSNÂNIN ÂYET VE KONU BÜTÜNLÜĞÜ
AÇISINDAN MÜNÂSEBETİ

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasan TUĞ

ÂYET SONLARINDAKİ ESMÂ-İ HÜSNÂNIN ÂYET VE KONU BÜTÜNLÜĞÜ
AÇISINDAN MÜNÂSEBETİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hatice TEBER

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hasan TUĞ'un bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet DAĞ (İmza)

Üye (Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK (İmza)

Tez Başlığı: Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Âyet ve Konu Bütünlüğü Açısından Münâsebeti

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 30/06/2025

Mezuniyet Tarihi : 17/07/2025

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Âyet ve Konu Bütünlüğü Açısından Münâsebeti” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Hasan TUĞ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

07/07/2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Hasan TUĞ
Öğrenci Numarası	202152049015
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER
Doktora Tez/Yüksek Lisans Tez/Dönem Projesi Başlığı	Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Âyet ve Konu Bütünlüğü Açısından Münâsebeti
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2711390344
Rapor Tarihi	07.07.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 14 Alıntılar dahil: % 15
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 165 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLÖLAR LİSTESİ	İV
KISALTMALAR LİSTESİ	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MÜNÂSEBET İLMİ VE ESMÂ-İ HÜSNÂ

1.1. Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi.....	8
1.1.1. Tanımı ve Önemi	8
1.1.2. İlim Dalı Olarak Ortaya Çıkışı	11
1.1.3. Münâsebet İlminin Kısımları.....	15
1.1.3.1. Âyetler Arası Münâsebet.....	16
1.1.3.1.1. Tanzîr	17
1.1.3.1.2. Mudâdde.....	18
1.1.3.1.3. İstitrâd	20
1.1.3.1.4. Tehallus.....	21
1.1.3.1.5. İntikâl	22
1.1.3.1.6. Hüsn-i Matlab.....	23
1.1.3.1.7. Üslûbü'l-Hakîm.....	24
1.1.3.1.8. İhtirâs.....	25
1.1.3.2. Sûreler Arası Münâsebet	26
1.1.3.2.1. Sûrenin Kendi İçindeki Münâsebeti.....	27
1.1.3.2.2. Farklı Sûreler Arasındaki Münâsebet.....	27
1.1.3.2.3. Sûrenin Konusu İle İsmi Arasındaki Münâsebet	28
1.1.3.2.4. Sûrelerin Konuları Arasında Münâsebet	29
1.1.3.2.5. Sûrenin Baş Tarafı İle Sonu Arasında Münâsebet	29
1.1.3.2.6. Sûrenin Başı İle Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münâsebet.....	30
1.1.3.2.7. Kur'ân'ın Başıyla Sonu Arasındaki Münâsebet.....	31
1.1.4. Münâsebet İlminin Diğer Kur'ân İlimleriyle İlişkisi.....	31
1.1.5. Münâsebeti Tespit Etmede Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar	34
1.2. Esmâ-i Hüsnâ Kavramı	35
1.2.1. Tanımı ve Önemi	35
1.2.2. Esmâ-i Hüsnâ Hakkında Yapılan Çalışmalar	38

1.2.3. Esmâ-i Hüsnâ'nın Niceliksel Değeri	39
1.2.4. Esmâ-i Hüsnâ'nın Tasnifi	43
1.2.5. Müterâdif/Eş Anlamlılık Durumu	44
1.2.6. Esmâ-i Hüsnâ'nın Âyetlerde Zikrediliş Biçimleri.....	45
1.2.6.1. Esmâ-i Hüsnâ'nın Âyet Ortasında Zikredilmesi	46
1.2.6.2. Esmâ-i Hüsnâ'nın Âyet Sonunda Zikredilmesi.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

ÂYET VE KONU BÜTÜNLÜĞÜ BAĞLAMINDA ÂYET SONLARINDAKİ ESMÂ-İ HÜSNÂ VE ÖRNEKLERİ

2.1. Allah'ın Zâtını ve Yüceliğini Tanıtan İsimler	51
2.1.1. Hakîm (الحكيم).....	52
2.1.2. Hamîd (الحميد).....	56
2.1.3. Alî (العلي).....	58
2.1.4. Azîm (العظيم).....	60
2.1.5. Vâhid (الوحيد).....	62
2.1.6. Mecîd (المجيد)	63
2.1.7. Hayy (الحي).....	65
2.1.8. Müteâlî (المتعالى)	66
2.1.9. Kuddûs (القدّوس).....	67
2.1.10. Samed (الصمد).....	69
2.2. Allah'ın Rahmeti İle İlgili İsimler	70
2.2.1. Rahîm (الرحيم).....	71
2.2.2. Velî (الولي).....	74
2.2.3. Vekîl (الوكيل)	75
2.2.4. Halîm (الحليم)	77
2.2.5. Muhîr (المحيط).....	79
2.2.6. Rahmân (الرحمن).....	81
2.3. Allah'ın Bağışlaması İle İlgili İsimler	83
2.3.1. Gafûr (الغفور).....	84
2.3.2. Tevvâb (التَّوَّاب)	87
2.3.3. Raûf (الرؤف).....	89
2.3.4. Afîv (العفو).....	91
2.3.5. Şekûr (الشكور).....	93
2.3.6. Hâdî (الهادي)	94

2.4. Allah'ın İlmi İle İlgili İsimler.....	95
2.4.1. Alîm (العليم).....	97
2.4.2. Habîr (الخبير).....	100
2.4.3. Semî' (السميع).....	102
2.4.4. Basîr (البصير).....	104
2.4.5. Şehîd (الشهيد).....	106
2.4.6. Rakîb (الرقيب).....	107
2.5. Allah'ın Kudreti İle İlgili İsimler	109
2.5.1. Azîz (العزیز).....	111
2.5.2. Kadîr (القدير).....	113
2.5.3. Kavî (القوي).....	116
2.5.4. Kebîr (الكبير).....	118
2.5.5. Kakhâr (القهار)	120
2.5.6. Kayyûm (القيوم).....	121
2.5.7. Melik (الملك).....	123
2.6. Allah'ın Muâveneti İle İlgili İsimler	124
2.6.1. Nasîr (النصير).....	125
2.6.2. Vehhâb (الوهاب).....	126
2.6.3. Hafîz (الحفيظ)	127
2.6.4. Karîb (القريب).....	128
2.6.5. Vedûd (الودود).....	130
2.6.6. Fettâh (الفتاح)	131
2.6.7. Hasîb (الحسيب)	132
2.6.8. Mucîb (المجيب).....	133
2.7. Allah'ın Zenginlik ve Bereket İhsan Etmesi İle İlgili İsimler.....	134
2.7.1. Ganî (الغني).....	135
2.7.2. Latîf (اللطيف).....	137
2.7.3. Kerîm (الكریم).....	138
2.7.4. Mukît (المقیت)	140
2.7.5. Ber (البرّ).....	141
2.7.6. Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm (ذو الجلال والإكرام).....	142
SONUÇ	145
KAYNAKÇA.....	147
ÖZGEÇMİŞ	152

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Allah'ın Zâtını Yüceliğini Tanıtan İsimler.....	51
Tablo 2.2 Allah'ın Rahmeti İle İlgili İsimler.....	70
Tablo 2.3 Allah'ın Bağışlaması İle İlgili İsimler.....	83
Tablo 2.4 Allah'ın İlmi İle İlgili İsimler.....	96
Tablo 2.5 Allah'ın Kudreti İle İlgili İsimler.....	110
Tablo 2.6 Allah'ın Muâveneti İle İlgili İsimler	124
Tablo 2.7 Allah'ın Zenginlik ve Bereket İhsan Etmesi İle İlgili İsimler.....	134

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhi's-selâm
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bs.	: Baskı, basım
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühü
çev.	: Çeviri/çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
K.	: Mekkî
M.	: Medenî
m.	: Miladî
mad.	: Madde
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
r.a.	: Radıyallahu anh/ radıyallahu anhü
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
sy.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
terc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
YEK	: Yazma Eserler Kurumu
Yay.	: Yayınevi

ÖZET

İnsanlığa hidâyet için indirilen ve son ilâhi vahiy olan Kur'ân-ı Kerîm'i diğer ilâhî kitaplardan ve eserlerden ayıran en büyük özelliklerinden biri, hiç kuşkusuz nazmı ve terkîbidir. Bu çalışmada, Kur'ân ilimlerinden Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi çerçevesinde özellikle de âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ'nın uyum ve insicamı konunun akışı ile bağlantılı olarak ele alınmış hem içinde bulunduğu âyetle hem de diğer âyetlerle olan bağı analiz edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin ve sûrelerin dil ve anlatım zenginliği incelenmiştir.

Esmâ-i Hüsnâ ile Kur'ân âyetleri arasında konunun akışı noktasında bir bağ göze çarpmaktadır. Çalışmaya konu olan âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ, en çok içinde bulunduğu âyetle ve sonra da diğer âyetlerle bağlantılıdır. Esmâ-i Hüsnâ'nın, âyet sonlarında zikredilmesinin sebebi, Mü'minleri müjdelemek, kâfirleri tehdit etmek, âyette veya sûrede bahsedilen konuyu teyit etmek, konunun sonucunu bir hükme bağlamak veya zikredilen konunun sebebini bildirmek olabilir. Bu durum da âyet içindeki konuların Esmâ-i Hüsnâ'ya bağlanarak muhatabın dikkati çekilmekte ve verilmek istenen mesaja dikkatini çekmektedir. Böylece ilgili âyetin mesajını daha derinlemesine anlamasına ve daha iyi kavramasına yardımcı olmaktadır.

Esmâ-i Hüsnâ âyet sonlarında zikredilerek konu akışına anlam zenginliği ve derinlik katmakta, ilahi sıfatların tanıtılmasını, edebi üslup ve ahengiyle mesajın etkisini güçlendirmektedir. Esmâ-i Hüsnâ bazen uzun olarak anlatılan konuları özetlerken, bazen de kısa bir konuyu tamamlamak üzere zikredilmektedir. Ayrıca, bu isimlerin âyette ele alınan konunun kaynağını veya gerekçesini belirtmek üzere yer aldığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân'ı Kerîm, Âyet, Sûre, Münâsebet, Esmâ-i Hüsnâ, Havâtîmü'l-Âyet.

SUMMARY

RELATIONSHIP OF THE NAMES OF HUSNA AT THE END OF THE VERSE IN TERMS OF THE INTEGRITY OF THE VERSE AND THE SUBJECT

One of the greatest features that distinguishes the Holy Quran, which was sent down to guide humanity and is the last divine revelation, from other divine books and works is undoubtedly its verse and composition. In this study, within the framework of the science of Mūnasebātū'l-Kuran, one of the sciences of the Quran, the harmony and coherence of the beautiful names mentioned especially at the end of the verses was discussed in connection with the flow of the subject, and its connection with both the verse it is in and other verses was analyzed. The language and expression richness of the verses and surahs in the Holy Quran was emphasized.

There is a connection between the Asma-i Husna and the verses of the Quran in terms of the flow of the subject. The Asma-i Husna mentioned at the end of the verses that are the subject of the study is mostly connected to the verse it is in and then to other verses. The reason for the Asma-i Husna being mentioned at the end of the verses may be to give good news to believers, to threaten unbelievers, to confirm the subject mentioned in the verse or surah, to conclude the result of the subject or to inform the reason for the subject mentioned. In this case, the subjects in the verse are connected to the Asma-i Husna, and the addressee's attention is drawn and the message that is intended to be given is drawn. Thus, it helps him to understand the message of the relevant verse more deeply and to grasp it better.

The names of Allah are mentioned at the end of the verses, adding richness and depth to the flow of the subject, introducing the divine attributes, and strengthening the effect of the message with its literary style and harmony. The names of Allah are sometimes mentioned to summarize the subjects that are explained in length, and sometimes to complete a short subject. It has also been determined that these names are used to indicate the source or justification of the subject discussed in the verse.

Key Words: The Holy Quran, Verse, Surah, Relationship, Beautiful Names, Verse Ends.

ÖNSÖZ

Hamd, Kur'ân-ı Kerîm'i indirmekle kâinatı aydınlatan, hikmetleri ve terbiye esaslarıyla kâinatın sırlarını açığa çıkaran, gökleri ve yerleri yaratan, karanlıkları ve aydınlıkları var eden Yüce Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, insanları cehaletten ve dalâletten çıkarmak ve onlara indirileni bildirmek için Kur'ân'ın nüzulüne mazhar olan Efendimiz'e (s.a.v.), muttaki olan O'nun pâk aile halkına ve ashâbına olsun.

Kur'ân-ı Kerîm asırlardır Müslümanların dünya ve âhiret saadetini temin eden yegâne kaynağı olmuştur. Onun nazmı, tertibi, konu bütünlüğü ve ifadelerinin eşsizliği, kelâm-ı İlâhî oluşunun delillerinden biridir.

Kur'ân âyetlerinin sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ, âyetlerde konunun akışı açısından incelendiğinde her ifadeye bir ahenk çerçevesinde yer verildiği, mana açısından eşsiz bir bağ taşıdığı dikkatleri çekmektedir. Kur'ân âyetlerindeki tertibin incelikleri bağlamında Esmâ-i Hüsnâ'yı konu edinen bu çalışma, onun âyetin ve konunun tümüyle bütünlük arz eden yapısını ortaya koymaya müteveccihdir.

Çalışma, bir giriş, iki ana bölüm ve genel değerlendirmenin yapıldığı sonuç kısmından müteşekkildir;

Giriş bölümünde, çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve kaynakların değerlendirilmesi ile ilgili bilgiler sunulmuştur. İlk bölümde, Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi ve Esmâ-i Hüsnâ'nın kavramsal boyutu, tarihçesi, önemi ve çeşitleri kısaca açıklanmıştır. İkinci bölümde ise Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet sonlarında zikredilme biçimleri ve bu kullanımın âyetlerin anlam örgüsüyle ilişkisi derinlemesine incelenmiştir. Sonuç kısmında, giriş bölümünde belirtilen konunun problematiği ele alınarak, elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve genel bir çıkarım yapılmıştır.

Çalışmada katkı ve yardımlarını esirgemeyen, yönlendirmeleri ve görüşleriyle destek olup çalışmalarımı titizlikle takip eden saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Hatice TEBER Hanımefendi'ye teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın Kur'ân'ı anlamaya yönelik yapılan araştırmalar arasında mütevazı bir katkı olmasını temenni eder, Allah'tan, kendisine nimet verilenlerin yolu olan dosdoğru yolda bizleri daim eylemesini ve sapmışların yolundan bizleri uzak tutmasını niyaz ederim.

Hasan TUĞ

Antalya, 2025

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların dünya ve âhiret saadetini temin eden yegâne ilâhi kaynaktır. Fesahat ve belağatın zirvesi olan Kur'ân, nazmı ve tertibindeki ahenk ve üstünlüğü; içeriğindeki tenâsüb ve insicamı, lafızlarının ihtiva ettiği konuların özgünlüğü, kapsam ve tutarlılığı ile muhataplarının daima dikkatini çekmiş, kendisine ön yargılı olarak yaklaşanlarda dahi hayranlık uyandırmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in İlâhî bir kitap olması sebebiyle onda muhatabının ilk bakışta anlayabileceği açık ifadelerin bulunmasının yanında, derin manalar içeren ifadeler ve terkipler de bulunmaktadır. Bazen farklı konular arasında, bazen aynı sûre içerisinde veya farklı sûrelerdeki âyetler arasında, bazen de sûrelerin kendi arasında irtibat ve uyum söz konusudur.

Asırlardır bu kutsî kaynağın her açıdan daha iyi anlaşılabilmesi için çok değerli gayretler sarf edilmiştir. Kur'ân, muhataplarını âyetler üzerinde tefekkür ve tedebbüre sevk eden ifadelere yer vermektedir. Bu teşvik doğrultusunda, İslâm düşünce tarihi boyunca müfessirler ve ilim erbabı, âyetlerin anlam zenginliği, iç tutarlılığı ve nazmî yapısı üzerine çeşitli araştırmalar ve değerlendirmeler gerçekleştirmiştir.

Gündelik hayatta yazılan bir eser veya yazı manzumesinde, konunun iyi izahı için kullanılan lafızların kendi içinde ve konuyla irtibatının bulunması gerekmektedir. İlâhî bir hitap olan Kur'ân da incelendiğinde, ifadelerinde muazzam bir uyum göze çarpmaktadır.

Kur'ân, bu bağlamsal uyum çerçevesinde incelendiğinde, âyet sonlarında Esmâü'l-Hüsna'dan belirli isimlerin zikredilmesi, âyetin taşıdığı anlam ve konu bütünlüğü daha açık bir şekilde ortaya konulacaktır. Bu kapsamda Esmâ-i Hüsnâ'nın yer aldığı âyet, konu ve sûrelerle olan münâsebetlerinin ortaya konması, Kur'ân'ın i'câz yönü açısından da önem arz etmektedir.

Çalışmanın konusu, âyet sonlarında yer alan Esmâ-i Hüsnâ'nın geçtiği âyet ve konunun muhtevasıyla olan ilişkisini ortaya koymaya yöneliktir. Âyet sonlarında fâsıla olarak zikredilen Esmâ-i Hüsnâ'nın, Kur'ân genelinde âyetler ile konu arasındaki münasebeti sistematik biçimde ele alan müstakil bir çalışmanın bulunmaması, bu konunun araştırma alanı olarak tercih edilmesinde teşvik edici bir etken olmuştur.

Âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ'nın, âyet ve konu bütünlüğü ile münâsebeti incelenirken, Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi bağlamında yapılan çalışmaların belirli sûrelerle sınırlı kalması ve klasik ile son dönem tefsir eserlerinin bazılarında ilgili âyetlerin tefsirlerinde yapılan izahların dışında, konuyla doğrudan bağlantılı bir çalışmanın

bulunmaması; konuya nadiren değinilmesi ve sadece âyette geçen Esmâ-i Hüsnâ'nın anlamlarının zikredilerek incelenmesi, âyet ve konuyla irtibatına yer verilmemesi konu üzerinde çalışmanın zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Kur'ân, bazen nazmıyla, bazen üslubuyla, bilgisi ve diğer yönleriyle¹ muhataplarına meydan okumuş,² aynı zamanda âyetleri üzerinde tefekkür, tedebbür etmeyi emretmiş,³ araştırmalar neticesinde bir yol tutmasını tavsiye etmiştir.

Âyetler okunduğunda muhatapları üzerinde derin bir hayranlık ve şaşkınlık uyandırdığı, birçok yönden muhataplarını âciz bıraktığı görülmüştür.⁴ Bunun yanında Kur'ân'ın sûre içinde veya sûreler arasında konudan konuya ani geçişler yapması, konularının çeşitliliği ve aynı hadiselerin aynı ya da farklı sûrelerde bir sûre sonra tekrar zikredilmesi, konuyu tamamlamak üzere âyet sonlarında Esmâ-i Hüsnâ'nın zikredilmesi gibi sebepler âyetler üzerinde tefekkür ve tedebbürü zorunlu kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, nazmî yapısı, anlam derinliği ve edebî üstünlüğüyle benzeri ortaya konulamayan ilâhî bir tertip içerisinde indirilmiştir. Kur'ân, lafız ve terkiplerindeki üstün fesâhat ve belâgat, âyetler arasındaki dizimsel uyum ve nazmî yapısındaki anlam derinliği sayesinde, herhangi bir şüpheyi yer bırakmayacak şekilde konuların sistematik bir tertiple düzenlendiği ve âyetlerin bulundukları bağlama en uygun biçimde yerleştirildiği bir yapıya sahiptir. Bu yapı, şüpheyi mahal vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. Bu hususlar da onun ilâhî bir kitap ve i'câz vasfına sahip olduğunun bir delili niteliğindedir.⁵

Kur'ân'ın nazmı, konuyu ele alış şekli ve ifadelerinin eşsizliği gibi konular, bazı tefsîr kaynaklarında Hicri 4. asra kadar uzanmaktadır. Bu alanda ilk çalışmalar müstakil başlıklar olmaktan ziyâde ara başlıklar şeklinde yer almaktadır. Kur'ân'ın eşsizliği noktasında yukarıda zikredilen hususlar birkaç başlık altında incelemiştir. Bu başlıkların bir tanesi de konumuzla irtibatı bulunan “*Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver*” ilmidir. Bu ilim, âyetler ve sûreler arasında sistematik ilişkinin bulunduğunu savunur ve “*I'câzü'l-Kur'ân*” ilmiyle de ilgilidir. Disiplin olarak da onun alt disiplini olarak kabul edilmektedir.

¹ Kur'ân, Arapların şiir ve edebiyatta zirvede olduğu bir dönemde gönderilmiş ve ilk meydan okuma bu topluma yapılmıştır. Bilgi için bkz. Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Tefsir Usûlü - el-Fevzu'l-kebîr fi usûli-t tefsîr-*, trc. Abdullah Samed Afaracı, İ'tisam Yay., Ankara 2015, s. 193; Özdoğan, M.Akif, “Klasik Arap Edebî Tenkidine Genel Bir Bakış”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, sy. 1, (2015), s. 8.

² Kasas 28/49; İsrâ 17/88; Tûr 52/34.

³ Nisâ 4/82; Muhammed 47/24.

⁴ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri -Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, çev. M. Sait Şimşek, Hikmetevi Yay., İstanbul 2019, s. 328.

⁵ Süyûtî, Celâlüddîn, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Heyetü'l-Mısriyyetün Âmmatü'l-Kütüb, thk. Muhammad Ebu el-Fadl İbrahim, Mısır 1974, c. IV, s. 9; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yay. 42. bs. İstanbul 2015, s. 202.

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'ın bütünlüğünü ortaya koyan önemli unsurlardan biri olup, özellikle âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ'nın kullanımını da incelemektedir. Çünkü bu ilahi isimlerin âyetlerle hem anlam derinliğiyle hem de cümle ahengi açısından güçlü bir bağ taşıdığı göze çarpmaktadır. Bu yapının uyumu, Kur'ân'ın genel özellikleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bir âyetin veya ifadenin bağlamıyla ilişkisi, anlamın doğru kavranmasını gerektirirken, aynı zamanda cümle insicamını sağlayarak mesajın etkileyiciliğini artırmaktadır. Bu nedenle, Kur'ân'ın bütüncül yapısını ve Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet sonlarındaki kullanımının nasıl bir irtibat oluşturduğunu araştırmak önemli ve gerekli bir çalışma hâline gelmiştir.

Çalışma bir giriş ve iki bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu ve kaynakların değerlendirilmesi işlenmiştir.

İlk bölümde Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi hakkında genel bilgiler, konunun önemi, tarihçesi ve ilişkili olduğu diğer kavramlara değinilmiştir. Bunun yanında, Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin çeşitleri, bulunuş şekilleri, diğer Kur'ân ilimleriyle ilişkisi ve bu sahada yapılan çalışmalara kısaca yer verilmiştir. Sonrasında ise tezimizin ana konusunu oluşturan Esmâ-i Hüsnâ kavramının tarifi, önemi ve zikrediliş biçimleri açıklanmıştır.

İkinci bölümde, ilk olarak âyet sonlarında zikredilen Allah'ın isimleri belirlenmiş ve hangi sûrelerde ne kadar sıklıkla geçtiği tespit edilerek, bu istatistik bilgiler tablolarla sunulmuştur. Tefsir kaynakları ve bu alanda yazılmış eserlerden yararlanılarak isimler ile âyet ve konu arasındaki münasebeti ortaya konmaya çalışılmıştır. Tablolarda ise sadece geçtiği sûrenin Mekkî (K) veya Medenî (D) olduğu, hangi sûrelerde toplamda kaç defa geçtiği bilgisi verilmiştir. İlgili ismin sûrede geçtiği âyet numarasına ve bu ismin tek ya da diğer esmâ ile birlikte mi zikredildiğine dair bilgilere, tabloda karışıklı olacağı düşünüldüğü için yer verilmemiştir. İsmnin geçtiği âyet bilgileri, konunun incelendiği başlıklar altında verilmiştir. İsimlerin âyet ve konu ile irtibatı ortaya konma aşamasında Râzî (ö. 606/1210), Bikâî (ö. 885/1480) ve Elmalılı'nın (ö. 1361/1942) tefsirlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada, yalnızca âyet sonunda yer alan ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili yaygınlık kazanan rivâyetinde zikredilen isimler ele alınmıştır. İsimlerin geçtiği âyetler, tarama yöntemiyle tespit edilmiştir. Bu yöntemle belirlenen âyetler, Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin (ö. 1968/1388) *“el-Mucemül-Müfehres li-Elfâzil-Kur'âni'l-Kerîm”* eserinden yararlanılarak kontrolü yapılmıştır. İsimler, İsmail Karagöz'ün *“Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları”* eserinden ve Mehmet Altın'ın *“Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli Ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi”* konulu doktora çalışmasından yararlanarak anlamca birbirlerine

yakınlıkları göz önünde bulundurularak tasnif yapılmıştır. Tabloda isimler, yer alma sıklığına göre sıralanmıştır.

Yapılan tasnif çerçevesinde, isimlerin lügat ve ıstılah anlamları ele alınmıştır. İsimlerin, Mekkî ve Medenî sûrelerde kaç defa geçtiği bilgilerine tablolar ile yer verilmiştir. Tablolarda isimler, anılma sıklıklarına göre sıralanmıştır. Karışıklık oluşabileceği göz önünde bulundurularak isimlerin yer aldığı âyet numaralarına tabloda belirtilmemiş; bunun yerine, ilgili isimlerin incelendiği başlıkların altında dipnot şeklinde sunulmuştur. Bu kısımda, ismin tek veya çift olarak hangi isimlerle birlikte geçtiği hakkında bilgi verilmiştir. Anlam içeriği açısından belirli âyetler seçilmiş; öncelikle, ismin geçtiği konu bağlamında âyetin içeriği açıklanmıştır. Nihayetinde ismin anlamı çerçevesinde ilgili konu, âyet ve tespit edilebildiği ölçüde sûre ile aralarındaki münâsebet ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bazı isimler, âyet sonlarında sıkça zikredilmiştir. Burada konunun uzamaması için, bu isimlerin geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini sadece bazı âyetler üzerinde durarak birkaç örnek vermekle yetinilmiştir.

Âyet sonlarında geçen isimlerin bulunduğu âyetlerde açıklanması gereken kelimeler anlamlandırılmış, ilgili âyetler bazı tefsîr, hadîs ve usûl kaynakları çerçevesinde yorumlanmış, ayrıca İslâm literatüründeki diğer kaynaklar ve müfessirlerin farklı görüşlerine de yer verilmiştir. Âyetlerde geçen bazı kelime ve kavramlar üzerinde durulmuş, bu kelime ve kavramların Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi bağlamında irtibatı ortaya konmuştur. Ele alınan âyetlerin Arapça metinleri genel olarak zikredilmemiş olup sadece meâllerine yer verilmiş ve bu konuda “*Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*” eserinden yararlanılmıştır. Tezin metodolojisi bu adımlar çerçevesinde yürütülmüştür.

Bazen bir ismin konu içerisinde ele alınırken, bağlam gereği başka bir isim hakkında da açıklama yapılmıştır. Bu şekilde yapılan ek inceleme, ana konunun daha kapsamlı anlaşılmasını sağlamak, farklı perspektifler sunmak veya ilgili kavramlarla bağlantı kurmak amacıyla gerçekleşmektedir. Böylece, bir isim üzerine yapılan değerlendirme yalnızca kendi bağlamıyla sınırlı kalmayıp, başka isimlerle olan ilişkisiyle birlikte daha geniş bir çerçevede ele alınmış olmaktadır.

Burada önemli bir noktayı vurgulamak gerekir; Tenâsüb ilmi, Kur'ân âyetlerinin yapı ve düzen açısından i'cazını ortaya koyduğu için, değerini Münâsebatü'l-Kur'ân ilminden almıştır. Bu sebeple konu ele alınırken iki kavram zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır.

Kaynakların Değerlendirilmesi

Konu belirleme sürecinde birçok kitap, makale, tez ve ansiklopedi maddesi incelenmiş, Münâsebetü'l-Kur'ân ve Esmâ-i Hüsnâ konularında birbirinden bağımsız çok sayıda çalışma tespit edilmiştir. Ancak Münâsebetü'l-Kur'ân bağlamında Esmâ-i Hüsnâ'nın durumu üzerine yapılan çalışmaların genellikle belirli âyetler ve sûreler çerçevesinde gerçekleştirildiği görülmüştür.

Münâsebetü'l-Kur'ân ve konumuzla yakından ilişkili olan Esmâ-i Hüsnâ konusunda tesbit edebildiğimiz çalışmalar şunlardır:

1. Mehmet Faik Yılmaz'ın “*Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*”⁶ adlı çalışması, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet ve bu alanda yazılmış eserlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu eser, çalışmamızın yalnızca birinci bölümüyle ilişkilidir. Ancak çalışmamızda yalnızca münâsebet alanında belli başlı bilgilere yer verilmesi ve konunun Esmâ-i Hüsnâ bağlamında değerlendirilmesi nedeniyle, bu çalışma ile farklılık göstermektedir.
2. İsmail Karagöz'ün “*Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları -Esmâ-i Hüsnâ-*”⁷ adlı kitabı Allah'ı niteleyen ve ism-i fâil, isim tamlaması, mastar ve fiil şeklinde geçen kelimelerin izahı yapılmış ve sadece bu kavramların üzerinde durulmuştur. Karagöz, bu eserinde Allah'ın isim ve sıfatları noktasında herhangi bir sınırlandırma yapmamıştır. Ayrıca incelenen isim veya sıfatla alakalı bazı âyetlere yer verilmiş; âyet ve konu bütünlüğü açısından değerlendirilme yapılmamıştır. Ancak çalışmamız, yalnızca âyet sonlarında geçen Esmâ-i Hüsnâ'nın ele alınması, Tirmizî'nin Esmâ-i Hüsnâ hakkındaki yaygın rivâyetinin esas alınarak bir sınırlama yapılması ve isimlerin konu bağlamında değerlendirilmesi bakımından bu eserden farklılık arz etmektedir.

Konuya ilişkin yüksek lisans ve doktora tezlerinden de birkaç örnek verebiliriz:

1. Keziban Dut'un “*Âyet Sonlarındaki Esmâü'l-Hüsnâ'nın Âyetle Olan Münâsebeti (Fâtîha, Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ Sûreleri Bağlamında)*”⁸ çalışması Fâtîha, Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ sûreleri özelindedir. Bu çalışmada âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ'nın âyetlerle olan münâsebeti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak

⁶ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yay., Ankara 2009.

⁷ İsmail Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları -Esmâ-i Hüsnâ*, DİB Yay., 3. bs. Ankara 2016.

⁸ Keziban Dut, *Âyet Sonlarındaki Esmâü'l-Hüsnâ'nın Âyetle Olan Münâsebeti (Fâtîha Bakara Âl-i İmrân ve Nisâ Sûreleri Bağlamında)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE. (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021.

çalışma, sınırlı sûreler özelinde bir çalışma olup sadece Esmâü'l-Hüsnâ'ların ve içinde geçen âyetlerin manaları verilmiş fakat ismin geçtiği konuyla münâsebeti ortaya konmamıştır. Çalışmamız ise âyet sonlarında isimlerin ne kadar geçtiği bilgisi, ismin içerdiği anlamları kapsamında zikredildiği âyet ve konuyla münâsebetinin ortaya konmaya çalışılması ve herhangi bir sûreyle sınırlandırma yapılmaması yönüyle bu çalışmadan farklılık arz etmektedir. Ayrıca Dut'un bu çalışmasında, isimlerin tasnifi noktasında hem isim hem de sıfat olabilecek her türlü esmâyı incelemeyi ön görürken, çalışmamız Tirmizî'nin Esmâ-i Hüsnâ hakkında yaygınlık kazanan rivâyeti esas alınarak hazırlanmıştır.

2. Mehmet Altın'ın "*Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli Ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*"⁹ konulu çalışmasında Allah'ın zâtı, ilmi ve kâinatla ilgili isimlerinin semantik tahlîli yapılmaya ve isimlerin geçtikleri âyetlerin muhtevâsıyla olan ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanında meânî ilmi bağlamında konu değerlendirilmiştir. Çalışmada Allah'ın isimleri noktasında bir sınırlama yapılmamıştır. Çünkü Allah'ın isimleri hakkında birçok rivâyet ve bu rivâyetlerde zikredilen isimlerin sayısı farklılık göstermektedir. Bu isimler cem edildiğinde ise konunun sınırları tam olarak belirlenmesinde zorluklar yaşanmaya sebebiyet vermektedir. Ancak yukarıda da zikredildiği üzere çalışmamızda Esmâ-i Hüsnâ'nın sadece âyet sonunda zikredilenlerin olması, Tirmizî'nin rivâyetinin esas alınarak bir sınırlama yapılması ve ele alınan isimlerin âyet bağlamının yanında konu bağlamında da değerlendirilmesi sebebiyle bu çalışmadan farklılık arz etmektedir.
3. Son dönemde Arap dünyasında, özellikle Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde, bu alanda birkaç yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹⁰ Bu çalışmalar Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Mü'minûn ve Nûr Sûreleri özelinde olduğundan tezimizle farklı bir yapı sergilemektedir.

Yaptığımız literatür taramasında, konuyu farklı açılardan ele alan makalelere de rastlanmıştır.¹¹

⁹ Mehmet Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli Ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, (yayınlanmamış doktora tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE. Van, 2015.

¹⁰ Yahya Ahmed Vedat tarafından "*el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ fi Sûreti'l-Bakara ve Âl-i İmrân ve'n-Nisâ*" (1993), Muhammed Mustafa Aydın tarafından "*el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ min Evveli Sûreti'l-Mâide ilâ Âhiri Sûreti'l-Mü'minûn*" (1989), Muhammed Abdulvedud Hanif tarafından "*el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâtî'l-leti Hutimet bihâ min Sûreti'n-Nûr ilâ Âhiri'l-Kur'ân*" (1990) yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.

¹¹ Hatice Şahin Aynur tarafından "*Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Birbiriyle İrtibatı: Aziz İsmi Örneklemi*", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi c. 21, sy. 1 (Haziran 2017); Ali Bakkal tarafından "*Kur'ân'ın Farklı Bir İ'caz Vechi: Âyet Sonlarındaki Fezlekelerin Esmâ-i Hüsnâ'yı İşaret Etmesi*" Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları

“Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Âyet ve Konu Bütünlüğü Açısından Münâsebeti” adlı çalışma, âyetlerin ve sûrelerin anlam bütünlüğü ve eşsiz ifadeleri çerçevesinde, Kur’ân’ın genelinde bulunan Esmâ-i Hüsnâ’nın âyet sonlarında yer alması, isimlerin kendi siyâk ve sibâkı içerisinde âyet ve konu bütünlüğü ile ilişkisinin incelenmesi yönüyle diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Çünkü diğer çalışmalar genellikle Allah’ın isimlerini yalnızca içerdiği anlamları zikretmek suretiyle veya Kur’ân’ın genelindeki isimlerin yanı sıra sıfat ve terkip halinde bulunan kavramları ele alırken, çalışmamızda sadece isimlerin âyet sonlarında bulunması ve içerisinde geçtiği âyet ve sûre bütünlüğü içerisinde incelenmesi yönüyle diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Böylece, konu sadece âyet sonlarındaki Allah’ın isimleri bağlamında ele alınarak sınırlandırılmış, ele alınan ismin konuyla ilişkilendirilmesiyle konunun kapsamı belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışma, âyet sonlarında zikredilen isimlerin konuya kattığı anlamlar çerçevesinde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MÜNÂSEBET İLMİ VE ESMÂ-İ HÜSNÂ

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (c.c.) tarafından Cibrîl (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tedricen vahyedilen,¹² Mushaflarda yazılan, tevâtüren nakledilen, tilâvetiyle ibadet edilen, mûciz bir kitap olan son İlâhî Vahiy'dir.¹³ Kur'ân'ın bu şekilde tanımlanmasında genel bir ittifak bulunmaktadır.¹⁴ İlâhî vahiy olan Kur'ân-ı Kerîm, hem sûre ve âyetler arasında hem de içsel yapısı itibarıyla eşsiz bir bütünlük, tenâsüb ve insicam arz eder.¹⁵ Bu bağlamda, hicrî dördüncü asırda teşekkül etmeye başlayan ve zamanla Kur'ân ilimleri arasında müstakil bir yer edinen Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, söz konusu yapısal bütünlüğün tespiti ve izahında önemli bir katkı sağlamıştır.¹⁶

Çalışmanın bu bölümünde âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ'nın âyetlerle ilişkisi bağlamında Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin kavramsal tanım ve tarihçesi ele alınacaktır. Ardından, yapılan açıklamalar çerçevesinde Münâsebetü'l-Kur'ân ilmiyle ilişkili kavramlar, türleri, bağlantılı ilimler, münâsebeti belirleme yöntemleri ve temel ilkeler kısaca ele alınacaktır.

1.1. Münâsebetü'l-Kur'ân İlmî

Kur'ân ilimleri, ilâhî kelâmın doğru anlaşılması, yorumlanması ve içerdiği hikmetlerin açığa çıkarılması amacıyla teşekkül etmiş ilim dallarından oluşmaktadır. Bu disiplinlerden biri de sûre ve âyetler arasındaki yapısal ve anlam ilişkilerini konu edinen Münâsebetü'l-Kur'ân ilmidir. Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, çalışmamızın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu ilmin tanımı, önemi, ortaya çıkışı, diğer Kur'ân ilimleriyle olan ilişkisi ve münâsebetin tespitinde dikkat edilmesi gereken esaslar ele alınacaktır.

1.1.1. Tanımı ve Önemi

Münâsebet kavramı, “ن-س-ب ne-se-be” kelimesinden “tefâ'ul” bâbından türemiş mastardır. *Neseb* kelimesinin lügat anlamı olarak “soy, yakınlık, akrabalık”¹⁷ anlamlarında

¹² İsrâ 17/106.

¹³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Daru Kuteybe, 3. bs., ts., c. I, s. 20; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 16.

¹⁴ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 16.

¹⁵ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 351.

¹⁶ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 34.

¹⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî,

kullanılmakta olup bu kelimeden türeyen *münâsebet* kavramı “birbirine benzerlik, yakınlık, bitişik olma ve uyum,”¹⁸ “birbiriyle nispeti olmak, iki şey arasında ilişki olmak, akrabalık, yakışmak, lâıyk olmak, uyumluluk, örtüşmek, uygunluk”¹⁹ gibi anlamlar taşımaktadır. *Münâsebet* kelimesi Türkçe ve Farsça gibi dillerde de aynı anlamda kullanılmaktadır.²⁰

Münâsebet kavramı, ıstılahta ise “kelimelerin birbiri ardına dizilişindeki hikmeti bildiren, birbirini takip eden kelime ve cümleler veya peş peşe anlatılan olaylar arasındaki ilişkileri inceleyen ve bahseden,”²¹ olarak izah edilmiştir. Bu bağlamda *Münâsebetü’l-Kur’ân*, Kur’ân âyet ve sûreleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki çerçevesinde aktarılmak istenen anlamın en etkili şekilde sunulması şeklinde ifade edilmesini amaçlamaktadır. Zamanla bu kavram, Kur’ân ilmi alanında çoğul sigalarda “*Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver* / مناسبات الآيات و السور” terkinde ilim dalı olarak kullanılmıştır.²²

Münâsebet kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetler ve sûreler arasındaki icmal-tafsil, umumîlik-hususîlik, aklîlik-hissîlik, sebep-müsebbep, illet-mâlûl, benzerlik-zıtlık gibi mânâ irtibatını göstermek üzere *Tenâsüb* kavramıyla yakından ilişkilidir²³ ve zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır.²⁴ *Tenâsüb* kavramı gibi *insicam*, *tenâsuk*, *irtibat*, *âhenk*, *uyum* kavramları da kullanılabilmektedir.²⁵

Bu ilmin önemine gelince, Kur’ân-ı Kerîm, toplu bir şekilde değil Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamberlik süresi olan yaklaşık 23 yıl boyunca²⁶ bazen bir olaya, bazen bir duruma, bazen de bir emre veya nehye binaen ya da bunların dışında herhangi bir sebeple tedricen (peyderpey)²⁷ nâzil olmuştur.²⁸ Ayrıca Kur’ân’da itikât, ibâdet, ahlak, kıssalar vs. konular iç içe bulunmaktadır.

Lisânü’l-Arab, Sadır Yay., Beyrut 1990, c. I, s. 755; Râğıb el-İsfahânî, *Müfradât -Kur’ân Kavramlar Sözcüğü-*, trc. Abdulkaki Güneş –Mehmet Yolcu, Çıra Yay., 3. bs., İstanbul 2012, s. 1050.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* c. I, s. 755-756; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru İhya al-Kutub, Beyrut 1957, c. I, s. 35; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369; Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü’l-arûs min cevâhiru’l-kâmus*, el-Meclisü’l-Vatani li’s-Sekafe ve’l-Fünun ve’l-Edeb -Dâru’l-Hidâye ve Dâru İhyâ, 1975, c. IV, 261.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. I, s. 755-756.

²⁰ Fikret Karaman, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, s. 525-526.

²¹ “*Münâsebet*”in ıstilahtaki bu ve benzeri tanımları için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 35; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369.

²² Mehmet Faik Yılmaz, “*Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 568.

²³ Zerkeşî, *Burhân*, c. I, s. 36; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 371; Yılmaz, *Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver*, c. XXXI, s. 569.

²⁴ Şerif Gedik, “*Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve Ahenk*”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s. 2.

²⁵ Yılmaz, *Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver*, c. XXXI, s. 569.

²⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 37; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, c. I, s. 51.

²⁷ İsrâ 17/281.

²⁸ Kur’ân’ın tedricen nâzil olmasının hikmetleri ile alakalı bilgi için bkz. Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, c. I, s. 52-53; Reşid Rızâ, Muhammed, *Tefsîrü’l-Kur’ânî l-hakîm-tefsîru’l-menâr*, Dâru’l-Kitabi’l-

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu nazmî bütünlüğü, tutarlılığı ve fesâhatı sayesinde son derece güçlü bir ve insicam arz ettiği; böylece okuyucuda sanki tek seferde inzâl edilmiş izlenimi bıraktığı görülmektedir.²⁹ Eğer Kur'ân bir beşer sözü veya bir beşer ürünü olsaydı insanlar önceden söylediklerini hatırlayamaz ve uyumlu bir söz manzumesi ortaya çıkmazdı.³⁰

Kur'ân'ın söz diziminde yalnızca büyük değişiklikler değil, hatta bir kelimenin, terkinin ya da tek bir harfin bile yerinin değiştirilmesi veya çıkarılması mümkün değildir. Bu nedenle, sûreler, âyetler, kelimeler ve hatta harfler düzeyinde Kur'ân'da olağanüstü bir bütünlük ve uyum göze çarpmaktadır.³¹ Kur'ân, sahip olduğu iç bütünlük çerçevesinde ele alınması gereken bir metindir. Zira Kur'ân, anlam ve lafız örgüsü bakımından kendi içinde tutarlı bir yapı arz eder. Bu bütünlük içerisinde Kur'ân, âdeti tek bir kelime gibi değerlendirilmiş; onun anlam derinliği ve incelikleri, kelimeler arasındaki bağlam ilişkisi ile âyetlerin diziliş sırasına bağlı olarak şekillenmiştir.³²

Kur'ân'ın vermek istediği mesajları ve ele aldığı ilmî konuları hakkıyla anlayabilmek için, Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi diğer Kur'ân ilimleriyle birlikte büyük bir öneme sahiptir. Bu ilim dalı, Kur'ân'daki âyetler ve sûreler arasındaki anlam ve bağlam ilişkilerini inceleyerek, bu ilişkiler doğrultusunda ortaya çıkan hikmetlerin ve mesajların kavranmasına katkı sağlar. Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi çerçevesinde âyetlere yaklaşıldığında, Kur'ân'ın mesajlarının daha derinlikli bir şekilde anlaşılması mümkün hale gelir. Ayrıca bu ilim, âyetlerin içerdiği hikmetleri ortaya çıkarma noktasında te'vile yönelik imkânlar sunmakta; böylece muhatabın âyetler ve sûreler arasındaki bağlantı ve yapısal uyumu daha kolay fark etmesini sağlamaktadır. Bu tür bir yaklaşım, Kur'ân'ın içyapısındaki ahenk ve tutarlılığı gözler önüne sererken, araştırmacılara da yeni te'vil yolları sunarak Kur'ân'ın hikmet dolu mesajlarını daha derinlemesine anlamalarına katkıda bulunmaktadır.³³

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi alanında çalışma yapan âlimler, bu ilmin gerekliliğinin Kur'ân'ı daha derinlemesine anlamak ve tefsir etmek için vazgeçilmez bir araç olduğuna

İlmiyye, Neş. Muhammed el-Beyzâvî, Beyrut ts., c. V, s. 234; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Et-Tibyan fi ulumi'l-Kur'ân*, trc. Zeynel Abidin Tatlıhoğlu, Hanifiyye Kitabevi, İstanbul 2006, s. 40.

²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi - Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Semarkant Yay., 1. bs., İstanbul. 2014, c. I, s. 166; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yay., 4. bs., İstanbul 2021, s. 328.

³⁰ Reşîd Rızâ, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-hakîm-tefsiru'l-menâr*, c. V, s. 236.

³¹ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 351; Dihlevî, *Tefsir Usûlü - El-fevzu'l-kebîr fi usûli-t tefsîr-*, s. 178; Ömer Çınar, *Kurân'dan İncelikler -1-*, Aktaş Yay., İstanbul 2018, s. 71.

³² Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 36; Menna' Halîl el-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, terc. AbdulAzîz Hatip, Mustafa Özçelik, Beka Yay., 1. bs., İstanbul 2022, s. 165; Çınar, *Kurân'dan İncelikler -1-*, s. 71.

³³ Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, s. 97.

dikkat çekmişlerdir.³⁴ Râzî (ö. 606/1210), Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Bikâî (ö. 885/1480) bu görüşte olan isimlerdendir. Bu bağlamda Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'ın anlaşılmasını zorlaştıran unsurları ortadan kaldırarak, âyet ve sûrelerin bütünlüğünü koruyup mevzular arasındaki irtibatı güçlendirmeyi hedeflemektedir.³⁵ Kur'ân her bir bölümü birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturduğundan Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin gerekliliğini zaruri kılmaktadır.³⁶

Bu bilgiler ışığında, tefsirin genel amaçları doğrultusunda Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin, Kur'ân'ın anlam ve lafız inceliklerini ortaya koymada ihtiyaç duyulan bir ilim olduğu açıkça görülmektedir.³⁷ İtikat, ahlak, ahkâm ve diğer kaideler bu ilim ışığında açıklanabilecektir.³⁸ Çalışmamızın ana konusu olan Allah'ın isimlerinin âyetlerle ve ele alınan konuyla ilişkisinin ortaya konulmasında bu ilimden yararlanmayı zorunlu hâle gelmektedir.

Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin önemine kısaca değinildikten sonra, bu ilmin tarihçesi ve ortaya çıkışını etkileyen unsurlar ele alınacak; ardından, bağımsız bir ilim dalı olarak teşekkül süreci incelenecektir.

1.1.2. İlim Dahil Olarak Ortaya Çıkışı

Kur'ân'ı Kerim'in nâzil olduğu dönemde Hz. Peygamber (s.a.v.), tefsir noktasında sahâbenin ihtiyaç duyduğu ölçüde izahatta bulunmuştur.³⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân hakkındaki açıklamalarını çok ayrıntıya girmeden, sahâbenin anlayabileceği şekilde açık ve net ifadelerle yapmıştır.⁴⁰ Sahâbe de sadece kendilerine yapılan bu beyanatlar çerçevesinde hareket etmiştir. Tâbiîn dönemi ise sahâbe dönemiyle sahâbe dönemine benzerlik gösterse de bu dönemde rivâyetle birlikte reyî de görmekteyiz.⁴¹

İslâm tarihi boyunca Kur'ân'ın anlaşılması noktasında birçok çalışma yapılmış ve bu çabalar çeşitli ilimlerin doğmasına vesile olmuştur. Bu ilimlerinden biri de Münâsebetü'l-

³⁴ Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, Darü'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 2011, c. I, s. 18; Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 36, 112.

³⁵ Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 164.

³⁶ Nasr Hamid Ebû Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabıyyat Yayınları, Ankara 2006, s. 198-199.

³⁷ Kafiye, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kitâbü't-Tefsîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, trc. İsmail Cerrahoğlu, A.Ü.İ.F.Y., 2. bs. Ankara ts., s. 52; Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, YEK Yayınları, 1. bs., İstanbul 2021, c. I, s. 170-171; Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 166.

³⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 372; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 157.

³⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tefsir yöntemi ihtiyaca binaen, görülen lüzuma göre yapılmıştır. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., 28. bs., Ankara 2016, s. 231-232.

⁴⁰ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 123; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 232.

⁴¹ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Tefsir Usûlüne Giriş*, trc. Yusuf Işıcık, Hikmetevi Yay., İstanbul, 2018, 1. bs., s. 37; İsfahânî, *Mukaddimetü câmi'i't-tefsir*, s. 103; Süyûtî, *el-İtkân*, c. IV, s. 203; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 234.

Kur'ân'dır. Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi Kur'ân'ın sadece lafzının değil, tertîbinin de mu'ciz olduğunu göstermeyi hedeflemesi sebebiyle⁴² “*Î'câzu'l-Kur'ân*” ilminin alt disiplini olarak kabul edilmiştir.⁴³ Ayrıca âyet ve sûreler arası münâsebeti tespit etmek, aralarındaki alakayı kurmak akıl temelli bir disiplin olması hasebiyle gelişimi büyük ölçüde dirâyet tefsirinin gelişimine bağlı kalmıştır.⁴⁴ Çünkü Kur'ân ilimleri tedricen geliştiğinden Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi de buna binaen i'caz, belağat, beyân, maânî gibi ilimlerine dayanması sebebiyle gelişimi bu ilimlere bağlı kalmıştır.⁴⁵

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmiyle ilgili çalışmalar, ilk dönemlerde müstakil eserler şeklinde değil; genellikle tefsir kitaplarında, müstakil başlıklar altında olmaksızın, konuya uygun düştükçe ele alınmıştır.⁴⁶ Hatta bazı müfessirler, bu konunun yeterince önemsenmediğini ifade etmişlerdir. Bunun nedeni, meselenin aklî ve naklî deliller çerçevesinde ispatının ince bir araştırmayı gerektirmesi ve oldukça zor bir mesele olmasıdır. Bu sebeple, konu hakkında fazla sayıda çalışma yapılmamıştır.⁴⁷

Bu ilmin tarihî sürecinde hicrî 2. ile 6. yüzyıllar arası tedvin dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde münâsebet konusuna tefsirlerde dolaylı olarak yer verilmiş, ancak yeterince gelişme gösterememiştir. İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte, Kur'ân'ın sûre ve âyetleri arasındaki tutarlılığı, uyumu ve ahengi vurgulama çabası artmış; bu da Müslümanlar tarafından, Kur'ân'ın ilahî niteliğini ortaya koymak amacıyla bir görev olarak benimsenmiştir.⁴⁸

Sahâbe âyetler arasındaki münâsebetten bahsettiği belirtilse de kaynaklara göre Münâsebetü'l-Kur'ân ilmine dair konuları ele alan ilk müfessir Ebû Abdillâh b. Muhammed Ziyad Ebûbekir en-Nîsâbü'rî (ö. 324/936) olmuştur. Nîsâbü'rî âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti tespit etme gayretinde bulunmuş, ayrıca dönemin âlimlerini bu ilme yeterli ilgiyi göstermemeleri nedeniyle tenkit etmiştir.⁴⁹

Nîsâbü'rî'den yaklaşık iki asır sonra vefat eden fakih Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), münâsebet alanında çalışmalarıyla öne çıkan isimlerden biridir. Kur'ân âyetleri

⁴² Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 170-171.

⁴³ Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin *Î'câzu'l-Kur'ân* ilminin alt dalı olduğu ile alakalı bkz. Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 37; Yılmaz, *Münâsebetü'l-Âyât ve's-Süver*, c. XXXI, s. 569.

⁴⁴ Yılmaz, *Münâsebetü'l-Âyât ve's-Süver*, c. XXXI, s. 568.

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 170-171; Sakıp Yıldız, *Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, AÜİF Dergisi, İstanbul 1986, s. 60.

⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 204.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. II, s. 36.

⁴⁸ Süyûtî, Celâluddîn, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, trc. Mustafa Karakoç, Rağbet Yay., İstanbul 2004, s. 12.

⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 36; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 157; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 34; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 203.

arasındaki bağın sağlamlığına dikkat çeken İbnü'l-Arabî, bu bağı tek bir kelimenin düzenine benzetmiş ve alandaki çalışma yetersizliğine vurgu yapmıştır.⁵⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) meânî ve beyân ilmi alanındaki çalışmaları, bu ilimlere yaptığı katkılar bakımından, münâsebet konusunda yapılan ilk dönem çalışmaları arasında kabul edilmektedir.⁵¹

Konu bağlamında Münâsebetü'l-Kur'ân ilmini ilk defa eserine taşıyan ve bir bölüm olarak yer veren “*el-Keşşâf*” adlı eserin müellifi Zemahşerî (ö. 538/1144) olduğu bilinmektedir. Müfessir, her âyet veya sûre arasındaki münâsebeti açıklamaktan ziyâde kendisince uygun gördüğü âyetler üzerinde durmuş ve onların birbiriyle münâsebetini ele almıştır. Ancak Zemahşerî, bu eserinde daha çok âyetler arasındaki münâsebate değinmiş, fakat sûreler arasındaki münâsebate ise yer vermemiştir.⁵²

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebet konusunu tefsirinde önceki eserlere nazaran daha geniş ve sistematik biçimde ele alan Fahreddin er-Râzî'dir. Müellifin “*mefatihu'l-gayb*” adlı eseri bu ilmin başlangıcı kabul edilmiştir.⁵³ Zemahşerî ile Râzî arası dönemde bu konunun ele alınmamasının sebebi dirâyet tefsirinin gelişmemiş olması olarak görülmektedir.⁵⁴

Râzî'den sonra Endülüs âlimlerinden Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Harâllî'nin (ö. 638/1240) “*Miftâhu'l-babi'l-mukfel li fehmi'l-Kur'âni'l-münzel*”, İbn Ebü'l-İsba' el-Mısırî'nin (ö. 654/1256) “*el-Burhân fi icâzi'l-Kur'ân*” ve Muhammed b. Abdullah el- Mursî'nin (ö. 655/1257) “*Keşfu'z-zunun*” adlı eserlerinde konuya yer veren müellifler olarak zikredebiliriz.⁵⁵ İbn Nakîp el-Makdisî'nin (ö. 769/1368) “*et-Tahrîr ve't-tahbîr*” eserinde âyetlerin tefsirini yaparken yalnızca belirli âyetlerin münâsebetlerine de yer vermiştir.

Münâsebetü'l-Kur'ân'a dair ilk müstakil eser ise Endülüslü âlim Ebû Cafer b. Zübeyir es-Sekafî el-Gırnâtî'nin (ö. 708/1308) “*el-Burhân fi tertîbi suveri'l-Kur'ân*” adlı eseridir. Bu eserde her sûrenin bir önceki sûre ile münâsebeti yanında âyetler arası irtibatlarla da yer verilmiştir.⁵⁶ Gırnâtî, Münâsebetü'l-Kur'ân ilmini sistematize eden ve bu alanda bağımsız bir eser kaleme alan ilk âlimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Onun çalışmaları, Münâsebetü'l-

⁵⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 204.

⁵¹ Abdülkâhir el-Cürcânî'nin meânî ve beyân ile kafiyeyle dair olan eseri *Muhtârü'l-İhtiyâr fi Fevâ'idî Mi'yâri'n-Nüzzâr*'dır. Müellif bu eser, dilbilgisi ve edebiyat teorisi alanında derinlemesine incelemeler içermektedir.

⁵² Gedik, *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve Âhenk*, s. 151.

⁵³ İsmail Cerrahoğlu, *Fahreddin er-Râzî ve Tefsiri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 2, Ankara 1977, s. 36-37-45.

⁵⁴ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 43.

⁵⁵ Bu müfessirlerin konu hakkında müstakil olarak eserleri bulunmayıp tefsirlerinde konuya uygun düştükçe yer vermişlerdir; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 204.

⁵⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369-389; Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsubi's-suver*, s. 15.

Kur'ân ilminin temelini oluşturmuş ve sonraki dönemlerde bu alanda yapılacak çalışmalara zemin hazırlamıştır.⁵⁷ Zerkeşî, Bikâî ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler onun eserinden istifade etmişlerdir.⁵⁸ Eserde, sûreler arasındaki münâsebeti Hz. Osman Mushaf'ındaki sûre tertibine göre ele alınmış, sûrelerin tertibinin nasıl olduğuna dair bilgi verilmiş ve âyetler ile sûreler arasındaki münâsebetin önemi vurgulanmıştır.⁵⁹

Münâsebetü'l-Kur'ân ilminine kendisinden önceki çalışmalara göre daha fazla yer veren ve ilmi bir hüviyet kazanmasını sağlayan “*Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-suver*” adlı tefsiriyle Burhânüddin Bikâî (ö. 885/1480) olmuştur. Bikâî, bu eserini Münâsebetü'l-Kur'ân ilmini esas alarak hazırlamış; sûreler ve âyetler arasında manaya dayalı irtibatlar kurmuş, hatta konuyu daha da genişleterek kelimeler arasındaki münâsebeti göstermeye çalışmıştır. Kur'ân'ın insicâmı noktasında hem dirâyet hem de rivâyet tefsirleri arasında Bikâî kadar derinlemesine inceleyen başka mevcut değildir.⁶⁰ Ayrıca Bikâî, konunun önemine dikkat çekmek amacıyla “*Masâ'idu'n-nazar li'l-işrâf alâ makâsidi's-suver*” adlı eseri de kaleme almıştır.⁶¹

Konu bağlamında yapılan bir diğer çalışma da Celâlüddîn Süyûtî'nin “*Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*” eseridir. Müellif bu eserinde tüm sûrelerin önceki sûreyle münâsebet durumunu göstermeyi amaçlamıştır.⁶² Süyûtî, “*Merâsîdu'l-metâli fî tenâsubi'l-mekâtî ve'l-metâli*” adlı eserinde ise sûrelerin başlangıç ve sonları arasındaki münâsebetini göstermiştir.⁶³ “*el-İtkân*” adlı eserinde de Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin önemini vurgulamak için cümleler arasındaki münâsebeti bir duvarın tuğlaları gibi değerlendirerek âyetler arasındaki bütünlüğe dikkat çekmiştir.⁶⁴

Bu tür çalışmalar için de Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) “*Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*”'i, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) “*Bahru'l-muhit*”'i, Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) “*İrşâdu akli's-selim*”'i, Âlûsî'nin (ö. 1270/1853), “*Rûhu'l-meânî*”'si, modern dönem diye nitelenen zaman diliminde de Reşîd Rızâ'nın (ö. 1281/1865) “*Tefsîru'l-menâr*”'ı ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942) “*Hak Dili Kur'ân Dili*” adlı tefsirler bu konuya

⁵⁷ İbnü'z-Zübeyr Es-Sekafî İbrâhîm el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bânî, Darü'l-İbnu'l-Cevzî Yayınları, Kahire 1997, s. 11-12.

⁵⁸ Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, s. 13.

⁵⁹ Gırnâtî, *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, s. 11-12.

⁶⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 205.

⁶¹ Necatî Kara, *Burhanuddîn İbrahim B. Omer El-Bikâî (885 / 1480) ve Tefsirindeki Metodu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Erzurum 1981, s. 222.

⁶² Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, s. 10-21.

⁶³ Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, s. 13.

⁶⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 370.

yer verenler arasındadır.⁶⁵ Elmalılı, siyâk ve sibâk kavramlarını, bir âyetin veya bir sûredeki âyetler grubunun anlamının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan unsurlar olarak Kur'ân'ı anlamada esas olarak görmüş ve bu kavramların önemine dikkat çekmiştir.⁶⁶ Bu müelliflerin dışında Muhammed Abduh (1322/1905) Abdülmüteâl Said (ö. 1386/1966), Seyyit Kutub (ö. 1386/1966) Ebu'l-Alâ Mevdûdî (ö. 1400/1979) ve Said Havva (ö. 1409/1989) gibi isimler de bu konuya dair eserleriyle öne çıkmaktadır.

Tefsir tarihinde ilk olarak en-Nîsâbü'rî tarafından sözlü olarak dile getirilmiş, ardından Zemahşerî ve Râzî ile birlikte eserlerde yerini almış, Bikâî ile birlikte ise ilmî bir hüviyet kazanarak gelişen Münâsebatü'l-Kur'ân ilmi, ilerleyen dönemlerde daha da gelişerek, İslâm dünyasında önemli bir tefsir disiplini haline gelmiştir.

Âyetler ve sûrelerin münâsebeti konusunun müspet yaklaşan âlimler olduğu gibi, konuya eleştirel yaklaşanlar da bulunmaktadır. Bazı müfessirler, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusunda sahâbe ve tâbiînden herhangi bir rivâyetin gelmediğini öne sürerek bu tür irtibatların zorlama ve ilmi açıdan gereksiz sayılacağını savunmuşlardır. Ayrıca Kur'ân'ın peyderpey indirilmiş olması sebebiyle âyetler ve sûreler arasında anlam ilişkileri kurmanın mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Konuyu reddedenlerin başında İzzeddin b. Abdüsselam (ö. 660/1345) ve Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Muhammed b. Abdullah el-Gaznevî (ö. 1296/1881) öne çıkmaktadır.⁶⁷ Konuya dair olumsuz görüşlerin, Kur'ân'daki sûreler ve âyetler arasındaki bağların zorunlu olmadığı ve bu ilişkilerin tefsir ilminde belirleyici bir rol oynamadığı düşüncesi etrafında yoğunlaştığı görülmüştür.

1.1.3. Münâsebet İlminin Kısımları

Her âyetin veya sûrenin konusu ve konumu itibarıyla diğer âyet veya sûreler ile irtibatı bulunabilmektedir. Bu irtibat bazen anlamda bazen de lafızda olabilmektedir. Müfessirler âyetlerin genellikle manasında olan irtibatları üzerinde durmaktadır.

Bu, Kur'ân'ın içsel tutarlılığını ve mesajlarının birbiriyle olan bütünlüğünü anlamak açısından oldukça önemlidir. Kur'ân'daki bir âyetin diğer âyetlerle olan bağlantıları, anlamının daha derinlemesine kavranmasına yardımcı olabilir ve müfessirlerin bu bağlantıları araştırarak Kur'ân'ın mesajını daha geniş bir perspektiften sunma imkânını sağlamaktadır. Özellikle konu bütünlüğü ve bağlamın anlaşılması, tefsirin temel esaslarından biridir.⁶⁸

⁶⁵ Eserlerinde Münâsebet ilmine yer veren bu müellifler hicri olarak 6. ve 8. asırlara tekabül etmektedir; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 39-93.

⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 171-175.

⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 37; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 204.

⁶⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, c. II, s. 303.

Âlimler mana münâsebetini, kelamın siyâkının sibâkına anlam yönünden uygun düşmesi olarak tanımlarken, lafız münâsebetini ise kelamın vezinli ve kafiyeyle veya sadece vezinli lafızlarla sonlanması şeklinde açıklamışlardır.⁶⁹ Bu açıklamalar doğrultusunda vezin ve kafiye uygunluğundan dolayı lafız münâsebeti “Tam”, yalnızca vezin uygunluğu olanı ise “Nakıs” münâsebet olarak nitelenmiştir. Bu ikisi arasından nakıs münâsebetin daha sık tercih edildiği görülmektedir.⁷⁰

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi bağlamında, âyetlerin veya sûrelerin birbiriyle olan münâsebeti farklı şekillerde kendini göstermektedir. Bu münâsebetler bazen bir âyetin kendi içinde, bazen âyetler arasında, bazen de sûreler arasında ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, sûrelerin isimleriyle, konular arasında, sûrenin başı ile sonu arasında, sûrenin başı ile kendisinden önceki sûrenin sonu arasında, peş peşe gelen sûreler arasında irtibatlar mevcuttur. Sûre isimlerinin içerikle uyumu ve verdiği mesaj, konular arasındaki ilişkiler, sûrenin başındaki konuların sûrenin sonunda nasıl tamamlandığı, peş peşe gelen sûrelerin birbiriyle olan bağı ve Kur'ân'ın başı ile sonu arasındaki tema ve anlam bağlantıları, Kur'ân'ın mesajlarının bütünsel ve tutarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bölümde tenâsüb ilminin âyetler veya sûrelerde bulunma durumuna göre çeşitleri ele alınacaktır.

1.1.3.1. Âyetler Arası Münâsebet

Kur'ân, Arap dilinin belağat ve fesahat açısından zirvede olduğu bir dönemde nâzil olmuştur.⁷¹ Nâzil olduğu günden itibaren muhataplarını, hitabındaki ahenk ve uyum yönüyle de etkilemiştir.⁷² Bu ahenk ve uyumu, bazen ses nizamında, bazen de lafzında görmek mümkündür. Ayrıca, Kur'ân'da kelimeleri meydana getiren harflerin ve kelimelerin diziliminde dikkate değer bir lügavî güzellik mevcuttur.⁷³

Âyetler arasındaki münâsebet, sûreler arası münâsebetle kıyasla daha fazla ele alınan bir konu olarak öne çıkmaktadır. Âyetler arasındaki münâsebet yalnızca sûre içinde değil, tüm

⁶⁹ Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa El-Hüseyni El-Kefevî, *El-Küllîyyât mucem fil mustalahâti vel furukil luğaviyye*, er-Risâle Vakfı Yay., (mhk. Adnan Derviş, Muhammed Mısıri), Beyrut h. 1094, s. 866.

⁷⁰ Mahmut Sönmez, “Âyetler Arası Münâsebetin, Kur'ân İlimlerindeki Önemi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 13, 2020, s. 83.

⁷¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 162.

⁷² Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri* s. 16; Draz, Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Sâlih Akdemir, Otto Yayınları, 4. bs., Ankara 2010, s. 98-99.

⁷³ Kur'ân'ın eşsiz ahengi ve sağlam yapısı ile alakalı bilgi için bkz. Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, c. II, s. 330-331; Dihlevî, *Tefsir Usûlü - El-Fevzu'l-kebîr fî usûlü-t tefsîr-*, s. 193; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 351.

sûrelerin ya tamamında ya da içerisindeki bazı âyetlerin birbirine bağlanması yoluyla ortaya çıkan bir bütünlük olarak kabul edilmektedir.⁷⁴

Âyetler arasındaki münâsebet noktasında Bakara Sûresi'nin 285. âyetini örnek olarak verebiliriz. Âyet şu şekildedir; *“Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İştittik, itaat ettik, bağışlamayı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.”*⁷⁵ Zikredilen âyet Allah'a imanı bildirmekle başlamıştır. İlk olarak Allah'a iman daha sonra da iman edilmesi gereken unsur olarak melekler zikredilmiştir. Zira melekler, Yaratan ile yaratılan arasında elçi görevi görmektedir. Yani peygamberlere melekler aracılığıyla vahiy iletilmektedir.⁷⁶ Bu sebeple iman esaslarında melekler ikinci mertebede zikredilmiştir. Allah'a iman noktasında başka bir âyette meleklerin yaratılmışların içinde ilki olarak zikredilmiştir. Âyette üçüncü iman esası olarak kitaplara iman olarak belirtilmiştir. Kitap, vahiy iletmekle görevli meleklerin Allah tarafından insanlara iletilmek üzere gönderilen mesajı içermektedir. Âyette dördüncü sırada peygamberlere imân edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Peygamberler Allah'ın gönderdiği vahyi meleklerden alan insanlardır.⁷⁷ Bu sebeple peygamberler, kitaplardan sonra zikredilmiştir. İman esaslarını bildiren bu âyette dört temel unsur belirli bir sıraya göre zikredilmiş, âyet içerisinde anlam ilişkileri kurulmuştur.⁷⁸

Âyetler arasında münasebet şekilleri Tanzîr, Mudâdde, İstitrâd, Uslubü'l-Hakim, Tehallus, İntikal, Hüsnu'l-Matlab ve İhtirâs başlıkları altında ele alınacaktır.

1.1.3.1.1. Tanzîr

Tanzîr, “münâsebet çeşitlerine özgü edebî bir şekil”⁷⁹ olup edebî eserlerde veya Kur'ân tefsirinde, iki benzer veya ilgili hususun ardışık olarak sunulmasıyla bir meseleyi daha iyi açıklamak ve anlamı güçlendirmek için kullanılan bir yöntemdir.⁸⁰ Bu yöntem, okuyucunun veya dinleyicinin zihninde belirli bir mesajın daha güçlü bir şekilde yerleşmesini sağlamayı amaçlar. Tanzîr, benzerlik yoluyla anlamı pekiştirir ve okuyucunun dikkatini çekerek konuyu daha etkili ve anlaşılır hale getirir.

⁷⁴ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, c. II, s. 331.

⁷⁵ Bakara 2/285.

⁷⁶ Nahl 16/2; Şuarâ 26/193-194.

⁷⁷ Enbiyâ 21/7.

⁷⁸ Fahreddin Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, Dârü'l-İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabiyyi, 3. bs. Beyrut 1999, c. VI, s. 77-78.

⁷⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 47.

⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 48; Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, s. 12; Yıldız, *Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 14.

Tanzîr'in Kur'ân'da birçok örnekleri mevcuttur. Örneğin; “Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde rabbini seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.”⁸¹ âyetinin “Gerçek müminler işte onlardır. Rableri katında onlar için yüksek mevkiler, bağışlanma ve değerli rızık vardır”⁸² âyetinden sonra getirilmesi, tenâsübün bu çeşidine misal teşkil etmektedir.

Yukarıda zikredilen âyetlerde ashâbın ganimet taksimine karşı takındıkları memnuniyetsizlik tavrı ve Bedir savaşına çıkma konusundaki isteksizlikleri Tanzîre yani birbirine benzeyen iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Âyetlerin birbiri ardınca zikredilmesinin hikmeti Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi tarafından ortaya konmuştur. Eğer bu münâsebate yüzeysel bakılırsa, zikredilen âyetler arasındaki bağlantı anlaşılamayacak, bu nedenle verilmek istenen mesaj gereği gibi kavranamayacak ve anlam belirsiz kalacaktır.

Çünkü sûrenin başında, ganimetlerin hükmünün Allah ve Resulüne ait olduğu bildirilmiş, ardından Mü'minlere has bazı vasıflar zikredilmiştir. Konunun akabinde kelama bir benzetme edatı ile başlanmış fakat bu edatla benzetilen durum zikredilmemiştir. Âyetler arasında ilk bakışta münâsebetin olmadığı izlenimi görülse de tanzîr ilmiyle söz konusu irtibat ortaya çıkarılmıştır. Yukarıda zikredilen âyetde ashâbın ganimet taksimine karşı takındıkları memnuniyetsizlik tavrı, Bedir savaşına çıkma konusundaki isteksiz tavırlarına benzetilmiştir. Bu sebeple her iki âyetin münâsebeti ele alındığında Mü'minlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat etmelerinin kendi menfaatlerine olduğu mesajı verilmek istendiği görülmektedir.⁸³ Böylece, metnin taşıdığı mesajın daha güçlü ve etkili biçimde aktarılması sağlanmaktadır.

1.1.3.1.2. Mudâdde

Münâsebet çeşitlerinden biri olan Mudâdde, kelime olarak zıtlık ve tezatlık anlamına gelmekte olup, münâsebeti tespit noktasında geçerli bir kaide olarak kabul edilmektedir.⁸⁴ Bu, normal şartlarda aralarında bir bağ bulunmayan âyetlerin, zıt yönlerden birbiriyle ilişkilendirilmesi olarak ifade edilmiştir.⁸⁵

⁸¹ Enfâl 8/5.

⁸² Enfâl 8/4.

⁸³ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâ'ik kavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, YEK Yayınları, 1. bs., İstanbul 2016, c. II, s. 1080; Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Ğayb* -, c. XI, s. 255; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. VII, s. 3242; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. III, s. 225; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi - Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. III, s. 1158-1159.

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 49.

⁸⁵ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 155.

Fıkıh'ta “her şey zıddıyla kaim veya her şey zıddıyla bilinir”⁸⁶ şeklindeki kaide bağlamında bazen bir konu zıt anlamlar içeren ifadelerle daha açık bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Dolayısıyla, Mudâdde, anlamca zıtlık ve iki zıt hususun birbirini takip ederek gelmesi demektir.⁸⁷ Âyetler arasındaki zıddiyet/karşıtlık ilişkisini konu alan bu tenâsüp çeşidini, Zerkeşî “Mudâdde”,⁸⁸ Süyûtî ise “tezat”⁸⁹ olarak adlandırmaktadır.

Kur’ân’da da bir konuyu ifade ederken zıt anlamlar içeren ifadelerin kullanımı mevcuttur.⁹⁰ Kur’ân, bir konuyu izah ederken farklı ifadeleri ve unsurları bir araya getirerek, onların çeşitliliğinden bir uyum, ahenk ve birlik oluşturmuştur. Bu uyum ve ahenk, ifadelerin yüksek bir anlatım gücü kazanmasını sağlamıştır. Çünkü farklı unsurları uyum içinde ifade edebilmek, aynı unsurlar arasında uyum sağlamaktan daha zor kabul edilir.⁹¹ İmandan sonra küfrün durumlarının açıklanması, müjde ifadelerinden sonra cezanın, cennetten sonra cehennemin, azap âyetlerinden sonra rahmetin zikredilmesi ve ahkâm âyetlerinden sonra va’d ve va’îd’in hatırlatılması gibi zıt ifadeler “Mudâdde” türündendir.⁹²

Münâsebet çeşitlerinden olan mudâddeye hemen Kur’ân’ın başında rastlamak mümkündür. Bakara Sûresi’nin başlangıcında Mü’minlerin özellikleri ifade edildikten⁹³ sonra kâfirlerin uyarılsa da uyarılmasa da imân etmeyecekleri belirtilmektedir.⁹⁴ Örnekte de görüldüğü üzere ilk olarak Mü’minlerin özellikleri, daha sonra kâfirlerin her türlü davete rağmen inanmayacakları öne sürülerek iki durum arasındaki zıtlığın mevcudiyeti gösterilmiştir.⁹⁵

Bu durumda, âyetlerde insanlara hem korku hem de ümit vererek, onların doğru yolda kalmalarını sağlamaya yönelik bir yöntem izlendiğini görmekteyiz. Azap ve rahmet ifadeleri arasındaki bu denge, insanların sadece korku ile değil, aynı zamanda Allah’ın rahmetine olan güvenleriyle hareket etmelerini sağlar. Bu şekilde, Mü’minler cennet nimetleriyle müjdelenirken, kâfirler cehennem azabıyla uyarılır ve böylece herkesin doğru yolda kalması

⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 49.

⁸⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 49; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369-370; Yıldız, *Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 16; Sabri Demirci, “Kur’ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahrüddin Razi’Nin Tefsiri Mefatihü’l-Gayb Örneği)” *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 62, Erzurum 2015, s. 157.

⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 49.

⁸⁹ Süyûtî, *Tenâsuku’d-dürer fi tenâsubi’s-suver*, s. 13.

⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 171-190-194.

⁹¹ Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur’ân*, terc. Suat Yıldırım, Akçay Yay., Ankara 1985, s. 192-194.

⁹² Ahmed El-Bedevî, Ebü’l-Fityân b. İbrâhîm el-Fâsî et-Tantâvî, *Min belâğati’l-Kur’ân*, Nahzatü’l-Mısır, Kahire 2005, s. 176-177.

⁹³ Bakara 2/3-4-5.

⁹⁴ Bakara 2/6.

⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 168.

hedeflenir.⁹⁶ Ayrıca, bu kullanım tarzı, Kur'ân'ın belagatine ve edebi güzelliklerine de işaret etmektedir. Kur'ân, insan psikolojisini en iyi şekilde anlayarak, onların en etkili şekilde yönlendirilmesini sağlamaktadır. Bu denge, Kur'ân'ın hikmet dolu mesajlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olur ve onun ilahi bir rehber olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Bu ilimle yapılan denge ve farkındalık sağlamak amacı, insanlara hem umut hem de uyarı sunarak, doğru yolda kalmaları için teşvik eder ve onları imanda sebat etmeye yönlendirir. Bu da Kur'ân'ın derin mesajlarından biri olan dengeyi ve sürekli bilinç halini ifade eder.

1.1.3.1.3. İstitrâd

İstitrâd, sözlükte “kovmak, uzaklaştırmak, sürmek”⁹⁷ anlamındaki “tard” kökünden türemiştir. Bu kelime, “konu değiştirmek, asıl konudan uzaklaşmak, bir düşünceden başka bir düşünceye geçmek”⁹⁸ gibi anlamları içermektedir. İstitrâd, özellikle edebiyat ve retorikte, konuşmacının veya yazarın ana konudan saparak, geçici olarak başka bir konuya yönelmesi durumunu ifade etmektedir.⁹⁹ Bu sapma, anlatılan olay veya düşünceyle dolaylı bir ilgisi olan başka bir noktayı açıklamak ya da anlatılanı daha etkili kılmak amacıyla yapılabilir. Yani burada belirli bir konuyu anlatırken, benzerliği bulunan başka bir konuya geçmek ve sonra aynı konuya dönmektir. İstitrâd'ta vurgulanması gereken, ilk ele alınan temadır.¹⁰⁰

Ebü'l-Bekâ (ö. 616/1219), münâsebet çeşitlerinden olan İstitrâd'ı, savaşçının savaşta düşmanına kaçış izlenimi verdikten sonra tekrar düşmanı üzerine hücumla geçmesine benzetmiştir. Burada anlatılmak istenen, savaşçının düşmanını şaşırtarak taktiksel bir avantaj elde etmesi ve sonrasında beklenmedik bir şekilde hücum etmesidir. Benzer şekilde, İstitrâd'ta da konuşmacı veya yazar, ana konudan geçici olarak uzaklaşır ve başka bir konuyu ele alır. Bu süreçte dinleyicinin veya okuyucunun ilgisini diri tutar ve onları şaşırtarak etkisini artırır. Sonrasında, tekrar ana konuya dönerek, anlatının akışını devam ettirir.¹⁰¹

İstitrâd sanatına Kur'ân'ı Kerim'de şu âyet örnek gösterilebilir; “*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun.*”¹⁰² Namazın

⁹⁶ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. II, s. 1164-166; Abdurrahman Câmî, *Tefsîru molla câmî*, terc. Davut Ağbal, YEK Yayınları, 1. bs., İstanbul 2020, s. 378.

⁹⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 631.

⁹⁸ Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsubi's-suver*, s. 13.

⁹⁹ Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû ıstulâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, Lübnân Mektebesi Yay., thk. Refik Acem, Beyrut 1996, c. I, s. 399; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 11.

¹⁰⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 273; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 11; Demirci, “Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahrüddin Razi'Nin Tefsiri Mefâtihu'l- Gayb Örneği)”, s. 157.

¹⁰¹ Ebü'l-Bekâ, *El-Külliyât*, s. 110; Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 40; Kara, *Burhanuddîn İbrahim B. Omer El-Bikâî (885 / 1480) ve Tefsirindeki Metodu*, s. 213.

¹⁰² Bakara 2/238.

muhafazasından önceki âyetlerde evlenme, boşanma ve emzirme konuları açıklanmıştır. Daha sonra ise ara cümle olarak zikredilen âyetle namazın muhafaza edilmesi emredilmiştir. Ardından tekrar konunun devamı niteliğindeki muamelat konularına devam edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in kendine özgü üslûp ve tertibi içinde, farklı konular arasında ara cümle olarak tekrar namaza dönülmüştür. Buradan, namazın ara cümlede zikredilmesinin sebebinin, önceki âyetlerde tavsiye edilen bağışlanma ve takvâyâ mânevî eğitimin en önemli aracı olan namaz olduğu şeklinde münâsebet kurulmuştur.¹⁰³ Bu konuyla alakalı Kur’ân’da başka misalleri de mevcuttur.¹⁰⁴

İstitrâd, dinleyici ya da okuyucunun ilgisini diri tutmak ve anlatımı zenginleştirmek için etkili bir tekniktir. Doğru kullanıldığında, ana konudan sapmalar yaparak verilen bilgiler, metni daha akılda kalıcı ve ilgi çekici hale getirir. Karmaşık konuların anlaşılmasını kolaylaştırır ve anlatıcı ile dinleyici arasında daha güçlü bir bağ kurar. İstitrâdı kullanırken, ana konudan çok fazla uzaklaşmamaya dikkat etmek de önemlidir, böylece dinleyici ya da okuyucu asıl mesajınızı kaybetmez.

1.1.3.1.4. Tehallus

“Hulûs” kökünden türeyen Tehallus’un kelime anlamı ”kurtulmak, bir şeyden ayrılıp diğerine geçmektir”¹⁰⁵ Bir ilim olarak da; kelim sahibinin konu anlatımında -herhangi bir sebebe bağlı olarak- içinde bulunduğu konuyu tamamen terk ederek başka bir konuya geçmesi anlamına gelmektedir. Bu ilmin kullanılmasının amacı, muhatabın dikkatini konuya çekerek ilgisini canlı tutmaya çalışmaktır.¹⁰⁶ Bu geçişlerde herhangi bir sebep bulunmazsa bu duruma “İktidâb” denmiştir.

Kur’ân, belirli bir konuyu ele alırken o konuyu derinlemesine işler ve genellikle konunun özünden sapmadan, açık ve net bir şekilde mesajını iletir. Ancak, Kur’ân’ın üslubunda anlatımı zenginleştirmek amacıyla bazen farklı konulara atıflar yapılabilir veya farklı kıssalar anlatılabilir. Bu durum, Kur’ân’ın bütünlüğünü ve mesajlarının anlaşılabilirliğini bozmadan yapılır. Her bir âyet, kendi bağlamında ve genel mesajın bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, Kur’ân’daki her bir anlatımın özel bir amacı ve mesajı vardır, bu da tehallüs sanatı ile ifadelerin geçişlerinde derin anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır.

¹⁰³ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, c. III, s. 359.

¹⁰⁴ Kur’ân’da zikredilen istidrât örnekleri; Nisâ 4/171, 172; A’râf 7/19-22, 26, 157, 158; Nahl 16/48, 49.

¹⁰⁵ Süyûtî, *Tenâsuku’ d-dürer fî tenâsubi’s-suver*, s. 13.

¹⁰⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 43; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 374; İsmail Durmuş, “İktidâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXII, s. 55.

İstitâd ile Tehallus, konunun değiştirilmesi noktasında benzerlik göstermektedir. Her iki yöntem de anlatıcı veya konuşmacının bir konudan başka bir konuya geçiş yapmasını içerir. Ancak, bu iki yöntem arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Tehallus, değiştirilen konuya tekrar dönülmemesi yönüyle İstitâd'dan ayrılmaktadır.¹⁰⁷ Bu iki yöntem, anlatımın etkisini artırmak için kullanılmaktadır. İstitâd, anlatıcının ana konuyu güçlendirmek için geçici bir sapma yapmasına olanak tanırken, Tehallus, anlatıcının dikkatini yeni bir konuya yönlendirmesine yardımcı olmaktadır.¹⁰⁸

Tehallus'un Kur'ân'da örnekleri mevcuttur. Bunun örneği Meâric Sûresi'nde görmek mümkündür; *“Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi.”*¹⁰⁹ Sûrenin ilk üç âyeti âhiret durumuyla alaka hususları beyân etmektedir. Aynı sûrenin 4. âyetinde ise şöyledir; *“Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.”*¹¹⁰ Bu âyetle Tehallus yapılarak konu değiştirilmiştir.

Tehallus sanatı bağlamında yukarıda zikredilen örnek âyetlerde de görüldüğü üzere burada muhatabın zihninde farklı pencereler açmak ve âyetlerin ihtiva ettiği mana zenginliği gözler önüne serilmektir. Bu ilmin göz önünde bulundurulmaması, farklı konulara geçişlerin anlamlandırılmamasına ve verilmek istenen mesaj noktasında sıkıntılara sebep olacaktır. Kur'ân'da bu sanatın başka örnekleri de mevcuttur.¹¹¹

1.1.3.1.5. İntikâl

Kur'ân-ı Kerîm'de rastlanan diğer bir münâsebet çeşidi de İntikâl sanatıdır. İntikâl, “bu” anlamına gelen “*hâzâ*” ismi işareti ile muhatabın dikkatini çekmek ve onu zinde tutmak amacıyla ele alınan konudan başka bir konuya geçme sanatıdır. Bu sanat, bir konudan başka bir konuya geçiş yapılırken “*hâzâ babu*” “Bu bölümde şundan bahsediliyor” şeklinde muhatabın bilgilendirilmesiyle gerçekleştirilir.¹¹²

İntikâl sanatı, konular arasındaki geçişlerde muhatabın ilgisini canlı tutmak ve dikkatini yönlendirmek için kullanılır. Tefsir kaynaklarında “*hâzâ*” ifadesiyle bir konu

¹⁰⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 43; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 374; Durmuş, “İktidâb”, c. XXII, s. 55.

¹⁰⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 43-44.

¹⁰⁹ Meâric 70/1-3.

¹¹⁰ Meâric 70/4.

¹¹¹ Tehallus örnekleri için bkz. Âl-i İmrân 3/33-34; A'râf 7/156; Âl-i İmrân 3/33, 34; A'râf 7/156; Kehf 18/98-99.

¹¹² Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 23.

akışında başka bir konuya geçme aşamasında da kullanıldığı ifade edilmektedir.¹¹³ Bu da muhatabın uyarılmasını ve konunun iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

“Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah’a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecektir.”¹¹⁴ âyetinden önce, peygamberler ve ümmetlerle ilgili bölüm anlatılmış ve konu anlatımı tamamlanınca yeni bir konuya geçilmiştir. Daha sonra, cennet ve cehenneme girecek kişilerin durumları anlatılarak başka bir konuya geçilmiş ve muhatabın dikkati çekilmiştir.

Burada anlatılan, Kur’ân-ı Kerîm’in üslup ve tertibi içinde, farklı konular arasında geçiş yapılmasıdır. Bu geçişlerle muhatabın dikkatinin çekilmesi amaçlanmaktadır. Zikredilen örnek âyette de görüldüğü üzere ilk olarak peygamberler ve ümmetlerle ilgili konular ele alınmış, bu bölüm tamamlanınca başka bir konuya geçilmiş, sonrasında cennet ve cehenneme girecek kişilerin durumları anlatılmıştır.¹¹⁵

Kur’ân’da intikal, yani konunun açık ve belirgin bir şekilde ifade edilmesi, âyetlerin ve sûrelerin düzenli ve anlaşılır olmasını sağlar. Bu tür ifadeler, belirli bir konunun veya olayın önemini vurgulamak, mesajını net bir şekilde iletmek amacıyla kullanılır. İntikal, bu tekniklerden biridir ve muhatabın, yani okuyucunun veya dinleyicinin, ele alınan konuyu daha iyi anlamasına yardımcı olur. Bu, Kur’ân’ın derin ve etkileyici anlatım tekniklerinden biridir.

1.1.3.1.6. Hüsn-i Matlab

Âyetler arasındaki münâsebet çeşitlerinden biri de hüsn-i matlab’dır. Hüsn-i matlab, kaynaklarda farklı terimlerle ifade edilmiş ve çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu terim genel olarak, bir konu anlatımında mukaddime (giriş) yapıldıktan sonra asıl amaç ve gayenin ifade edilmesi şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁶

Hüsn-i matlab terimini ilk kullanan kişinin Şerefeddin et-Tîbî (ö. 743/1343) olduğu belirtilmektedir. Tîbî, söz konusu sanatı “bir vesileden sonra maksada geçiş”¹¹⁷ şeklinde tanımlamıştır. Bu yöntem, anlatının akışını daha etkili ve ilgi çekici kılmak amacıyla kullanılmaktadır. Mukaddime, okuyucunun veya dinleyicinin dikkatini çeker ve onları asıl konuya hazırlar. Ardından gelen asıl amaç ve gaye, okuyucuya veya dinleyiciye verilen mesajı daha güçlü bir şekilde iletmeyi hedeflemektedir.

¹¹³ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 50; Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâtî’l-fünûn ve’l-ulûm*, c. I, s. 399.

¹¹⁴ Sâd 38/49.

¹¹⁵ Sûrenin konunun devamı niteliğinde cennet ve cehenneme girecek kişilerin durumlarını anlatan âyetlere bilgi için bkz. Sâd 38/50-64.

¹¹⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 374; Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâtî’l-fünûn ve’l-ulûm*, c. I, s. 399; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 23; İsmail Durmuş, “Hüsn-i Matlab”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XIX, s. 31.

¹¹⁷ Durmuş, “Hüsn-i Matlab”, c. XIX, s. 31.

Kur'ân'da Hüsn-i Matlab ilmi kapsamında giriş bölümünün ardından ana amaç ve gayesini belirgin bir şekilde ifade ederek mesajlarını açık ve anlaşılır kılma yöntemini kullanmıştır. Bu münâsebet çeşidine en güzel misal Fâtiha Sûresi'dir. Bu sûrede mü'minler: “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”¹¹⁸ diyerek Allah'tan asıl istekleri olan “sırat-ı müstakim”e ulaştırma mukaddime olarak zikredilmiştir. Çünkü sûrenin vermek istediği mesaj bağlamında başlangıçta; kulluğun sadece Allah'a olması, yardımın O'ndan talep edilmesi gerektiği ifade edildikten sonra “doğru yola” ulaştırılma niyetinin ise asıl gaye olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁹

Kur'ân-ı Kerim'de, yukarıda örnekler bağlamında zikredildiği üzere, önce bir giriş yapılmış ve ardından okuyucunun dikkatini çekmek ve mesajın anlaşılmasını kolaylaştırmak için asıl amaca geçilmiştir. Bu şekilde, anlatım hem düzenli hem de etkili bir hale getirilmiştir. Bu anlatım tekniği, Kur'ân'ın içeriğini daha derinlemesine anlamak ve mesajlarının etkisini artırmak için kullanılmaktadır.

1.1.3.1.7. Üslûbü'l-Hakîm

“Hikmetli üslûb” anlamında sıfat tamlaması ve “hakîmin üslûbu” anlamında isim tamlaması olan Üslûbü'l-hakîm, herhangi bir konuda soru soran muhatabın sorduğu şeyin, kendisine terkedildiğini bildirmektedir. Üslûbü'l-hakîm sanatı “muhatabın baskısından kurtulmak veya nükte yapmak amacıyla”¹²⁰ başvurulmuş bir anlatım şeklidir; beklenmedik bir karşılık olduğu için muhatabın dikkatini çeker ve onun söze olan ilgisini artırır.

Üslûbü'l-hakîm sanatına hac mevsiminin başlangıcının bir alameti olan hilalin görülmesi örnek olarak verilebilir. Hilalin görülmesi ile alakalı âyet şu şekildedir; “Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.”¹²¹

Hilalin durumu ile ilgili âyette muhatabın hilalin mahiyetini değil onun hangi hikmete binaen yaratıldığını sormaları gerektiği ifade edilmektedir. Yine âyetin devamında evlere arkasından değil kapısından girilmesi emredilmekte, bu hareketin erdemlilik olmayacağı belirtilmektedir. Araplar hac aylarında evlerine arkadan girmeyi tercih ederlerdi. Zikredilen

¹¹⁸ Fâtiha 1/5.

¹¹⁹ Zûrkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, c. II, s. 332.

¹²⁰ İsmail Durmuş, “Üslûb-I Hakîm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XLII, s. 381.

¹²¹ Bakara 2/189.

âyette de bunun uygun bir davranış olmadığı ifade edilmiş, evlere kapılarından girilmesinin doğru davranış olduğu beyân edilmiştir.¹²²

Zikredilen örneğe bakıldığında hilalin şeklinin sorulması ile evlere arkadan girilmesi arasında nasıl bir münâsebet vardır sorusu gelebilmektedir. Bu iki konu arasında ilk bakışta herhangi bir münâsebet yokmuş izlenimi verse de aslında burada çok sıkı bir münâsebet söz konusudur. Evlere arkalarından girmek nasıl münasip bir davranış değilse, kişinin kendisini ilgilendirmeyen konularda soru sorması da yersiz bir davranış olarak görülmektedir. İnsanın asıl görevi kendisi yaratan Rabbinden sakınması ve yasaklarından kaçınmasıdır.¹²³ Bu kapsamda hilalin şekillerinin insanların vakitlerin bilmesine yardımcı olduğu, asıl sorgulanması gereken hususun bu olduğu bildirilmektedir.

Yukarıda zikredildiği üzere Üslûbü'l-hakîm soru soran muhatabın sorduğu şeyin önemsenmediğini veya kendisine terk edildiğini gösteren bir anlatım tarzıdır. Bu üslup, muhatabın dikkatini çekmek, ilgisini artırmak, düşüncelerini yeniden yönlendirmek veya asıl önemli olan noktaya odaklanmasını sağlamaktır. Bu tarz anlatım şekliyle, iletişimin canlı ve dinamik kalmasını sağlamaktadır.

1.1.3.1.8. İhtirâs

İhtirâs kavramı, “H-r-s” kökünden türemiştir olup “korumak, muhafaza etmek, bekçilik yapmak”¹²⁴ anlamına gelmektedir. İhtirâs kavramı ıstılahta “kelamda asıl kast edilen mananın aksini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle yanlış anlamayı gidermek için sözün ortasına veya sonuna, asıl manayı kast etmeye sevk edecek bir ifadenin ilave edilmesi”¹²⁵ şeklinde izah edilmiştir. Bu şekilde muhatabın anlatılmak istenen konu hakkında yanlış anlama ihtimalini ortadan kaldırması amaçlamaktadır.

Kur’ân’da da bu tür anlatım tekniğine rastlamak mümkündür. Örneğin, bir âyette yanlış anlaşılmaya yol açabilecek bir ifade varsa, hemen ardından gelen bir açıklama ile bu yanlış anlamanın önüne geçilir ve mesajın doğru bir şekilde anlaşılması sağlanır.

İhtirâs sanatına, Münâfikûn Sûresi’nin ilk âyetleri örneklik teşkil etmektedir. Söz konusu âyet şu şekildedir; “*Münafıklar sana geldiklerinde, “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin” derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.*”¹²⁶

¹²² Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. V, s. 123.

¹²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 634.

¹²⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu’cem’ül-Müfehres*, terc. Mahmud Çanga, Timaş Yay., İstanbul 1986, s. 139.

¹²⁵ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 24.

¹²⁶ Münâfikûn 63/1.

Zikredilen âyet, münâfıkların gerçek olan bir hususu kalpleriyle kabul etmemelerine rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelerek imân ettiklerini beyân etmeleri fakat onların kalben imân etmediklerini ortaya çıkarmak üzere nâzil olmuştur. Yani onların dillerinin tasdik ettiğini kalpleri yalanlamaktadır. Söylediklerine kalben inanmadıklarından dolayı zikredilen âyet onların bu durumu yalanlanmaktadır.¹²⁷

Kur'ân'da bu tür anlatım tekniği ile bir konu izahatında yanlış anlaşılmaya yol açabilecek durumların önüne geçilmiş muhatabın dikkati çekilmiş ve kelamın doğru bir şekilde anlamasını sağlamıştır. Kur'ân'da bu tür edebi sanatın başka örneklerine rastlamak mümkündür.¹²⁸

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmiyle ilişkili olan kavramlar, âyetler arasındaki münâsebeti anlamada ve açıklamada kritik bir rol oynamaktadır. Kur'ân'da birçok âyet ve sûreler mana açısından birbirini tamamlayıcı konumundadır. Bu minvaldeki âyet ve sûreler arasındaki insicam ve münâsebet hârici bir delile gerek duymaksızın anlaşılmaktadır. Fakat bazı âyet ve sûreler vardır ki aralarındaki insicam ve münâsebetin ortaya çıkarılması ancak bir tür sanatla mümkündür. Münâsebetle ilgili edebi sanatlar, üzerinde durulan örneklerde görüldüğü üzere Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması için ihmal edilmemesi gereken bir husustur. Âlimlerin kahir ekseriyeti tarafından bu sanatlar, önemsenmiş ve yazdıkları eserlerde bu hususu yansıtmışlardır.

1.1.3.2. Sûreler Arası Münâsebet

Kur'ân-ı Kerim, farklı sebep, olay veya duruma binaen yaklaşık yirmi üç yıllık zaman zarfında peyderpey nâzil olmuştur. Sûrelerin bir kısmı tek defada nâzil olurken, bir kısmı da parça halinde indirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de nâzil olan âyetleri Mushaf'a emredilen yerlere yerleştirmiştir. Böylece âyetlerin Mushaf'daki yerleri ilâhi vahiy vasıtasıyla gerçekleşmiştir.¹²⁹

Münâsebetü'l-Kur'ân bağlamında sûreler arasındaki münâsebet, Kur'ân'ın i'câzına farklı bir anlam katmaktadır. Bir konu bazen detaylandırılmadan anlatılırken, bir başka sûrede o konu detaylandırılmaktadır. Bazen de bir sûrenin sonu ile sonrasında gelen sûrenin başlangıcının tamamlayıcı olarak gelebilmektedir. Sûreler arasında münâsebet sadece art arda gelen sûrelerle sınırlı olmayıp bazen bir sûrede bahsedilen konu farklı sûredeki konuyla

¹²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. V, s. 657.

¹²⁸ Konuya dair diğer misaller için bkz. Mâide 5/54; Neml 27/18; Feth 48/29.

¹²⁹ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 102-103; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*- c. I, s. 388; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 1; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 53.

ilişkili olabilmektedir. Çünkü bir sûrede bahsedilen mücmel, müphem, mutlak veya müşkil bir konu, başka bir sûrede mufassal, mübeyyen, takyîd veya tavih ile detaylandırılmaktadır.

Kur'ân'da sûrelerin kendi içinde düzenli bir tarzda konular ele alınmıştır. Her sûrenin kendine özgü bir yapısı, üslubu ve teması vardır.¹³⁰ Yani bir sûre, kendi içinde belirli konulara odaklanırken, genel olarak Kur'ân'ın evrensel mesajlarını da desteklemektedir. Sûrenin özel kimliği, belirli olaylar, kişiler veya öğretiler etrafında şekillenirken, temel hedefleri okuyucuya veya dinleyiciye belirli mesajlar vermeyi, ahlaki ve dini ilkeleri öğretmek, inançları pekiştirmek ve muamelat düzenini sağlamayı amaçlamaktadır.¹³¹

Her bir kısım, kendi içinde bir bütün olarak ele alınmakta, konu akışı mükemmel olarak sağlanmaktadır. Sûre bağlamında münâsebetler; sûrenin kendi içindeki, farklı sûreler arasındaki, sûrenin konusu ile ismi arasındaki, sûrenin baş tarafı ile sonu arasında, sûrenin konuları arasında sûrenin başı ile bir önceki sûrenin sonu, Kur'ân'ın başıyla sonu arasındaki münâsebetleri şeklinde başlıklandırılabilir.

1.1.3.2.1. Sûrenin Kendi İçindeki Münâsebeti

Her sûrenin hem kendi özelinde hem de genel olarak kendine özgü bir kimliği ve temel hedefleri vardır. Bu durum, her sûrenin kendine has bir yapısı, üslubu ve teması olduğu anlamına gelir. Sûreler, kendi içinde belirli konulara odaklanırken genel olarak Kur'ân'ın evrensel mesajlarını destekler. Bir sûre, belirli olaylar, kişiler veya öğretiler etrafında yoğunlaşmakta, özel ve genel hedefleri bulunmaktadır.

Sûrenin kendi içindeki münâsebet çeşidine en güzel misal Fâtîha Sûresi'dir. Sûre, konu dağılımı ve mana derinliği açısından muhteşem bir özelliğe sahiptir. Bu sûre, Kur'ân'ın bütün mâna, bilgi ve hükümlerini özet halinde ihtiva etmektedir.¹³² Sonuç olarak bu sûre, ifade şekliyle hem kendi özel hedeflerini ortaya koymakta hem de genel olarak Kur'ân'ın evrensel mesajlarını içermektedir.

1.1.3.2.2. Farklı Sûreler Arasındaki Münâsebet

Kur'ân'ı Kerim'de ardışık âyetler arasında bir irtibat bulunduğu gibi, farklı sûreler arasındaki âyetler arasında da bir münâsebet söz konusudur. Her sûrenin, İslâm'ın temel ilkeleri olan inanç, ibadet, ahlak ve muamelât konularında ele aldığı özel hususların yanı sıra, diğer sûrelerle bağlantı kurarak genel hedefleri de bulunmaktadır. Böylece, her sûre hem

¹³⁰ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, c. II, s. 309; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 351.

¹³¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, c. II, s. 353; Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, terc.

AbdülAzîz Hatîp, vd., Beyan Yay., İstanbul ts., s. 22.

¹³² Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, s. 33; Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 23.

kendi özelinde hem de genel olarak Kur'ân'ın muhatabına vermeyi amaçladığı mesajlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu nedenle, her sûre Kur'ân'ın genel mesajları ile uyumlu bir bütünlük oluşturmaktadır.¹³³

Farklı sûreler arasındaki münâsebet namaz ile ilgili şu âyetler örneklik teşkil etmektedir. Bir sûrede dinin direği olarak kabul edilen namazın,¹³⁴ Mü'minler tarafından ihmal edilmemesi uyarısında bulunulurken¹³⁵ bir başka âyette gerekli şartlar yerine getirildikten sonra özen gösterilerek kılınan namazın, kişiyi edepsizlik, hayasızlık ve kötülüklerden menedeceği ifade edilmektedir.¹³⁶ Bu şekilde ilk âyette muhafaza edilmesi gerektiği belirtilen namazın, ikinci âyette ahlâkî tesirleri ve kötülüklerle karşı koruyucu özelliğine işaret edilmiştir.¹³⁷

Böylece, iki âyet arasında bir bütünlük ve anlam ilişkisi çerçevesinde farklı sûrelerde ele alınan konular, bir bütünlük ve anlam ilişkisi çerçevesinde ifade edilmiştir. Bu şekilde verilmesi amaçlanan mesajlar, konu bütünlüğü açısından tutarlılık göstermektedir.

1.1.3.2.3. Sûrenin Konusu İle İsmi Arasındaki Münâsebet

Sûrenin konusu ile ismi arasındaki münâsebet sûre bağlamında münâsebetin bir başka örneğidir. Sûreler, isimlerini ihtiva ettikleri bir konu, sûrenin içinde zikredilen bir isim, yer, varlık veya ifadeden almışlardır. Bazı sûrelerin, birden fazla isimlendirildiği¹³⁸ de görülebilmektedir.¹³⁹

Bir sûrenin ismiyle içerdiği konu arasında insicam göze çarpmaktadır. Her sûrenin ismi, içerdiği konunun bir özeti minvalindedir. Sûrenin ismi hakkında bilgi sahibi olmak, o sûrenin konusunun çerçevesini ve amacını kavramada faydalı olacaktır. Bikâî, her sûrenin ismi, maksadının bir tercümesi olduğunu, bir şeyin müsemmasıyla uzaktan veya yakından münâsebetinin bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰

¹³³ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, c. II, s. 330.

¹³⁴ Tirmizî, *İman*: 8.

¹³⁵ Bakara 2/238.

¹³⁶ Ankebût 29/45.

¹³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 460-461.

¹³⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 59.

¹³⁹ Bazı sûreler konusu, indiği yer vs. sebeplerle birden fazla ismi bulunabilmektedir. Fâtiha Sûresi'nin Ummü'l-Kitâb, El-Hamd Es-Seb'ul Mesânî; Bakara Sûresi'nin El-Mesâni, Fustâtü'l-Kur'ân; Al-i İmrân Sûresi'nin El-Ahdâl, Ez-Zehrâvân; Tevbe Sûresi'nin El-Fâdihâ, El-Berâe; İsrâ Sûresi'nin Benî İsrâîl, Sübhân; Mü'minûn Sûresi'nin Eş-Şuhadâ; Muhammed Sûresi'nin El-Kitâl, El-Harb; Mü'min Sûresi'nin Gâfir olarak da isimlendirildiği belirtilmektedir. Bilgi için bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 181-182.

¹⁴⁰ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, c. I, s. 18-19.

1.1.3.2.4. Sûrelerin Konuları Arasında Münâsebet

Kur'ân'ın temel konuları, tevhîd,¹⁴¹ nübüvvet¹⁴² ve haşr¹⁴³ içermektedir.¹⁴⁴ Sûrelerin ortak amacı, muhataplarının inancının tevhîd inancına odaklanmasıdır. Bu sebeple de ortak amacı gözetilen sûreler birbiriyle irtibat halindedir.

Sûreler, kendi içinde farklı konuları içerse de bu konuları arasında irtibatlar söz konusudur. Örneğin, Furkân Sûresi ele alınırken onun tevhîd, nübüvvet ve kıyamete dair verdiği haberler açıklanmış, sonrasında da samimi kulların vasıfları zikredilmiştir.¹⁴⁵ Bu samimi kulların özellikleri; yeryüzünde vakarla yürümeleri, cahiller onlara laf attığı zaman “selâm” deyip geçmeleri, gecelerini rablerine secde ederek geçirmeleri olarak sıralanmıştır.¹⁴⁶

1.1.3.2.5. Sûrenin Baş Tarafı İle Sonu Arasında Münâsebet

Kur'ân'ın âyet ve sûreleri arasındaki her aşamada dikkat çeken insicam vardır. Çünkü harf, kelimeyi; kelime, cümleyi (âyeti); cümle, sûreyi; sûre ise Mushaf'ı oluşturur. Bu sebeple, Kur'ân'ı oluşturan sûrelerin kendi içindeki insicamın yanı sıra, sûrelerin baş kısmıyla sonu arasında sebep, sonuç ve anlam bağlamında da insicam söz konusudur. Bazı sûreler birbirinin devamı niteliğindedir.¹⁴⁷ Bu hususlar, Kur'ân'ın bütünlüğü ve nazımının belîğ ve mûciz olması açısından dikkat çekicidir.¹⁴⁸

Örneğin, Âl-i İmrân Sûresi'nin başında huruf-u mukattâa ile giriş yapılmakta ve sonraki âyette Allah'ın “Hay” ve “Kayyûm” sıfatları zikredilerek O'ndan başka ilahın olmadığı mesajı verilmektedir. Sonrasında, Kur'ân'ın önceki kitapların doğrulayıcı olduğu vurgulanmış ve devamında inkâr edenler azapla tehdit edilmiştir.¹⁴⁹ Sûrenin son âyetinde ise yapılan azaba karşı bir sığınma ifadesiyle son verilmiştir.¹⁵⁰ Örnek olarak zikredilen sûrede baş kısmıyla sonu arasında sonuç ve anlam ilişkisi kurularak sûrenin başı ile sonu arasında konu bütünlüğü sağlanmıştır.

Yine Mü'minûn Sûresi'de Mü'minlerin kurtuluşa erdiği ifadesiyle başlanmış,¹⁵¹ nihayetinde ise kâfirlerin iflah olamayacağı zikredilmiştir. Süyûfî sûrenin başı ile sonunun

¹⁴¹ Bakara 2/163.

¹⁴² Fâtır 35/25.

¹⁴³ Tâhâ 25/124.

¹⁴⁴ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 23.

¹⁴⁵ Furkân 25/1-45.

¹⁴⁶ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, c. XIII, s. 419-420; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi - Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. V, s. 2429.

¹⁴⁷ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 168.

¹⁴⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 202.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/3-4.

¹⁵⁰ Âl-i İmrân 3/194.

¹⁵¹ Mü'minûn 23/1.

irtibatı konusuna bu örneği zikrederek Kur'ân'ın eşsiz münâsebet bağına dikkat çekmiştir.¹⁵² Sonuç olarak, Kur'ân sûrelerinin baş tarafı ile sonu arasındaki münâsebet, önemli bir unsur olup İlahi vahyin tutarlılığını gözler önüne sermektedir.¹⁵³ İlahi hitapta gözetilen bu tür bağlantılar, sûrelerin anlam bütünlüğünü koruyarak muhatabına kapsamlı ve tutarlı mesajlar sunmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda sûrenin girişinde söz konusu edilen meseleler sonuç bölümünde eksiksiz olarak cevaba kavuşturulmaktadır.¹⁵⁴

1.1.3.2.6. Sûrenin Başı İle Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münâsebet

Müfessirler, Mushaf'ta birbirini takip eden sûreler arasında münâsebet olduğuna vurgu yapmışlardır. Bir sûrenin son veya sona yakın âyetleriyle sonrasında gelen sûrenin ilk veya onu takip eden âyetleri arasında münâsebetin mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Bu münâsebet türü, sûreler arasındaki bir nevî olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁵

Konu bağlamında, Kıyâmet Sûresi'nin kendisinden önceki ve sonraki sûrelerle sıkı bir ilişkisi ve uyumu göze çarpmaktadır. Müddesir Sûresi'nde cennet ve cehennemliklerin durumu bahsedildikten sonra, inkârcıların öğüt almamalarının asıl sebebinin ölüm sonrasında tekrar dirilişi inkâr etmek olduğunu açıklamak maksadıyla onların inkârlarının psikolojik arka planı belirtilmiştir.¹⁵⁶ Kıyâmet Sûresi'nde ise konunun devamı niteliğinde kıyamet günü evrende meydana gelecek olaylar,¹⁵⁷ kıyametin dehşetli durumları ve inkâr edenlerin karşılaşacakları zorluklar,¹⁵⁸ ayrıca kâfirlerin âhirete karşı tutumları belirtilmiştir.¹⁵⁹ Sûrenin sonunda ise kıyametin başlangıcı yani ölümün gerçekliği söz konusu edilmiş ve ardından yaratılışın başlangıcından bahsedilmiştir. Böylelikle, Müddesir Sûresi'nde bahsedilen âhiret konusu Kıyâmet Sûresi'nde detaylandırılmıştır. Ayrıca Kıyâmet Sûresi'nin son kısmında insanın yaratılış kaynağı olarak “nutfe” olarak zikredilmiş ve erkek ve dişi olarak yaratıldığı dile getirilmiştir. Kıyâmet Sûresi'nde cennet ve cehennemliklerin genel durumu açıklanmıştır. Sûrenin sonrasında gelen İnsân Sûresi'nin başında insanın yaratılışına vurgu yapılmış ve sonrasında Kıyamet Sûresi'nde zikredilen hususlar detaylandırılmıştır.¹⁶⁰

¹⁵² Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, s. 12.

¹⁵³ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 202.

¹⁵⁴ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 102.

¹⁵⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 134; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 168.

¹⁵⁶ Müddessir 74/53.

¹⁵⁷ Kıyâmet 75/3-6.

¹⁵⁸ Kıyâmet 75/10-15

¹⁵⁹ Kıyâmet 75/20-21.

¹⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VI, s. 122.

Sûrelerin başı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki konu bütünlüğü açısından münâsebet mevcuttur. Bu münâsebetler, sûrelerin mesajlarını birbirine bağlayarak, muhatabın Kur'ân'ın derin anlamlarını ve İlâhi hikmetini daha iyi kavramasına yardımcı olmaktadır.

1.1.3.2.7. Kur'ân'ın Başıyla Sonu Arasındaki Münâsebet

Kur'ân'ın kelime, âyet ve sûreler arasında bir insicam olduğu gibi onun başıyla sonu arasında da bir uyum söz konusudur. Kur'ân'ın tertip sırasına göre ilk sûre olan Fâtiha ile son sûrelerden İhlâs Sûresi arasındaki anlam ilişkisi göze çarpmaktadır. Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha Sûresi'nde, kulluğun sadece Allah'a yapılması gerektiği ifade edilmektedir. İhlâs Sûresi'nde ise tevhîd konusu anlatıldığı için Kur'ân'ın bir hatimesi konumundadır. Bu sûre, Allah'a çocuk isnatlarını bertaraf ederek tevhîd inancını vurgulamaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, İhlâs Sûresi'nin ilk ve son âyetleri ile Fâtiha Sûresi'nin ilk üç âyeti arasında anlam ilişkisi gözükmemektedir.¹⁶¹

1.1.4. Münâsebet İlminin Diğer Kur'ân İlimleriyle İlişkisi

Kur'ân-ı Kerîm, Allah tarafından belirli bir amaç ve hikmet doğrultusunda nâzil olmuştur. Onun her bir âyeti ve sûresi, belirli bir anlam ve mesaj içeren ilâhi bir mesajdır. Bu ilâhi hitap, insanlara doğru yolu göstermek, hayatlarına rehberlik etmek, adalet, ahlak ve ibadet konularında yol göstermek üzere indirilmiştir.¹⁶²

Bu ilâhi kitabın âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti inceleyen Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, öncelikli olarak bir Kur'ân ilmidir.¹⁶³ Kur'ân ilmi olması hasebiyle diğer ilimlerle irtibatı mevcuttur. Bu irtibat tefsir ilminin ana iskeletini teşkil etmektedir.¹⁶⁴

Bu bölümde, Münâsebetü'l-Kur'ân ilmiyle irtibatı bulunan İ'câzü'l-Kur'ân, Esbâbü'n-Nüzûl, Üslûbü'l-Kur'ân, Nazmü'l-Kur'ân, Cevâmiu'l-Kelim, Havâtimü's-Süver, Sarfe ile siyâk ve sibâk ilimleri kısaca izah edilmiş, âyet ve sûreler arasındaki irtibatın ortaya konma aşamasında önemlerine değinilmiştir.

İ'câzü'l-Kur'ân, “Kur'ân'ın, sahip bulunduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği”¹⁶⁵ olarak tanımlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, İ'câzü'l-Kur'ân ilmi kapsamında hem nazım hem de insicâm olarak, ayrıca fesahat ve

¹⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VI, s. 981.

¹⁶² Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 183; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 16; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 24; Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 42.

¹⁶³ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 35; Süyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 369.

¹⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 170.

¹⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXI, s. 403.

belâgat yönünden mûciz bir kitap olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁶ Bu kapsamda, Kur’ân’ın sûrelerini oluşturan âyetler, âyetleri oluşturan kelimeler ve kelimeleri oluşturan harflerin her birinin uyumu, ondaki i’câzın bir göstergesidir.¹⁶⁷

Kısaca Kur’ân’ın nazmı ve yapısal bütünlüğündeki muazzam ahenk ve irtibat, Münâsebetü’l-Kur’ân ilminin de bir konusudur. Çünkü bu ilim, âyet ve sûreler arasındaki ahenk, irtibat ve bütünlüğü ele almaktadır. Ayrıca, Kur’ân’ın geçmiş ve gelecekte (gaybî) haberler ihtiva etmesi, fesahati, dil, üslup ve muhteva özelliği, ilmi bilgiler içermesi gibi özelliklerinin, onun i’câz yönlerinden olduğu kabul edilmektedir.¹⁶⁸ Bu bağlamda İ’câzü’l-Kur’ân ile Münâsebetü’l-Kur’ân birbiriyle iç içe olan ilimlerdir.

Diğer ilişkili Kur’ân ilimlerinden *Esbâbü’n-Nüzûl* ilmi “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) risâlet döneminde vuku bulan ve Kur’ân’ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu”¹⁶⁹ ifade eden durumları incelemektedir. Âyet ve sûrelerin iniş sürecini ve sebeplerini konu edinen Esbâb-ı Nüzûl, âyet ve sûrelerin Mushaf’taki tertibinin durum ve hikmetleri üzerinde duran Münâsebetü’l-Kur’ân ilmiyle yakından alakalıdır. Bazı âyetler, ilk bakışta birbiriyle alakası yokmuş izlenimi verebilir. Fakat bu âyetlerin inzâl sebebi veya tarihi hakkında bilgi edinildiğinde, aralarındaki münâsebet ortaya konabilir. Bu sebeple de usul eserlerinde bu iki konunun birlikte işlendiği görülmektedir.¹⁷⁰

Münâsebetü’l-Kur’ân ilmiyle irtibatlı bir başka Kur’ân ilmi de sûrelerin lafız ve mana yönünden nasıl bittiğini ele alan *Havâtîmü’s-Süver* ilmidir. Havâtîm kelimesi, “son, sonuç, âkıbet”¹⁷¹ anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de birçok sûre, muhatabının dikkatini çekerek başlar ve aynı şekilde başlangıçta yaptığı dikkat çekmeyi bitiş aşamasında da koruyarak konuyu nihâyete erdirir. Başlangıç kısmına “fevâtihu’s-süver”, nihâyet erdiren son kısma ise “havâtîmü’s-süver” denilmiştir. Bu kavram, Kur’ân’da Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ithafen, onun peygamberlerin Allah’ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusu olduğu vurgusuyla geçmektedir.¹⁷² Sûreler, lafız ve mâna olarak çeşitli şekillerde sona ermektedir. Bunların başlıcası şöyledir: bir konunun açıklanması,¹⁷³ duada bulunma,¹⁷⁴ emir ve tavsiyede

¹⁶⁶ İsfahânî, *Mukaddimetü câmi’i’t-tefsir*, s. 114; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 163.

¹⁶⁷ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, c. II, s. 330; Draz, *Kur’ân’a Giriş*, s. 99.

¹⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 162-163; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 203.

¹⁶⁹ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, c. I, s. 176; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 106.

¹⁷⁰ Subhî es-Sâlih, *Kur’ân İlmi*, s. 155.

¹⁷¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 331.

¹⁷² Ahzâb 33/40.

¹⁷³ Sûrenin başında zikredilen Allah’ın sıfatlarından sonra bu sıfatlara karşı Müslümanların takınacağı tavırlar zikredilmiştir. Allah’tan doğru yolu bulma ve bu yolda sebat etme isteğini ve bu isteğin, Allah’tan gelen rehberliğine ihtiyaca vurgu yapılmaktadır. Bu yolun, Allah’ın nimetlerine ermiş olanların yolu olduğunu

bulunmak,¹⁷⁵ ahkâmı bildirmek,¹⁷⁶ tâzim ve tebcil,¹⁷⁷ vaad ve tehdit,¹⁷⁸ teşvik¹⁷⁹ ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'a olan sarsılmaz imân ve güvenini beyân ederek¹⁸⁰ sonlanmasıdır.

Bu bağlamda Kur'ân sûrelerinin başlangıcı ve bitişi, lafızların birbiriyle uyumu belâgatın konusu olup, âyetler arasındaki irtibatın incelenmesi ise Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin alanına girmektedir. Havâtîmü's-süver, sûrenin başlangıcında muhatabın dikkatinin çekilmesi, sonunda ise yine konunun aynı şekilde nihâyete erdirilmesini ve bu yapıların ahenkli bir bütünlük oluşturmalarını incelemektedir. Münâsebetü'l-Kur'ân, âyetler ve sûreler arasındaki bağlantıları, kelimeler ve anlamların uyumu ve Kur'ân'ın genel mesajlarını destekleyen düzenlemeleri inceleyerek, Kur'ân'ın anlam derinliğini ve belâgatını ortaya koyar. Böylece her iki ilim, aralarındaki ilişkiyi belirginleştirir.

Üslûbü'l-Kur'ân da Münâsebetü'l-Kur'ân ilmiyle ilişkili olan ilimlerden biridir. Bu ilim, kelimelerin seçimi ve cümle yapısında Kur'ân'ın kendine özgü anlatım tarzı olarak ifade edilmiştir.¹⁸¹ Üslûbü'l-Kur'ân, Kur'ân'da farklı konuların ilgi çekici ve etkili tarzda anlatımını, hitabında ki mükemmelliği, kelimelerinin ve ifadelerinin muhatabının üzerindeki eşsiz etkisi, ifadelerinin muhatabında usanç vermeyecek şekilde dile getirmesini, bazı soyut durumların somut olarak ifade edilmesini, üslûbunda görülen lafız ve mana dengesini, muhatabında bıraktığı hayranlık etkisini, nazmının terkinin ahenk ve nizamı gibi hususları incelemektedir.¹⁸²

Bu bağlamda, âyet ve sûreler arasında münâsebeti ele alan Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi, âyetlerin ve sûrelerin birbiriyle olan bağlantısı ve konuların tutarlılığı hususlarını; Üslûbü'l-Kur'ân ise Kur'ân'ın dil ve edebiyat kullanımı, âyetlerdeki vurgu ve anlatım tarzlarını açıklamaktadır. Bu sebeple de her iki ilim Kur'ân'ın bir konuyu veya bir hususu anlatım

belirtilmektedir. Doğru yoldan sapmış ve Allah'ın gazabına uğramış kimselerin yoluna düşmekten Allah'a sığınmayı ifade ederek sona erer; Fâtiha 1/5-6.

¹⁷⁴ Bakara Sûresi'nin son âyetindeki *"Ey rabbimiz! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"* ifadeleri duada bulunmaya örneklik teşkil etmektedir; Bakara 2/286.

¹⁷⁵ Âl-i İmrân Sûresi *"Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."* cümleleriyle emir ve tavsiyede bulunmaktadır; Âl-i İmrân 3/200.

¹⁷⁶ Nisâ Sûresi'nin son âyeti miras hukukuna dair bilgile verilmektedir; Nisâ 4/176.

¹⁷⁷ Mâide Sûresi'nin son âyetinde Allah zâtının yüceliğini ve kudretini belirtmesi bu minvaldendir; Mâide 5/120.

¹⁷⁸ Allah'ın zulmedenleri ve haksızlık yapanları cezalandırmada gecikmeyeceği belirtilerek tehditte bulunulmuştur. Bkz. En'âm 6/165.

¹⁷⁹ A'raf Sûresi'nin son âyetinde meleklerin halinden övgüyle söz edilmesi bu minvaldendir. Bkz. A'raf, 8/75.

¹⁸⁰ Tevbe Sûresi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ın tek ilah olduğuna, O'na güvenip dayanması gerektiğini belirterek sonlandırılmıştır. Bkz. Tevbe 9/129.

¹⁸¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. II, s. 303.

¹⁸² Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. II, s. 303.

tarzını açıklaması sebebiyle birbiriyle yakından ilişkilidir. Her iki ilim de Kur'ân'ın ifade şeklini ele almaları sebebiyle birbiriyle irtibat halindedir.

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi bu zikredilen ilimlerin yanında “kelimelerin sahip olduğu anlamlara söz diziminde incelenen anlamları ilişktirmek¹⁸³ anlamına gelen *Nazmü'l-Kur'ân*, “Az söz ile çok manayı ifade eden edebî vecizeler”¹⁸⁴ şeklinde tarif edilen *Cevâmiu'l-Kelim* ve âyetlerin doğru anlaşılmasında kritik rol oynayan *Siyâk ve Sibâk* kavramlarıyla da yakından ilişkilidir.

1.1.5. Münâsebeti Tespit Etmede Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar

Kur'ân âyetleri arasındaki münâsebet bazen doğrudan anlaşılabilirken, bazen de müellifin ilmi araştırması, özel gayreti, çalışması ve derinlemesine düşünmesi sonucu ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlantılar, bazen metinlerin bağlamında, bazen de âyetlerin içerdiği anlam ve mesajlar aracılığıyla anlaşılabilir.

Her ilim dalının tespiti noktasında kendisine has usul ve kaideleri vardır. Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin de tespit noktasında âlimlerce usul ve esaslar tespit edilmiştir. Bu usul ve esaslar çerçevesinde âyet ve sûreler arasında irtibatları tespit yoluna gitmişlerdir. Münâsebet bazen açık olabildiği gibi, bazen de gizli olabilir.¹⁸⁵ Tespit edilen usul ve esaslara bağlı kalarak, âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti belirlemek, konu üzerinde gayret ve çalışmayı gerektirir. Kur'ân'ın belâgatı, dil yapısı ve anlam örgüsü yüzeysel bir okumayla anlaşılmaz. Nazmındaki hikmet ve gizli sırlar ancak alanında uzmanlaşmış kişilerce belli çalışmalar neticesinde tespit edilebilir.¹⁸⁶

İlk olarak, usul alanında çalışma yapanlar Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin bilinebilmesi için âyetin iniş sebebinin, yani iniş gayesinin bilinmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁸⁷ Bunun yanında, gayeye götüren sebeplerin araştırılması, bunların sebeplerinin yakınlık ve uzunluklarının tespit edilmesi¹⁸⁸ ve belâgatın gerektirdiği unsurların yerine getirilmesi, münâsebetin doğru tespitinde dikkate alınması gereken hususlardandır. Bunlara ilaveten; muhitin ve zamanın icaplarını bilmek, muhatabın psikolojik durumuna hâkim olmak,¹⁸⁹ âyet

¹⁸³ Cürçânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahmân b. Muhammed, *Delâ'ilü'l-i'câz fî ilmi'l-meânî*, thk. Muhammed Şakir Ebû Fahr, Medenî Matbaası, Kâhire 1992, s. 81.

¹⁸⁴ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Haz. Muhibüddin Hatib, Dâru'l-Ma'rifa, Beyrut 1379, c. XIII, s. 248.

¹⁸⁵ Zerkeşî, *el-Burhân* c. I, s. 40; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 157.

¹⁸⁶ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, c. I, s. 18-19.

¹⁸⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 369; Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, s. 155; Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 164; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. I, s. 166.

¹⁸⁸ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, c. I, s. 17-18.

¹⁸⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. I, s. 166.

ve sûre hakkında genel fikir sahibi olmak, ana fikri belirlemek, maksat ve bağlantıları tespit etmek bu ilmin gereklerindendir. Konuya bütün olarak bakılması, âyet ve sûrelerin üzerine inşa edilen külli kaidelere ve umumî esaslara dikkat edilmesi münâsebetin tespitinde önemli unsurlardan biridir.¹⁹⁰ Âyet ve sûreler arasındaki bu hususlara riâyet edilirse, bütünlük ve insicamın tespitinde kolaylık sağlanacaktır.

1.2. Esmâ-i Hüsnâ Kavramı

Bu başlık altında Allah'ın isimleri için kullanılan Esmâ-i Hüsnâ terkininin anlamı, tarihi süreçte yapılan çalışmalar, bu kavramla ilişkili diğer terimler, isimlerin içerdikleri anlamlara göre tasnifi ve âyetlerde zikrediliş biçimleri ele alınacaktır.

1.2.1. Tanımı ve Önemi

Esmâ kavramı, Arapça “ism” kelimesinin çoğulu olup “yükseklik” anlamına gelir. Bu kelime, varlıkların tanınmasını ve bilinmesini sağlayan bir kavramdır.¹⁹¹ İsimler, bir varlığın kimliğini belirler ve onu diğerlerinden ayırt edilebilir kılar.

Hüsnâ kelimesi ise “güzel” anlamında bir sıfat olup, aynı zamanda “en güzel” anlamında ism-i tafdîl olarak da kullanılır.¹⁹² Bu kelime, Allah'ın isimlerinin güzelliğini ve mükemmelliğini vurgulamak için tercih edilir. Esmâü'l-Hüsnâ, Allah'ın en güzel isimlerini ifade eder. Bu isimler, Allah'ın yüceliğini, aşkınlığını ve kudretini ortaya koyar. Aynı zamanda bu isimler, zikir ve dua sırasında kullanıldığında gönüllere huzur, sekine ve ümit verir. Bu nedenle Allah'ın isimleri “güzel” olarak nitelendirilmiştir. Zât-ı ilâhiyyeye delâlet eden kavramların başında Allah ismi gelmektedir.

Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını en mükemmel şekilde tanımlayan isimlerdir. Bu isimler, Allah'ın rahmeti, adaleti, kudreti ve ilmi gibi farklı yönlerini yansıtarak O'nun eşsiz ve mükemmel oluşunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Esmâ-i Hüsnâ, Kur'ân'da ve hadislerde geçmekte ve İslâm inancında Allah'ı tanımak ve O'na ibadet etmek için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu kavram, Allah'ın insanlar tarafından bilinmesi için zâtına nispet edilen mâna ve mefhumları ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹⁹³

¹⁹⁰ Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s. 178-188; Kafiyeçi, *Kitâbü't-Tefsîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, s. 66.

¹⁹¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 516-517.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* c. XIII, s. 114; Ebü'l-Bekâ, *El-Külliyât*, s. 284.

¹⁹³ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *TDV Ansiklopedisi (DİA)*, c. XI, s. 405.

Allah lafzı genel kabul edilen görüşe göre, bu kelimenin herhangi bir kökten türemediği yönündedir.¹⁹⁴ Allah lafzı sadece O'na mahsus olup başka hiçbir varlık için kullanılamaz.¹⁹⁵

Allah lafzı, “varlığı ezelî ve ebedî olan, zorunlu varlık olarak kendinden mevcut bulunan, her şeyi yaratan, her şeyin hâkimi, her şeyi bilen ve her şeye kâdir olan yüce zâtın öz ismi”¹⁹⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda Allah lafzı, bütün ilâhî isimleri kapsamakta ve varlığı kendisinden olduğunu ifade etmektedir. Bu isim, diğer isimler arasında en kapsayıcı olanıdır ve kullanım açısından en özelidir. O'nun diğer bütün ilâhî isimleri, ifade ettikleri anlamlarla bu isme atfedilirler. Böylece Allah ismi, diğer tüm ilâhî isimlerin anlamlarını bünyesinde barındırmaktadır. Allah ismiyle “tek, eşsiz, benzersiz, bütün kemal sıfatlarına sahip ve eksikliklerden uzak, varlığı zaruri, yokluğu düşünülemez”¹⁹⁷ şeklinde sıfatları izah edilmiştir.

Allah lafzı eril veya dişil olmaması, ikil veya çoğul kipleri ve sonuna tenvin kabul etmemesi ve eş anlamlısının bulunmaması gibi özellikleriyle O'nun birliğini ifade eder. Bu nedenle, Allah ismi, tüm kemâl sıfatları içeren temel bir kavramdır. Zât-ı ilâhîyi tanıtmak ve hakikatine işaret etmek için bu ismin söylenmesi yeterli olmaktadır. Bu isim, diğer bütün isimlerden daha özel ve ilahi anlamların hepsini kapsadığı için “İsm-i A'zâm” olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁸ Bu bağlamda Lafza-i celâl, Allah'ın özel ismini ifade ederken, diğer isimler Allah'ın çeşitli sıfatlarını ve özelliklerini temsil etmektedir. Allah ismi Kur'ân'da bazen izafet tamlamasında muzafun ileyh olarak,¹⁹⁹ bazen sıfat tamlamasında mevsuf olarak,²⁰⁰ bazen de isim cümlesinde mübtedâ veya haber olarak,²⁰¹ toplam 1860 âyette 2698 kez zikredilmiştir.²⁰² Allah lafzına işaret olarak tevhid inancını ifade etmek amacıyla “Hû”²⁰³ üçüncü tekil şahıs zamiri de kullanılmaktadır.²⁰⁴

Esmâ-i Hüsnâ tabiri, yani Allah'ın güzel isimleri, Kur'ân-ı Kerîm'de dört farklı yerde geçmektedir. Bu dört âyetten ilki A'râf Sûresi'nde yer almaktadır. “*En güzel isimler*

¹⁹⁴ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 472.

¹⁹⁵ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillâhi 'l-hüsnâ*, s. 56-57; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi 'l-hüsnâ*, terc. Asım Cüneyd Köksal, Ketebe Yay., 1. bs., İstanbul 2022, s. 70.

¹⁹⁶ Hayreddin Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, DİB Yay., 5. Baskı, Ankara 2014, c. I, s. 400.

¹⁹⁷ Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 59.

¹⁹⁸ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 70-71.

¹⁹⁹ A'râf 7/56.

²⁰⁰ Neml 27/30.

²⁰¹ Bakara 2/267.

²⁰² Abdülbâkî, *Mu'cem'ül-Müfrehes*, s. 61-63.

²⁰³ Haşr 59/24.

²⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1129.

*Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çecekler!"*²⁰⁵ Bu âyet, Allah'ın en güzel isimleriyle dua edilmesini ve bu isimlerin yüceltilmesini emretmektedir. Aynı zamanda, Allah'ın isimleri hakkında yanlış ve sapkın görüşlere sahip olanlardan uzak durulmasını öğütlemektedir. Bu bağlamda, Allah'ın isimlerinin doğru bir şekilde anlaşılması ve kullanılması gerektiğini vurgulamakta ve bu isimlerin derin anlamlarını idrak etmenin önemini belirtmektedir.²⁰⁶

Esmâ-i Hüsnâ'nın zikredildiği bir diğer âyet de şöyledir; *De ki: "İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yâkarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur."* Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut."²⁰⁷ âyetidir. Bu âyet, Allah'a dua ederken veya O'nu zikrederken hangi isimle çağrıldığının önemli olmadığını, çünkü O'nun tüm isimlerinin güzel olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, namazda sesin ne çok yüksek ne de çok düşük olmaması, orta bir yol tutulması emredilmektedir. Bu, namazda mütevazı ve dengeli bir ses tonunun benimsenmesini teşvik etmektedir. Âyet, Allah'ın isimlerinin hepsinin güzel olduğu ve O'na olan bağlılığın, O'nu çağırma şeklimizle değil, içtenlikle ve samimiyetle yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁰⁸

Tâhâ Sûresi'nde; *"Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O'na aittir."*²⁰⁹ Bu âyette, Allah'ın birliği ve tekliği (tevhid) vurgulanmakta ve O'nun "Esmâü'l-Hüsnâ" olarak bilinen en güzel isimlere sahip olduğu belirtilmektedir. Bu isimler, Allah'ın çeşitli sıfatlarını ve mükemmelliklerini ifade etmektedir. Kur'an'daki bu tür âyetler, iman esaslarının pekiştirilmesi ve Allah'ın yüceliğinin hatırlatılması amacı taşımaktadır.²¹⁰

Esmâ-i Hüsnâ hakkında diğer bir âyet ise; *"O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Gökyerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir."*²¹¹

Bu âyetle Allah'ın yaratıcılığı, yüceliği ve mutlak kudreti ortaya çıkarılmaktadır. Söz konusu âyette Allah'ın yaratıcılığına vurgu yapılarak isimleri zikredilmekte ve O'nun mutlak güç ve hikmetine işaret edilmektedir. Bu âyet, Allah'ın yüceliğini, kudretini ve hikmetini anlamamız ve O'na olan bağlılığımızı güçlendirmemiz için bir rehber niteliğindedir.²¹²

²⁰⁵ A'râf 7/180.

²⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 1044; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 201.

²⁰⁷ İsrâ 17/110.

²⁰⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, c. IV, s. 1428.

²⁰⁹ Tâhâ 20/8.

²¹⁰ Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXII, s. 11.

²¹¹ Haşr 59/24.

²¹² Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XV, s. 412.

Esmâ-i Hüsnâ'nın içinde yer alan isimler, Kur'ân'ın genelinde bulunmaktadır. Bu isimler, insanlara Allah'ın sıfat ve vasıflarını en iyi şekilde tanıtarak yaratan ile kul arasındaki irtibatın en ideal seviyede gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu isimler sayesinde marifetullah sağlanarak, insanın yanlış anlama ve inançlara saparak şirk bataklığına düşme tehlikesi ortadan kaldırılmaktadır.²¹³ Bu durum, Esmâ-i Hüsnâ'nın İslâm'ın erken dönemlerinden günümüze uzanan tarihçesinin yanı sıra, bu isimlerin manevi, estetik ve eğitim açısından önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Esmâ-i Hüsnâ'nın önemi, Allah'ın yüceliği ve mükemmel sıfatları hakkında bilgi vermesinde yatmaktadır. Bu isimler, Allah'ın kudretini, merhametini, adaletini ve diğer yüce sıfatlarını tanıtarak insanlarda derin bir saygı ve hayranlık hissi uyandırır. Zikir ve dua sırasında bu isimlerin kullanılması, duaların kabulüne vesile olur ve kişiye sevap kazandırır. Aynı zamanda bu isimleri zikretmek, ruhsal huzur ve içsel dinginlik sağlar, Allah'ın lütuf ve rahmetine olan inancı pekiştirir. Esmâ-i Hüsnâ'da anlamlarını ve hikmetlerini bilen kimseler, bu ilim sayesinde bir meziyet ve şeref kazanır. Ayrıca bu isimler, Allah hakkında doğru ve kapsamlı bilgiler edinilmesine imkân tanıyarak iman ve marifetin derinleşmesine katkı sağlar.²¹⁴

Ayrıca tarihi süreçte Esmâ-i Hüsnâ'da geçen isimler mimari yapılarda önemli bir yer tutmuştur. Özellikle cami, medrese ve türbelerde Esmâ-i Hüsnâ'nın hat sanatıyla işlendiğine sıkça rastlanmaktadır.²¹⁵ Esmâ-i Hüsnâ, tezhip sanatıyla süslenmiş el yazması Kur'ân-ı Kerimler de yer almakta olup minyatür sanatında Esmâ-i Hüsnâ'nın çeşitli kompozisyonlarla işlendiği örnekler görülmektedir. Ayrıca Esmâ-i Hüsnâ'nın sanatta ve sembolizm açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Her bir isim, Allah'ın farklı bir sıfatını temsil etmekte ve bu sıfatlar, sanat eserlerinde derin anlamlar taşıdığı belirtilmektedir.²¹⁶ Esmâ-i Hüsnâ'nın tarihi süreci İslâm'ın erken dönemlerinden günümüze kadar uzanan ve bu isimlerin manevi, estetik ve eğitim açısından önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

1.2.2. Esmâ-i Hüsnâ Hakkında Yapılan Çalışmalar

Esmâ-i Hüsnâ hakkında tarih boyunca çok sayıda eser kaleme alınmış ve farklı disiplinlerde çalışmalar yapılmıştır. Bu alanda telif edilen ilk önemli eser, yukarıda Münâsebetü'l-Kur'ân ilmine dair yazılmış eserlerde de belirtildiği üzere Bikâî'nin "*Nazmü'd-*

²¹³ Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları –Esmâ-i Hüsnâ*, s. 23, 72.

²¹⁴ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", c. XI, s. 404.

²¹⁵ Bursa Ulu Camii, İstanbul Süleymaniye Camii, Edirne Selimiye Camii hat sanatında Esmâ-i Hüsnâ kullanılan camilerden birkaç tanesidir.

²¹⁶ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", c. XI, s. 412-413.

dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver" tefsiridir. Müellif eserini Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin ilkelerini temel alarak kaleme almış ve sûreler arasındaki bağı derinlemesine ve titizlikle ele almıştır. Ayrıca âyetler ve cümleler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaya çalışmış ve tefsirinde Esmâ-i Hüsnâ'ya da detaylı bir biçimde yer vermiştir.

Esmâ-i Hüsnâ'ya ilişkin bilgiler, rivâyet ve dirâyet yöntemleri doğrultusunda hazırlanmış tefsir kaynaklarında da bilgiler verilmiştir. Özellikle Taberî'nin "*Câmi'u'l-beyân*", Râzî'nin "*Mefâtîhu'l-ğayb*", Kurtubî'nin "*el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*" eserleri bu alanda önemli klasik kaynaklar arasında yer almaktadır. Son dönem müfessirlerinden Elmalılı da tefsirinde bu isimlerin mana derinliklerine yer verenlerdendir.

Esmâ-i Hüsnâ'ya dair müstakil olarak kaleme alınmış en önemli eserlerden biri, Gazzâlî'nin "*el-Maksadü'l-esnâ*" adlı çalışmasıdır. Müellif, eserinde isimlerin semantik ve kavramsal boyutlarını ele almış, ayrıca bu isimlerden çıkarılabilecek irfani kazanımları açıklamıştır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin "*el-Emedü'l-aksâ*", ve Fahreddin er-Râzî'nin "*Levâmi'u'l-beyyinât*" adlı eserleri, bu alanda yazılmış önemli kaynaklar olarak zikredebiliriz.

Trabzonlu Cûdî Efendi'nin (ö. (1863/1926) "*Kenzü'l-esnâ fî şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ*", Ali Osman Tatlısu'nun (ö. 1369/1950 "*Esmâü'l-hüsnâ şerhi*", İsmail Karagöz'ün "*Esmâ-i Hüsnâ*" eserleri mevcuttur. Bu alanda yazılmış makaleler de mevcuttur.²¹⁷

1.2.3. Esmâ-i Hüsnâ'nın Niceliksel Değeri

Esmâ-i Hüsnâ'nın mahiyeti ve sayısının tespiti noktasında birçok tespit yapılmış ve bu sahada ele alınan çalışmalar incelendiğinde konuya dair farklı görüşlerin bulunduğu tespit edilmiştir. İsimlerin muhtevasıyla alakalı olarak en önemli tasnif; zâta yönelik olarak sübûtî,²¹⁸ selbî ve haberî olanlarıyla birlikte sıfatlara ve fiillere taksim edilmesidir.²¹⁹

Sübûtî isimler, Allah'ın kendine özgü olan ve değişmez sıfatlarını ifade ederken; selbî isimler, Allah'ın zâtında bulunmayan ve mümkün olmayan özellikleri belirtir. Haberî isimler

²¹⁷ Mehmet Dilek, "Hadislerde El-Esmâü'l-Hüsnâ", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 12/12 (Aralık 2003); Hayati Aydın, "Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'ân'daki Bağlam İlişkisi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, c. 23, sy. 3 2012.

²¹⁸ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, terc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., 14. bs., Ankara 2019, s. 125; Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", c. II, s. 412.

²¹⁹ Allah'ın zâtında asla bulunmayan sıfatları ifade eden isimlerdir. Örneğin, her türlü eksiklikten uzak olmasını ifade eden Mukaddes sıfatı gibi. Bkz. Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları –Esmâ-i Hüsnâ*, s. 97.

ise Kur’ân ve hadislerde Allah’a nispet edilen, ancak tam olarak anlaşılamayan veya benzeri olmayan isimlerdir.²²⁰

Bu isimlerin yanı sıra, Allah’ın her zaman sahip olduğu nitelikleri ifade eden sıfat isimleri ile O’nun belirli fiillerini ve yaratılış üzerindeki etkilerini anlatan fiil isimleri de bulunmaktadır. Hayy, Alîm, Hâlik gibi isimler, dilbilgisel olarak sıfat formunda olmalarına rağmen isim olarak kabul edilir. Bunun sebebi, bu kelimelerin Allah’ın zâtına doğrudan nispet edilmesi ve O’nun temel özelliklerini ifade etmesidir. Bu isimler, doğrudan O’nun zâtına ait niteliklerdir. Bu nedenle, kelimelerin bu tür ifadeler isim olarak değerlendirilir. Diğer sıfatlar ise Allah’ın fiilleriyle ilgili olup, O’nun niteliklerini belirten kavramlardır. İslâm düşüncesinde, isimler Allah’ın zâtına işaret ederken, sıfatlar O’nun fiilleri ve mahiyetini tanımlayan özellikler olarak kabul edilir.²²¹

Esmâ-i Hüsnâ’nın sayısı noktasında rivâyetlerin farklılık göstermesi, Kur’ân’da yer alan isimler ile rivâyetlerdeki isimlerin farklı olması, Kur’ân’da isim ve sıfatlar dışında Allah’a atfedilen bazı vasıfların bu isimlerden olup olmadığı konusundaki belirsizlik, rivâyetlerde geçen kavramların farklı anlamlar içermesi gibi unsurlar, Esmâ-i Hüsnâ’nın mahiyeti konusunda karmaşıklıklara neden olmaktadır.²²²

İslâm kaynaklarında Esmâ-i Hüsnâ’nın sayısının doksan dokuz olduğu görüşü meşhurdur. Konu hakkında Ebu Hureyre’den (r.a.) gelen meşhur rivâyet şu şekildedir; “Allah’ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır. Bunları ezberleyip benimseyen (ihsâ) cennete girer.”²²³ O tektir, tek olanı sever.”²²⁴

Esmâ-i Hüsnâ sayısı bağlamında farklı hadislerin bulunması, Kur’ân’da rivâyetlerde belirtilen sayılardan farklı isimlerin bulunması, Allah’a nispet edilen isim ve sıfatların haricinde bazı sıfatların bulunması ve bunların Esmâ-i Hüsnâ’ya dâhil edilip edilmeyeceği konusu, “ihsâ/saymak” kavramının ne anlama geldiği soruları, isimlerin tespitinde zorluklara sebebiyet vermektedir.

Ebû Hureyre hadisine yer veren ana hadis kaynaklarından sadece Tirmizî ve İbn Mâce, hadisin devamına doksan dokuz isim ihtiva eden bir liste eklemiştir. Buhârî, Müslim, Nesâî ve

²²⁰ Haberî sıfatlar; Allah’ın eli, yüzü, gözü, gelmesi, inmesi ve yakın olması gibi sıfatlardır. Örneğin, “Allah’ın eli onların elinin üstündedir” âyeti bu minvaldendir; Fetih48/10.

²²¹ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, s. 405.

²²² Kur’ân’da Allah’ın sıfatları belirten isimlerin sayısı, hadislerde zikredilen 99 sayısından fazladır. Bilgi için bkz. Sıtkı Güllü, “Kur’ân-ı Kerîm’deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2007, s. 126.

²²³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, Sultaniyye, Mısır 1893, “Tevhîd” 12; Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad AbdülBaki, Beyrut 1955, “Zikr” 5, 6; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Dârul-Ğarbi’l-İslâmiyye, Beyrut, 1996, “Deavât” 82.

²²⁴ Müslim, “Zikr” 5.

Ahmed b. Hanbel ise bu listeye yer vermemişlerdir. Tirmizî'nin "Sünen"inde kaydedilen liste, İslâm dünyasında meşhur olan doksan dokuz ismi içerirken, İbn Mâce'nin rivâyet ettiği liste farklı isimler de içermekte ve bu sayı yüze çıkarılmıştır.²²⁵

Fahreddin er-Râzî, doksan dokuz ismin gizli tutulmasını, beş vakit namaz içindeki orta namazın ve Ramazan ayındaki Kadir gecesinin gizlenmesi gibi açıklamış ve yüzden bir eksik ifadesinin doksan dokuz sayısını belirginleştirme amacı taşıdığını ifade etmiştir.²²⁶

Bazı âlimler hadiste geçen doksan dokuz sayısının sınırlayıcı değil, çokluktan kinaye olduğunu belirtmişlerdir. Nevevî, bu konuda ittifak bulunduğunu kaydetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), dua mahiyetindeki bir hadisinde Allah'ın, kitabında beyan ettiği veya yaratıklarından herhangi birine öğrettiği isimlerinden başka, gayb ilminde sakladığı isimlerinin de mevcut olduğu rivâyetinin bu durumu destekler nitelikte olduğu²²⁷ ifade edilmiştir.²²⁸ Hatta bazı âlimler, yukarıda da Esmâ-i Hüsnâ ifadesinin içinde geçtiği âyetlerden²²⁹ hareketle Kur'ân'da Allah'ı niteleyen isimleri doksan dokuz sayısına bağlı kalmadan farklı listeler oluşturma denemeleri yapmışlardır.²³⁰

Çalışmada Tirmizî'nin "Sünen"inde yer alıp yaygınlık kazanan doksan dokuz Esmâ-i Hüsnâ'da geçen isimlerden âyet sonunda zikredilenler incelenmiştir. Bu rivâyette zikredilen isimler şu şekildedir;

el-Bâtın, ez-Zâhir, el-Âhir, el-Evvel, es-Samed, el-Vâhid, Allah, el-Mü'min, es-Selâm, el-Hakk, el-Melik, el-Musavvir, el-Bârî, el-Hâlik, el-Latîf, er-Rahîm, er-Rahmân, el-Mütekebbir, el-Cebbâr, el-Azîz, el-Müheymin, el-Müteaâlî, el-Azîm, el-Basîr, es-Semî', el-Habîr, el-Alî, el-Kâdir, el-Kayyûm, el-Hayy, el-Celîl, eş-Şekûr, el-Vedûd, el-Vehhâb, el-Ganî, el-Mucîb, el-Hakîm, el-Halîm, el-Gafûr, el-Afûv, el-Vâlî, el-Vâcid, el-Mâcid, eş-Şehîd, el-Velî, el-Mecîd, et-Tevvâb, el-Kerîm, el-Kavî, el-Vâris, el-Bâis, el-Muîd, el-Mübdi, er-Raûf, er-Râfi, el-Hâfid, el-Bâkî, en-Nâfi', ed-Dârr, er-Rezzâk, el-Muksit, el-Müzzil, el-Mu'izz, el-Bâsit, el-Kâbid, el-Vekîl, el-Hâfiz, el-Metîn, el-Hâdî, el-Câmi', el-Mâni', el-Mümît, el-Muhyî.

²²⁵ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, Dâr-u İhyâ-i Kütübü'l-Arabiyyün, thk. Muhammed Fuad AbdülBaki, ts., "Duâ" 10.

²²⁶ Fahreddin er-Râzî, *Levâmi' u'l-beyyinât fî şerhi esmâ' illâh ve ş-sıfât*, 1. bs., h. 1323, s. 77-78.

²²⁷ Kadir Paksoy, "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivâyetin Tahlili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 11, sy. 3, Şanlıurfa 2011, s. 107.

²²⁸ Duâ şu şekildedir; "...Allahum! Senden kendine verdiğin her isimle yahut mahlûkatından birisine bildirdiğin veyahut kitabında indirdiğin ya da katındaki gayb ilminde saklayıp da kullarına muttali kılmadığın isimlerinle niyazda bulunuyorum ki, Kur'an'ı benim kalbimin baharı, gönlümün nûru, hüznümü ve kederimi giderici kıl!" Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervez, *el-Müsned*, Risâle Vakfı, 2001, I, 391, 452.

²²⁹ A'râf 7/180; İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8.

²³⁰ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", c. XI, s. 409.

Rivâyette konu edilen isimlerden, çalışma kapsamına girenler ve zikredildikleri âyet sayıları, “Esmâ-i Hüsnâ’nın Âyet Sonunda Zikredilmesi” başlığı altında belirtilmiş olduğundan, burada tekrar edilmemiştir.

İbn Mâce, eserinde yukarıda zikredilen 74 isme yer vermiştir; ancak aşağıda zikredilen 25 isim eserinde geçmemektedir;

el-Kebîr, el-Adl, el-Hakem, el-Fettâh, el-Kahhâr, el-Gaffâr, el-Kuddûs, el-Muhsî, el-Hamîd, el-Vâsi’, er-Rakîb, el-Hasîb, el-Mukît, el-Hafîz, mâlikü’l-Mülk, el-Müntekim, el-Berr, el-Muahhir, el-Mukaddim, el-Muktedir, es-Sabûr, er-Reşîd, el-Bedî’, el-Mugnî, zü’l-Celâli ve’l-İkrâm.

İbn Mâce, Tirmizî’de geçen bu isimlerin yerine şu 26 isme yer vermiştir;

el-Mübîn, er-Rabb, er-Raşîd, el-Karîb, el-Kâhir, el-Cemîl, el-Berr, el-Hâfiz, ed-Dâim, el-Kâim, zü’l-Kuvve, el-Vakî, eş-Şedîd, el-Burhân, es-Sâdik, el-Âlim, el-Ebedd, el-Kâfî, el-Mu’tî, es-Sâmi’, el-Fâtır, el-Ehad, el-Vetr, el-Kadîm, et-Tâm, el-Munîr.

Birçok âlim, Ebû Hüreyre hadisinin ikinci kısmındaki doksan dokuz ismin aslında bulunmayıp râvi tarafından eklendiğini düşünülmektedir. Bu nedenle, listenin Buhârî ve Müslim’de yer almamasının sebebinin bu olduğu açıklanmıştır. İki muhaddisten Tirmizî’de yer alan 25 isim İbn Mâce’de bulunmaktadır, ancak İbn Mâce’deki 100 isimden 26’sı Tirmizî’de yer almamaktadır. Sonuç olarak, iki listenin toplamı 125 isme ulaşmaktadır.

İslâm Alîmleri arasında, Esmâ-i Hüsnâ’nın sayısı konusunda tartışmalar olmuştur. İbn Hazm gibi bazı Alîmler, Esmâ-i Hüsnâ’nın 99 isimle sınırlı olduğunu savunmuşlardır. Buna karşın, Gazzâlî, Beyhakî ve Râzî gibi âlimler, bu isimlerle birlikte, başka isimlerin de olabileceğini belirtmişlerdir. Âlûsî ve bazı müfessirlere göre ise Allah’a tâzim ifade eden her isim-sıfat O’na ait bir vasıf saymışlar ve bu yaklaşım doğrultusunda, Esmâ-i Hüsnâ’nın sayısını bazen daha fazla çıkabilmektedir.²³¹

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde Kur’ân’da Allah’ın isimlerinde bir sınırlama yapılmamış, zikredilen doksan dokuz sayısının çokluktan kinaye olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. Hadisin konu hakkındaki sahihliğine vurgu yapılmış rivâyette yer alan sayı listesinin metne idrac edildiği belirtilmiştir. İsimler noktasında tam bir mutabık olunmaması bu durumu destekleyici olarak durmaktadır.²³²

²³¹ Gülle, “Kur’ân-ı Kerîm’deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, s. 128-129.

²³² Paksoy, “Allah’ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivâyetin Tahlili”, s. 101.

1.2.4. Esmâ-i Hüsnâ'nın Tasnifi

Esmâ-i Hüsnâ alanında eserlerin telif edilmesi ile birlikte, Allah'ın isimlerini gruplandırma eğilimleri ortaya çıkmıştır. Bu eğilimler, Allah'ın isim ve sıfatlarını belirli esaslara göre tasnif ederek açıklamak suretiyle, ulûhiyyet hakkında daha derli toplu bir anlayış geliştirmeyi ve bu sayede, Allah'ın çeşitli isim ve sıfatları hakkında daha düzenli ve kapsamlı bir bilgi edinilebilmeyi amaçlanmıştır.

Esmâ-i Hüsnâ'nın tasniflerden biri, Allah'ın zâtı, fiil ve sıfatları dikkate alınarak yapılan tasniftir. Bu tasnife göre, Allah'ın isimleri O'nun varlığı, birliği, benzersizliği, yaratıcılığı ve yönetimi şeklinde sınıflandırılmıştır.²³³

Esmâ-i Hüsnâ'nın farklı bir tasnifi de kullanılan yöntemler; teknik, içerik ve ilgilendikleri alanlar açısından üç ana başlık altında yapılmıştır. Bu tasnifler alfabetik sıralama, muhtevaya yönelik sınıflandırma ve etkinliğine göre yapılan sınıflandırma şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Esmâ-i Hüsnâ'nın tasnifinde bazı kaynaklarda kullanılan yöntemler, teknikler, içerik ve ilgilendikleri alanlar olarak üç ana başlık altında incelenmiştir. Bunlar alfabetik, muhtevaya yönelik ve etkinlikleri yönünden yapılmıştır.²³⁴

Esmâ-i Hüsnâ hakkında yapılan bir diğer tasnif ise şu şekildedir.

1. “İspat ve nefiy açısından yapılan tasnifler: Subûî isimler (sıfatlar) ve Selbî isimler (sıfatlar)dir.
2. Allah'ın zât, sıfat ve fiilleriyle alâkası bakımından yapılan tasnifler: Zâtî isimler (sıfatlar) ve Fiilî isimler (sıfatlar)dir.
3. Subût ve delilleri itibariyle yapılan tasnifler: Semî-naklî isimler ve semî-aklî isimler şeklinde iki kısma ayrılır.
4. Kronolojik tasnif: Kur'ân-ı Kerîm'deki sıralama esas alınır.”²³⁵

Kurtubî, Esmâ-i Hüsnâ'yı Allah'ın varlığını ispat ve ikrarına, vahdaniyetine, teşbihi nefyetmeye, yaratmasına ve kâinatı sevk ve idare etmeye tabi olan isimler olarak tasnif etmiştir.²³⁶

Allah'ın isimlerinin yapıldığı diğer bir tasnif şöyledir: Bu tasnif zâtını tanıtan, yüceliğini ifade eden, kudretini, yaratıcılığını, ilmini, adaletini, nimet verdiğini, hidâyet edici

²³³ Ebû Abdillâh el-Halîmî, *el-Minhâc fî şuabî'l-imân*, 1. bs., Beyrut 1979, c. I, s. 187-209.

²³⁴ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, c. XI, s. 412.

²³⁵ Altın, *Esmâ-i Hüsnâ'nın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 18.

²³⁶ Kurtubî, *el-Kitâbü'l-esnâ fî şerhi esmâi'llâhi'l-hüsnâ*, Fecri Sadık Yay., terc. Hüseyin Nohut, 1. bs., İstanbul 2020, s. 6-8.

olmasını ve af-mağfiret ile merhametini belirten sıfatları içermektedir.²³⁷ Yukarıda da belirtildiği üzere çalışmada Esmâ-i Hüsnâ bu tasnife göre ele alınmıştır.

1.2.5. Müterâdif/Eş Anlamlılık Durumu

Kur’ân-ı Kerim’de kelime seçimi son derece hassas bir şekilde yapılmıştır. Her kelime, yer aldığı bağlama uygun olarak farklı anlam nüansları ve işlevler üstlenmektedir. Bazı kavramlar, anlam bakımından birbirlerine yakınlık gösterse de bu benzerlik dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Örneğin, Kur’ân’da “akıl” kelimesi yerine farklı bağlamlarda “kalp”²³⁸ kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime insanın düşünce, his ve bilinç durumunu farklı bir şekilde ifade etmektedir. Benzer şekilde, “bilmek” anlamında “ilim”²³⁹ ve “hikmet”²⁴⁰ gibi farklı kelimeler geçmekte ve her biri bilgi edinme sürecinin ve aklın farklı yönlerine vurgu yapmaktadır.

Kur’ân’da birbirine anlam olarak yakın kelimelerin seçimi ve kullanımı, dilin zenginliğini ve anlam derinliğini ortaya koymakta, âyetlerin mucizevi dil özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Müteradif kelimelerin Kur’ân’ın anlamını daha iyi ortaya koymak ve anlama derinlik kazandırmak gibi faydaları mevcuttur.²⁴¹

Ancak bazı müsteşrikler tarafından, âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ’nın muhteva açısından bir değer taşımadığı ve sadece ahengi sağlamak üzere seci (kâfiye) olarak zikredildiği iddia edilmiştir. Ancak, Kur’ân’ın nazil olduğu günden bu yana Kur’ân hakkında birçok iddia öne sürülmüş, ancak tarih boyunca bu tür iddialara eleştirel yaklaşanların dışında rastlanmamıştır.²⁴²

Esmâ-i Hüsnâ’da yer alan ilâhî isimler içinde anlamları aynı veya birbirine müteradifin bulunup bulunmaması konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Gazzâlî, naslarda gereksiz tekrar bulunmayacağını dile getirerek ilâhî isimler arasında aynı anlam veya müterâdiflik bulunmayacağını belirtmiştir. Ona göre bazı isimler, eş anlamlı gibi görünse de aslında farklı anlamlar taşımaktadır. Örnek olarak Gâfir, Gafûr ve Gaffâr isimlerini zikretmiştir. Bu isimlerin aynı kökten geldiğini ancak; Gâfir isminin Allah’ın

²³⁷ Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları –Esmâ-i Hüsnâ*, s. 4.

²³⁸ Bakara 2/7; A’râf 7/179; Ra’d 13/28.

²³⁹ Tâhâ 20/114.

²⁴⁰ Bakara 2/269.

²⁴¹ Orhan Oğuz, *Kur’ân-ı Kerîm’de Terâdüf*, (yayınlanmamış doktora tezi) Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2016, s. 50-51.

²⁴² Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, c. XI, s. 412-413.

bağışlayıcılığını, Gafûr isminin birden fazla günahı bağışlamasını, Gaffâr isminin ise sürekli bağışlayıcılığını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁴³

Ancak bu görüşler çerçevesinde, eş anlamlı veya çok yakın anlamlı isimlerin bulunduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Anlamca birbirlerine yakın isimlerin kullanımı konuya mana zenginliği katmakta ve Allah'ın çeşitli sıfatlarını ve özelliklerini vurgulayarak üzere bir anlamda benzerlikleri tamamlayıcı nitelikte olabilmektedir.

1.2.6. Esmâ-i Hüsnâ'nın Âyetlerde Zikrediliş Biçimleri

Esmâ-i Hüsnâ, Kur'ân'ın farklı âyetlerinde ve sıralarında yer alır ve bazen tek bir âyette, bazen de birden fazla âyette geçmektedir. Bu isimler, Allah'ın sıfatlarını, kudretini ve rahmetini ifade eder ve her biri farklı bağlamlarda kullanılarak belirli mesajları içermektedir.²⁴⁴ İşte bu isimlerin Kur'ân'daki geliş şekillerine dair bazı genel bilgiler şöyledir:

1. Tek âyet içerisinde geçen isimler: Bazen bir Esmâ-i Hüsnâ, tek bir âyet içinde yer alır ve âyetin anlamını derinleştirir. Örneğin, Bakara Sûresi 255. âyet olan Âyet-el Kürsi'de Allah'ın isimleri geniş bir şekilde geçer.
2. Birden fazla âyet içerisinde geçen isimler: Bazı Esmâ-i Hüsnâ, birden fazla âyette tekrar edilmektedir. Örneğin, “er-Rahmân” ve “er-Rahîm” isimleri, Fâtîha Sûresi'nin hem başında hem de içinde yer alır.
3. Farklı sûrelerde tekrar eden isimler: Allah'ın bazı isimleri, Kur'ân'ın farklı sûrelerinde tekrar edilir ve bu şekilde Allah'ın belirli bir sıfatının önemi vurgulanır. Örneğin, “El-Alîm” (Her şeyi bilen) ismi, birçok farklı sûrede tekrar edilir.
4. Dualar ve yakarmalar içinde geçen isimler: Bazı Esmâ-i Hüsnâ, dualar ve yakarmalar içinde kullanılarak Allah'a olan tevekkülü ve güveni ifade eder. Örneğin, En'âm Sûresi 45. âyette, Allah'ın güçlü ve merhametli olduğu vurgulanır.

H. Peygamber'in (s.a.v) “Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; kim bu isimleri ezberler (ve onlarla amel ederse) cennete girer”²⁴⁵ hadisi, İslâm âlimlerinin daha ilk dönemlerden itibaren Esmâ-i Hüsnâ'ya yoğun ilgi göstermesine neden olmuştur. Kaynaklar, Hicri 2. yüzyıldan itibaren âlimlerin Kur'ân'da zikredilen Esmâ-i Hüsnâ üzerinde çalışmaya başladıklarını ve bu isimleri detaylı bir şekilde ele aldıklarını göstermektedir.²⁴⁶

²⁴³ Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, terc. Asım Cüneyd Köksal, Ketebe Yay., İstanbul 2022, s. 45.

²⁴⁴ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, c. XI, s. 409.

²⁴⁵ Buhârî, Deavât, 68; Müslim, Zikr, 5.

²⁴⁶ Gülle, “Kur'ân-ı Kerîm'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, s. 126.

1.2.6.1. Esmâ-i Hüsnâ'nın Âyet Ortasında Zikredilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de Esmâ-i Hüsnâ, yani Allah'ın en güzel isimleri, âyetlerin sonunda olduğu gibi ortasında da zikredilmiştir. Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet ortasında Bakara Sûresi'nde zikredilmiştir. Sûrede Allah'ın Hayy ve Kayyûm isimleri âyet ortasında zikredilmiştir.²⁴⁷ Haşr Sûresi'nin son âyetlerinde ise Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlik, eBâri ve Müsavvir isimleri âyet ortasında zikredilen diğer isimlerdir.²⁴⁸

Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet ortasında veya sonunda zikredilmesi, Allah'ın yüce sıfatlarını ve niteliklerini vurgulayan önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu yöntem ile Allah'ın adaletini, rahmetini, ilmî ve kudretini Mü'minlere hatırlatma, âyetlerin anlamını zenginleştirme ve derinleştirme amaçları hedeflenmektedir. Bunların dışında tevhid inancını pekiştirmek ve Mü'minlere Allah'a olan imanlarını güçlendirme fırsatı sunmaktadır.

Bu örnekler, Allah'ın çeşitli sıfatlarının Kur'ân-ı Kerîm'de nasıl zikredildiğini ve Esmâ-i Hüsnâ'nın aşağıda ele alacağımız üzere âyetlerin sonlarında kullanılmasının yanı sıra âyet ortasının nasıl kullanıldığını göstermektedir.

1.2.6.2. Esmâ-i Hüsnâ'nın Âyet Sonunda Zikredilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde, Allah'ın güzel isimleri olan Esmâ-i Hüsnâ'nın zikredilmesi dikkatimizi çekmektedir. Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ın yüce sıfatlarını ve niteliklerini ifade eden isimleridir ve Kur'ân'da Allah'ın yüceliğini ve birliğini (tevhid) vurgulayan önemli bir öge olarak sunulmaktadır.

Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet sonlarında zikredilmesi, âyetlerin mesajının özeti konumunda olabilmektedir. Bu şekilde muhatabın dikkatini konuya çekmeyi amaçlanmaktadır. Bazen de konu anlatımını yarıda bırakarak muhatabın konu üzerinde düşünmesini sağlamak ve âyetlerin anlamını derinleştirmeyi hedeflemektedir. Bu sayede Müslümanların Allah'ı daha iyi tanımalarına ve O'nun yüceliğini kavramalarına yardımcı olmak, Allah'ın sıfatlarını vurgulamak, tevhid ve imanı pekiştirmek, Mü'minlerin Allah'a olan yakınlıklarını güçlendirmelerini sağlamayı amaçlanmaktadır.²⁴⁹

Esmâ-i Hüsnâ, ister âyet ortasında yer alsın, isterse sonunda; Kur'ân'ın dil ve anlatım zenginliğini ortaya koyan bu yöntem, Mü'minlere Allah'ın yüce sıfatlarını tanıtmak ve anlamak için derin bir manevi rehberlik örneği ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Allah'ın benzersizliğini ve büyüklüğünü ortaya koymada eşsiz bir rol oynar. Bu, Mü'minlerin Allah'ın

²⁴⁷ Bakara 2/255.

²⁴⁸ Haşr 59/23-24.

²⁴⁹ Muhammed Aydın, *Genel Tefsir Kuralları*, Nun Yay., İstanbul 2009, s. 145-146.

sınırsız kudretini, rahmetini, adaletini ve hikmetini daha derinlemesine anlamalarına ve Allah’a olan bağlılıklarını güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Böylece onun mesajlarının etkisini artırmakta ve Mü’minlerin manevi yolculuklarında rehberlik sağlamaktadır.

Kur’ân’da Esmâ-i Hüsnâ genellikle âyet sonlarında zikredilmektedir.

Âyet sonlarında yer alan Esmâ-i Hüsnâ, 45 Mekkî sûrede 83 âyette tek isim olarak, 152 âyette ise çift isim olarak geçmekte olup toplamda 235 âyette bulunmaktadır. Benzer şekilde, 23 Medenî sûrede 148 âyette tek, 203 âyette çift isim olmak üzere toplamda 351 âyette yer almaktadır. Genel toplamda ise 68 sûrede 586 âyette Esmâ-i Hüsnâ’nın zikredildiği görülmektedir.

Esmâ-i Hüsnâ zikredilen sûrelerin, âyet sayılarının sıralaması şöyledir;

Bakara 95, Nisâ 94, Âl-i İmrân 49, Tevbe 47, Ahzâb 33, Enfâl 30, Mâide 29, Nûr 29, En’âm 28, Hac 27, Şûrâ 26, Fâtır 22, Hûd 20, Şu’arâ 20, Nahl 18, Lokmân 18, Sebe’ 18, Yûsuf 17, İsrâ 16, Mü’min 16, Ankebût 15, Hadîd 15, Fussilet 14, Hucurât 14, Neml 13, Fetih 13, Mücadele 13, Teğâbun 13, İbrâhîm 12, Mümteherine 12, Furkân 10, Zümer 10, Haşr 10, Rûm 7, Yâsîn 7, Cuma 7, Tahrîm 7, Burûc 7, A’râf 6, Yûnus 6, Sâd 6, Zuhuruf 6, Duhân 6, Mülk 6, Ra’d 5, Hicr 5, Câsiye 5, Ahkâf 5, İnsân 4, Kasas 3, Müzzemmil 3, Fâtîha 2, Enbiyâ 2, Secde 2, Zâriyât 2, Tûr 2, Rahmân 2, Vâkıa 2, Saff 2, Hakka 2, Tâhâ 1, Mü’minûn 1, Münâfikûn 1, İnfitâr 1, İnşikâk 1, Âdiyât 1, Nasr 1, İhlâs 1 âyette bulunmaktadır. Toplamda 945 âyette Esmâ-i Hüsnâ’nın zikredildiği tespit edilmiştir.

Kur’ân âyetlerinin sonunda zikredilen Esmâ-i Hüsnâ, bazen yalın biçimde, bazen de belirli edatlar eşliğinde kullanılmıştır.²⁵⁰ Bu isimler, çeşitli dil yapılarıyla takdîm ve tehîr edilerek toplamda 240 farklı formatta yer almaktadır.²⁵¹ Ayrıca, âyet sonlarında 49 farklı ilahi isim bulunmakta olup, bu isimler toplamda 944 kez tekrarlanmıştır.

İncelenen Esmâ-i Hüsnâ arasında âyet sonlarında en sık zikredilen isimler Alîm, Rahîm, Hakîm, Gafûr ve Azîz’dir. Bu isimlerin zikredilme sıklıkları çoktan aza doğru sırasıyla şu şekildedir: Alîm 153, Rahîm 117, Hakîm 97, Gafûr 91, Azîz 87, Semî’ 45, Habîr 45, Kadîr 44, Basîr 42, Hamîd 17, Velî 15, Nasîr 15, Ganî 14, Şehîd 14, Vekîl 13, Tevvâb 11, Raûf 11, Halîm 11, Alî 9, Kavî 9, Muhîr 9, Vahîd 6, Kahrîr 6, Azîm 6, Kebîr 6, Rahmân 6, Afîv 5, Şekûr 5, Latîf 5, Vahhâb 3, Kerîm 3, Hâdî 2, Rakîb 2, Hafîz 2, Mecîd 2, Vedûd 2,

²⁵⁰ Esmâ-i Hüsnâ’nın başların genellikle “vav” atf harfi, “ka’ne” fiili, “inne” edatı ve zamirle birlikte yer aldığı görülmüştür. Bilgi için bkz. Bakara 2/20-137; Âl-i İmrân 3/20; Nisâ 4/17.

²⁵¹ İsmîn başına Allah lafzı veya yerine kullanılan zamirlerin gelmesi, Allah’ın diğer isimlerle birlikte ya da tek başına anılması ve isimlerin başındaki edatların (vav) atf harfi, “ka’ne” fiili, “inne-enne” edatı ve zamir kullanımı dikkate alınarak bu veri tespit edilmiştir. Bilgi için bkz. Bakara 2/37; Âl-i İmrân 3/8-18; Yûsuf 12/6; Nahl 16/8.

Karîb 2, Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm 2, Hasîb, Mucîb, Fettâh, Hayy, Kayyûm, Fettâh, Mukît, Ber, Samed, Müteaâlî, Melîk ve Kuddûs isimleri birer kez zikredilmiştir.²⁵² İncelenen bu isimlerden 14 isim tek olarak,²⁵³ 16 isim ise çift olarak,²⁵⁴ 19 isim hem tek hem de çift²⁵⁵ olarak zikredilmiştir.

Esmâ-i Hüsnâ'nın içerisinde anlam bakımından birbirine yakın olan birçok isimler de mevcuttur. Bu sebeple isimlerin kategorize edilmesinde bu hususlar göz önünde bulundurulmuştur. Âyet sonlarında zikredilen bu Esmâ-i Hüsnâ; Allah'ın zâtı, yüceliği, rahmeti, bağışlaması, ilmi, kudreti, iradesi, adaleti, zenginliği ve bereketi ihsan etmesi bakımından kategorize edilmiş ve ikinci bölümde ilgili başlıklar altında tablolarla gösterilmiştir.

Esmâ-i Hüsnâ, Kur'ân'da yer aldığı her konumda Allah'ın yüce sıfatlarını tanıtarak Mü'minlere derin bir manevi bilinç kazandırır. Bu ilahî isimler, Allah'ın sınırsız kudretini, merhametini, adaletini ve hikmetini anlamaya vesile olur. Mü'minler için hem inançlarını güçlendiren hem de Allah'a olan teslimiyetlerini ifade eden birer anlam kapısıdır. Özellikle âyet sonlarında yer aldığı, Kur'ân'ın mesajlarını daha etkili ve derinlikli kılar. Bu yönüyle Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ın mükemmelliğini anlamada güçlü bir rehberdir ve Mü'minler için büyük bir değere sahiptir.

²⁵² Esmâ-i Hüsnâ'nın hangi sûrede kaç defa geçtiği ile alakalı tablo ayrıca zikredilecektir.

²⁵³ Tek olarak zikredilen isimler; Samed, Muhîd, Hâdî, Kuddûs, Şehîd, Hafîz, Fettâh, Kayyûm, Hasîb Mucîb, Mukît, Ber, Melîk ve Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm'dır.

²⁵⁴ Çiftten kasıt âyet sonunda iki ismin yan yana zikredilmesidir; Hakîm, Alî, Vahîd, Hay, Müteaâlî, Halîm, Rahmân, Tevvâb, Afûv, Şekûr, Aziz, Kebîr, Kahrîr, Karîb, Vedûd ve Latîf isimleridir.

²⁵⁵ Hamîd, Azîm, Mecîd, Rahîm, Velî, Vekîl, Gafûr, Raûf, Alîm, Habîr, Semî', Basîr, Rakîb, Kadîr, Kavî, Nasîr, Vehhâb, Ganî ve Kerîm isimleri hem tek hem de çift olarak zikredilen isimlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÂYET VE KONU BÜTÜNLÜĞÜ BAĞLAMINDA ÂYET SONLARINDAKİ ESMÂ-İ HÜSNÂ VE ÖRNEKLERİ

İnsan, inancını kavramak ve anlamlandırma ihtiyacı hissetmektedir. Hakkında bilgiye ulaşamadığı bir şeye inanması itikadî açıdan tereddüt yaşamasına neden olabilir. Zira inanma, inanılan varlığın niteliklerinin belirlenmesiyle kesinlik kazanmaktadır. Bu bağlamda, Allah (c.c.), insanın inanç konusundaki tereddütlerini gidermek amacıyla kendi isimlerini açıklamış ve böylece imânî güvenin tesis edilmesini hedeflemiştir. İnsanın hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı bir şeye inanması, itikadî açıdan tereddüt yaşamasına neden olabilir. Zira imân, inanılan varlığın niteliklerinin belirlenmesiyle kesinlik kazanmaktadır. Bu bağlamda, Allah, insanın inanç konusundaki tereddütlerini gidermek amacıyla kendi isimlerini açıklamış ve böylece imânî güvenin tesis edilmesini amaçlamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm, tüm anlatımını Allah’ı merkeze alarak şekillendirmiş ve O’nun varlığını, birliğini, sıfatlarını ve isimlerine vurgu yapmaktadır. İnsanın yaratılışından itibaren hayatının her aşamasında, Allah’ın rehberliğine ve kudretine olan ihtiyacı ön plana çıkmaktadır. Kur’ân’da yer alan kıssalar, emirler, yasaklar ve öğütlerin tamamı, Allah’ın insanlara doğru yolu göstermek için gönderdiği ilâhî mesajlar olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, Allah’ın yüceliği ve her şeyin üzerindeki hâkimiyeti sürekli olarak hatırlatılmaktadır. İşlenen konular, özelde belirli bir konuya tahsis edilse de genel olarak Allah’ı merkeze alarak anlatılmakta ve bu çerçevede işlenmektedir. Ele alınan konu anlatıldıktan sonra, âyetin nihayetinde Allah’ın isimlerinden konuyla ilgili olanı zikredilmektedir. Hatta bu durum tersine de ifade edilebilir: Allah’ın öne çıkarılmak istenen sıfatını destekleyen konu işlendikten sonra, âyetin nihayetinde Esmâ-i Hüsnâ’dan konuyla alakalı olan isim veya isimler zikredilerek tasdik edilmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de, Allah Teâlâ kendisini yalnızca “Allah” ismiyle değil, farklı isim veya sıfatlarla da tanıtmaktadır. Bu isimler, önceki açıklamalarda da belirtildiği üzere, “en güzel isimler” anlamında kullanılan ve “Esmâ-i Hüsnâ” tabiriyle ifade edilen özel bir kavramdır.

Âyetlerin sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ, âyetin ihtiva ettiği konuyla bağlantılı olarak tek veya çift olarak zikredilmektedir. Zikredilen isim ya da isimler, âyette yer aldığı konuyla sıkı bir münâsebet içindedir. Özellikle âyetlerin sonlarında yer alan bu isimler, ilk bakışta sadece ses uyumu açısından anlamlı görünse de daha derinlemesine incelendiğinde bunun temel sebebinin anlam ve âyetle olan münâsebet olduğu görülecektir. Bu bağlamda,

âyet sonlarında yer alan Esmâ-i Hüsnâ'nın, geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetini tespit etmek, Kur'ân'ın i'câzı ve Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi açısından büyük önem arz etmektedir.²⁵⁶

Bu bölümde, âyet sonlarında zikredilen Esmâ-i Hüsnâ, içerdikleri anlamlar göz önünde bulundurularak kategorize edilmiştir. Bu kategoriler; Allah'ın zâtı ve yüceliği, rahmeti, bağışlaması, ilmi, kudreti, yardımı (muaveneti), zenginliği ve bereket ihsan etmesi şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca, bu isimlerin anlamları incelenirken Arap dilinde ve Kur'ân'da kazandıkları anlamları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Belirtilmesi gereken husus şudur: Bazen bir isim, birden fazla kategoriye girebilmekte ya da içerdiği anlam kapsamında diğer kategorilerle ilişkili olabilmektedir. Ancak, bu çalışmada ele alınan ismin ilk bakışta öne çıkan anlamı çerçevesinde hangi kategoriye ait olduğu belirlenmiştir.²⁵⁷ Bazı durumlarda ise bir ismin konusu işlenirken, başka bir isim yeri geldikçe incelenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere Tirmizî'nin Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili meşhur rivâyetinde geçen isimler ele alınmıştır. Bazen bir isim konu içinde ele alınırken bağlam gereği başka bir isim hakkında da açıklamalara yer verilmiştir. Böylece, bir isim üzerine yapılan değerlendirmede yalnızca kendi bağlamıyla sınırlı kalınmamış, diğer isimlerle olan ilişkisi de dikkate alınarak daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Bu isimler, âyet sonlarında bulunmaları sebebiyle istatistik bilgileri tablolar halinde yer verilmiştir.

Anlamca birbirine yakınlığı dikkate alınarak tasnifi yapılan isimlerin Mekkî ve Medenî sûrelerde kaç defa ve hangi isimlerle birlikte zikredildiği bilgilerine tablolarda belirtilmiştir. Tablolarda yer alan isimler, anılma sıklıkları esas alınarak sıralanmıştır. Tablolarda isimlerin geçtiği âyetlerin numaraları, karışıklık oluşabileceği göz önünde bulundurularak belirtilmemiştir. İsimlerin geçtiği âyet bilgileri, konunun incelendiği başlıklar altında verilmiştir. Ayrıca, bu isimlerin zikredildiği sûrenin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğuna dair bilgiye de yer verilmiş; bu durum, ilgili sûre adlarının yanında (K) ve (D) harfleriyle gösterilmiştir. Tablolarda, isimler zikrediliş sayılarına göre sıralanmıştır. Bununla birlikte, konu başlığıyla ilgili isimlerin hangi sûrede kaç defa geçtiğine dair verilen bilgiler, söz konusu sûrelerin muhtevası hakkında da ön bilgi sunmaktadır.

²⁵⁶ Bu sayıya Fâtiha Sûresi hâric 112 sûrenin başında zikredilen besmeledeki Rahmân-Rahîm isimleri dâhil edilmemiştir.

²⁵⁷ Örneğin, Allah'ın Gafûr ismi "bağışlama ve affetme" yönünü ifade ederken, aynı zamanda bu isim O'nun merhamet yönünü de içermektedir.

Daha sonra isimlerin anlam içeriği kapsamında belirli âyetler seçilmiş; ilk olarak ismin geçtiği konu ve âyetin içeriği açıklanmıştır. Âyet sonlarında zikredilen isimlerin geçtikleri âyetlerde açıklanmasına ihtiyaç duyulan kelimelerin anlamları açıklanarak âyetlerin bazı tefsîr, hadîs ve usûl kaynakları ışığında tefsîrleri aktarılmış, ihtiyaç duyulan İslâm literatüründe yer alan diğer kaynaklara ve âyetler hakkında müfessirlerin farklı yorumlarına da yer verilmiştir. Âyetlerde geçen bazı kelime ve kavramlar üzerinde durulmuş, bu kelime ve kavramların Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi bağlamında irtibatı ortaya konmuştur. Son olarak, ismin anlamı kapsamında konu, âyet ve eğer tespit edilmişse sûre ile aralarındaki münâsebet ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.1. Allah'ın Zâtını ve Yüceliğini Tanıtan İsimler

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın zâtını, yüceliğini ve hüküm koymasını tanıtmak üzere zikredilen isimler, O'nun yüce sıfatlarını ve kudretini belirtmek üzere kullanılmıştır. Allah'ın zâtını yüceliğini tanıtmak ve hüküm koymasını belirtmek üzere âyet sonlarında zikredilen isimler şunlardır; Hakîm, Hamîd, Alî, Azîm, Vâhid, Mecîd, Hayy, Mûteâlî, Kuddus ve Samed isimleridir. Âyetlerin sonlarında zikredilen bu isimlerin Kur'ân'da geçiş sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Ayrıca tabloda Mekkî sûreler (K), Medenî sûreler (D) kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Tablo 2.1 Allah'ın Zâtını Yüceliğini Tanıtan İsimler

[illegible]

20	Lokmân	K	2	2	1								5
21	Ahzâb	D	2										2
22	Sebe'	K	2	1	1								4
23	Fâtır	K	1	2									3
24	Sâd	K					1						1
25	Zümer	K	1				1						2
26	Mü'min	K	2		1		1						4
27	Fussilet	K	1	1									2
28	Şûrâ	K	2	1	2	1							6
29	Zuhruf	K	2		1								3
30	Câsiye	K	2										2
31	Ahkaf	K	1										1
32	Fetih	D	3										3
33	Hucurât	D	1										1
34	Zâriyât	K	1										1
35	Vâkıa	K				2							2
36	Hadîd	D	1	1									2
37	Haşr	D	2										2
38	Mümtehin	D	2	1									3
39	Saff	D	1										1
40	Cum'a	D	2								1		3
41	Teğâbun	D	1	1									2
42	Tahrîm	D	1										1
43	Hakka	K				2							2
44	İnsân	D	1										1
45	Burûc	K		1				1					2
46	İhlâs	K										1	1
Toplam			97	17	9	6	6	2	1	1	1	1	141

2.1.1. Hakîm (الحكيم)

Hakîm ismi, “h-k-m” kökünden türemiş “menetmek, düzeltmek, hükmetmek”²⁵⁸ anlamında mübalağa sigasında kullanılmaktadır. Allah’ın Hakîm olması, her şeyi en doğru şekilde düzenleyen, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip onların yanında olmasını ifade etmektedir. Bu sebeple de bu isim, O’nun delillerinin güçlü, tutarlı ve çelişkisiz olmasını, her şeyi en iyi ve en üstün bilgiyle bilen, doğruluktan şaşmayan ve hep doğruyu söyleyen, bilgisi, hikmeti ve adaletiyle her şeyi yerli yerine koyan ve kusursuzca kâinatı yöneten anlamlarını ifade etmektedir.²⁵⁹

Allah’ın merhameti ve şefkatiyle kullarını sıkıntı ve acı çekmekten koruyup muhafaza etmesi anlamına gelen Hakîm ismi,²⁶⁰ ismi, otuz yedi yerde Mekkî, atmış yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında doksan yedi yerde geçmektedir. Hakîm ismi, kırk yedi kez

²⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 140.

²⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 299; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, 105.

²⁶⁰ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 173.

Azîz,²⁶¹ yirmi dört kez Alîm,²⁶² yedi kez Semî,²⁶³ dört kez Habîr,²⁶⁴ birer kez Hamîd,²⁶⁵ Alî,²⁶⁶ ve Tevvâb²⁶⁷ isimleri ile birlikte zikredilmiştir.

Hakîm ismine Âl-i İmrân Sûresi'nde, Müslümanların Bedir Savaşı'nda Allah'ın yardımı sayesinde zafer kazandıklarını hatırlatan âyetlerin sonunda yer verilmiştir. Konu akışında Mü'minlere sabırlı olmaları ve Allah'a itaatsizlikten kaçınmaları öğütlenmiştir. Eğer bu kurallara uyarlarsa, düşmanları süratle üzerlerine gelseler bile Allah'ın meleklerle onlara yardım edeceği belirtilmiştir. Bu yardımların, inkârcıları helak etmek veya onları bozgunla geri döndürmek amacıyla yapıldığı zikredilmiştir. Böylece, Mü'minlerin Allah'a olan güvenini artırmak ve onları zor zamanlarda cesaretlendirmek amacıyla verilmiş bir mesaj olarak görülmüştür. Allah'ın yardımıyla iman edenlerin her zaman destekleneceği ve korunacağı vurgulanmıştır.²⁶⁸ Bu konunun nihayetinde ise Hakîm ismi zikredilerek şu ifadelerle yer verilmiştir; *“Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir.”*²⁶⁹

Bedir Savaşı'ndaki yardımların anlatıldığı bu âyetlerle, âyet sonunda zikredilen Hakîm ismi arasında şöyle bir irtibat söz konusudur: Allah'ın hikmet sahibi olması, Mü'minlerin zor dönemlerde nasıl yönlendirilip desteklendiğinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Allah, Mü'minlerin kalplerini yatıştırıp onlara sabır ve itaat öğütleyerek güçlü zaferler kazandırmıştır ki, bu yardımların sadece anlık zaferler değil, derin bir hikmetle planlandığı görülmektedir. Mü'minlerin moralini ve güven duygusunu artırmak, onların sabır göstermelerini sağlamak ve zaferin yalnızca Allah'tan geldiğini belirtmek, bu hikmetin bir parçası hükmündedir. Aynı zamanda, konu içinde Allah'ın adalet sahibi olduğuna vurgu yapılarak, Mü'minleri korurken inkârcıları cezalandırdığı ifade edilmiştir. Böylece, bu ismin âyet sonunda zikredilmesiyle Allah'ın her zaman hikmet ve adaletle hareket ettiğini, her detayı bu doğrultuda planladığını ve Mü'minlerin bu plana güvenmeleri gerektiğini işaret

²⁶¹ Bakara 2/129, 209, 220, 228, 240, 260; Âl-i İmrân 3/6, 18, 62, 126; Nisâ 4/56, 158, 165; Mâide 5/38, 118; Enfâl 8/10, 49, 63, 67; Tevbe 9/40, 71; İbrâhîm 14/4; Nahl 16/60; Neml 27/9, Ankabût 29/26, 42; Lokmân 31/27; Rûm 30/27; Lokmân 31/9; Sebe' 34/27; Fâtır 35/2; Zümer 39/1; Mü'min 40/8; Şûrâ 42/3; Câsiye 45/2, 37; Ahkâf 46/2; Fetih 48/7, 19; Hadîd 57/1; Haşr 59/1, 24; Mümtehhine 60/5; Saff 61/1 Cuma 62/1, 3; İnsân 76/30.

²⁶² Bakara 2/32; Nisâ 4/11, 17, 24, 26, 92 104, 111, 170; En'âm 6/83, 128, 139; Enfâl 8/71; Tevbe 9/15, 28, 60, 106, 110; Yûsuf 12/83, 100; Ahzâb 33/1; Fetih 48/4; Zuhuf 43/84; Zâriyât 51/30.

²⁶³ Tevbe 9/97; Hicr 15/25; Hac 22/52; Nûr 24/18, 58, 59; Neml 27/6.

²⁶⁴ En'âm 6/ 18, 73; Hûd 11/1; Sebe' 34/1;

²⁶⁵ Fussilet 41/42;

²⁶⁶ Şûrâ 42/51;

²⁶⁷ Nûr 24/10;

²⁶⁸ Âl-i İmrân 3/122-125.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/126.

etmiştir.²⁷⁰ Râzi bu durumu şu şekilde ifade etmiştir; “Kulların ihtiyaçları Allah’a gizli kalmaz; O, dualara icabet etmekten aciz değildir. Gerçek zafer, ancak böyle bir Zât’ın rahmetinden; yardım da ancak böyle bir varlığın lütuf ve kereminden beklenebilir.”²⁷¹

Hakîm ismi, Hz. İbrâhîm’in (a.s.) çevresindeki doğa olaylarını ve evreni inceleyerek, akıl yürüterek Allah’ın varlığını ve birliğini kanıtlayan delillere ulaştığını belirtmesinden ardından da zikredilmiştir. Söz konusu âyet şu şekildedir; “*İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim’e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin rabbın hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir.*”²⁷²

Âyetle, Hz. İbrâhîm’e (a.s.) kavmine karşı verilen deliller ve Allah’ın dilediği kişileri yüceltme gücüne vurgu yapılmıştır. Bu delillerin, Hz. İbrâhîm’in (a.s.) kavmini hakikate davet ederken kullandığı güçlü ve ikna edici kanıtlar olduğu belirtilmektedir. Âyetin devamında, Allah’ın dilediği kimselerin derecelerini yükselttiği ifade edilmiştir. Bu, âyetle zikredilen Hakîm isminin bir tecellisi olarak, Hz. İbrâhîm’e (a.s.) bahşedilen delillerin içinde belli ilimleri ve hikmetleri barındırdığına işaret etmektedir.

Hakîm ismi, Alîm ismiyle birlikte genellikle hüküm bildiren âyetlerin sonunda yer almıştır. Bu iki ismin mana olarak birbirine yakınlığı olsa da hikmet, bilgiyi pratik olarak kullanma yeteneğini ifade etmektedir. Yani, hikmet sadece doğruyu bilmekle kalmaz, aynı zamanda bu bilgiyi yerinde ve doğru şekilde uygulama becerisini de içermektedir. Buna karşılık, ilim daha kapsamlı bir kavramdır çünkü hem pratik hem de teorik bilgileri kapsamaktadır. İlmi geniş bir perspektiften anlamak, hem pratik hem de teorik bilgiye sahip olmayı gerektirmektedir. Allah, hikmet sahibi olarak bilginin pratik yönünü ele aldığı ve ardından Alîm sıfatıyla hem pratik hem de teorik bilgiyi kuşattığını ifade etmiştir. Bu sıfatların birlikte kullanılması, Allah’ın hem hikmet dolu kararlar aldığını hem de sınırsız bilgi sahibi olduğunu ve abes, fesat ve batıl işlerden münezzeh olduğunu vurgulamak içindir.²⁷³

Ayrıca Hakîm ve Alîm isimlerinin birlikte kullanılması, O’nun her işinde hikmet ve bilgi sahibi olarak adaletli ve anlamlı kararlar aldığını belirtmek içindir. Allah’ın âyetle belirtilen derecelerın yükseltilmesinin gelişigüzel olmadığı, hikmet ve ilmine dayanarak gerçekleştiğini belirtmek üzeredir. Hakîm isminin önce zikredilmesi, Allah’ın hikmetle

²⁷⁰ Konyalı Mehmed Vehbi, *Hulâsat’ül Beyan –Büyük Kur’ân Tefsiri*, Üçdal Neşriyat Yay., İstanbul 1991, c. II, s. 717.

²⁷¹ Râzî, *Tefsîrû’l-kebîr - Mefâtîhu’l-ğayb*, c. VIII, s. 354.

²⁷² En’âm 6/83.

²⁷³ Râzî, *Tefsîrû’l-kebîr - Mefâtîhu’l-ğayb*, c. XIII, s. 51-52; Seyyid Kutub, *Fizılâl-il-Kur’ân*, terc. Komisyon, Hikmet Yay., III. bs., İstanbul ts., c. V, s. 314.

hareket ettiğini; ardından Alîm isminin gelmesi ise bu hikmetin Allah'ın ilmine uygun olduğunu göstermektedir. Böylece Allah'ın fiillerinin anlamsız ya da bilgisizlikten uzak olduğu vurgulanmıştır.²⁷⁴

Hakîm ve Alîm isimlerinin, âhirette verilen ceza ve bağış ile ilgili konuların anlatıldığı âyetlerin nihayetinde yer alması, Allah'ın hikmet ve bilgi sahibi olduğunu belirtir. Allah, büyük ve sonsuz hikmet ve ilme sahip olduğundan, âhirette verilen ceza ve bağış tam adalet üzerine olur. Ayrıca, Hakîm ve Alîm isimlerinin nekra olarak kullanılması, Allah'ın ilmi ve hikmetinin büyüklüğüne, nihaysizliğine ve bilinmezliğine işaret eder. Bu şekildeki kullanım, Allah'ın sınırsız bilgisi ve hikmetinin insanların kavrayamayacağı derinlikte ve mükemmellikte olduğunu gösterir. Bu bağlamda Allah'ın her türlü cezalandırma ve bağışının derin bir bilgi ve hikmete dayanarak adaletli olduğunu ortaya konmaktadır.²⁷⁵

Hakîm ve Alîm isimleri, anlamları itibarıyla birbirini tamamlayan isimlerdir. Bir konuda her şeyi bilmek, o konuda hikmetli kararlar alınmasını sağlamaktadır. Hikmet sahibi olmak, her zaman yerinde ve doğru kararlar almak ve adaletli davranmak demektir. Hakîm sıfatını hak eden bir varlık, mutlaka kapsamlı bir bilgiye, yani Alîm sıfatına sahip olmalıdır. Hem Hakîm hem de Alîm olması, Allah'ın tüm sıfatlarının mükemmellikte olduğunu ve O'nun işlerinde hiçbir eksiklik ve yanlışlık olmadığını, her zaman bilgisiyle hareket ettiğini göstermektedir. Ayrıca Kur'an'da ahkâm âyetlerin sonunda ekseri Hakîm ismi zikredilmektedir.²⁷⁶

Allah'ın vahyi indirmesi ve kullarını hidâyete erdirmesi, O'nun sonsuz hikmetinin ve ilminin bir yansıması olarak görülmüştür. Bu sebeple vahiy, insanlara rehberlik etmek ve doğru yolu göstermek için Allah tarafından sunulan büyük bir nimettir. Kur'an, ilminde birçok hikmeti barındıran ve övgüye layık (Hamîd) olan Allah'ın indirmesi bu durumların hepsine sahiptir. Kur'an'ın indirilmesi, Allah'ın ilim ve hikmetinin büyüklüğünü ortaya konmakta ve insanlar bu büyük nimete daha fazla şükretmesi gerektiğini göstermektedir.

Hakîm ismi, ilahi kudretin hem bilgi hem de sanat yönünden yüceliğini ortaya koymaktadır. Bu isim; her şeyi hakkıyla bilen anlamındaki Âlîm, olayların iç yüzünü bilen anlamındaki Habîr, ilmi ve merhametiyle her şeyi kuşatan anlamındaki Vâsi' ve sanatında eşi benzeri olmayan anlamındaki Bedî' isimleriyle anlam bakımından yakınlık arz etmektedir. Bu bağlamda Hakîm ismi, tüm nesne, olay ve oluşları en üstün ve kuşatıcı bir ilimle bilen, hiçbir

²⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c. III, s. 265; Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 166.

²⁷⁵ Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, c. XIV, s. 129.

²⁷⁶ Ahkâm âyetlerinin sonunda Hakîm isminin yer alması ile alakalı bilgi için bakınız; Nisâ 4/24; Mâide 5/38; Enfâl 8/67; Tevbe 9/15-60; Ahzâb 33/1; Tahrîm 66/2.

şeyin bilgisi O'ndan gizli kalmayan; aynı zamanda tabiat varlıklarını kusursuz bir uyum, sağlamlık ve estetik düzen içinde yaratan ilahi kudreti ifade etmektedir.²⁷⁷

2.1.2. Hamîd (الحميد)

Hamîd ismi “h-m-d” kökünden türemiş bir isim olup, güzel nitelikleri sebebiyle birini övmek, hakkını ödemek ve teşekkür etmek anlamlarına gelmektedir. İsmi fâil kalıbında kullanılan bu kelime, “övgüye değer, övülen, övgüye layık” olan anlamına gelmektedir.²⁷⁸ Hamîd ismi, Allah'ın her durumda övülen ve övgüye layık olduğunu ifade eder.²⁷⁹ Bu isim, on yerde Mekkî, yedi yerde Medenî olmak üzere Kur'ân'da toplam on yedi âyette diğer isimlerle birlikte zikredilmiştir. Bu zikredilen yerlerde on bir yerde Ganî,²⁸⁰ iki yerde Azîz,²⁸¹ birer kez Mecîd,²⁸² Velî,²⁸³ Hakîm²⁸⁴ isimleriyle birlikte ve bir yerde de tek olarak²⁸⁵ zikredilmiştir.

Bakara Sûresi'nde Allah'ın Mü'minlere lütfettiği şeylerden hayır olarak vermeleri gerektiği vurgulanmış ve kendilerinin beğenmediği şeylerden sunmamaları gerektiği hatırlatılmıştır. Âyetin sonunda, Allah'ın tüm varlıklara iyilikler lütfetmesi sebebiyle zengin olduğunu ve tüm iyilik ile güzelliklerin O'na ait olduğunu belirtilmektedir.²⁸⁶

Nisâ Sûresi'nde eşler arasındaki ilişkilerin sonlandırılması sonucunda Allah'ın bol rızık lütfettiği hatırlatılmakta ve yegâne mülk sahibinin O olduğu ifade edilmektedir. Âyet sonunda ise Allah'ın her türlü övgüye layık olduğunu belirtmek üzere Hamîd ismi zikredilmiştir.²⁸⁷ Lokman Sûresi'nde, Lokman'a (a.s.) verilen hikmetten dolayı şükretmenin önemi vurgulanmaktadır. Konunun nihayetinde, Allah'ın her türlü övgüye layık olduğunu ifade eden Hamîd ismi zikredilmiştir.²⁸⁸ Sûrenin devamında yine başka âyette Allah'ın yaratıcı gücü ve kudreti ifade edilerek her şeyin Allah'a ait olduğu ve O'nun hiçbir şeye ihtiyacının olmadığı belirtilmektedir.²⁸⁹

Hamîd ismi, Ganî, Mecîd, Azîz ve Velî isimleriyle birlikte de zikredilmiş ve bu

²⁷⁷ Bekir Topaloğlu, “Hakîm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 181.

²⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 155-156.

²⁷⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 150.

²⁸⁰ Bakara 2/267; Nisâ 4/131; İbrâhîm 14/1, 8; Hac 22/64; Lokmân 31/12, 26; Tegâbün 64/6; Fâtır 35/15; Hadîd 57/24; Mümtehine 60/6.

²⁸¹ Sebe' 34/6; Burûc 85/8.

²⁸² Hûd 11/73.

²⁸³ Şûrâ 42/28.

²⁸⁴ Fussilet 41/42.

²⁸⁵ Hac 22/24.

²⁸⁶ Bakara 2/267.

²⁸⁷ Nisâ 4/130-131.

²⁸⁸ Lokmân 31/12.

²⁸⁹ Lokmân 31/26.

isimlerle birlikte zikredilmesi arasında anlam ilişkileri bulunmaktadır. Örneğin mülkün yegâne sahibi olan ve zenginliği sadece kendisine ait olan Ganî, övülmeye layık ve övgüye değerdir. Övülmek mülk sahibinin en doğal hakkıdır.²⁹⁰

Hamîd isminin âyet sonunda zikredildiği diğer bir örnek ise İbrâhîm Sûresi'nin başında zikredilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in ilahi bir rehber olarak insanlara gönderildiğini vurgulandığı; onun önemini ve amacını açıklayan âyet şu şekildedir; “*Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.*”²⁹¹ Âyette zikredilen “karanlık”; cehalet, şirk ve bir takım ahlaksız davranışlar şeklinde te'vil edilirken; “aydınlık” ise bilgi, iman ve bir takım erdemli fiiller olarak yorumlanmıştır.²⁹² Âyetin nihâyetinde, Allah'ın hidâyete iletme gücüne işaret eden Azîz ismi zikredilmiş ve bu mutlak gücünün övgüye layık olduğunu belirten Hamîd ismine yer verilmiştir.

Bu iki isim, yani Azîz ve Hamîd isimlerinin birlikte zikredilmesi, bu iki isim arasında bir anlam örgüsü bulunduğunu göstermektedir. Her şeyin üzerinde güç sahibi olan, kullarına Kitab'ı indiren yaratıcı, her türlü övgüye ve saygıya da layık görülmektedir. Çünkü kullarının hidâyete ermesi için kitabın indirilmesi, kullarının üzerine şükür gerektiren büyük bir nimettir. Yani Allah'ın Azîz ismi kudretinin mükemmelliğine, Hamîd ismi de O'nun bu gücünden dolayı hamda lâyık olduğuna işaret etmektedir.²⁹³

Azîz ve Hamîd isimlerinin birlikte zikredilmesinin bir diğer önemli yönü de tehdit ve teşvik ifade etmesidir. Âyetin sonunda Allah'ın Azîz isminin yer alması, hidâyete için gönderilen âyetleri yalanlayan ve kendisini inkâr edenlerden intikam alma gücünü göstermek amacıyla olduğu ifade edilmiştir. Hamîd isminin yer alması ise âyetlerini ve kendisini tasdik edenlere mükâfat vereceğinin göstergesi olarak kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Azîz isminin Hamîd isminden önce, yani heybet anlamı içeren ismin rahmet içeren isimden önce yer alması, O'nun heybetinin tam, intikamının ise çetin olduğunu göstermek içindir. Bu uygulamayla O'nun gücüne işaret edilmekte ve her türlü ihtiyaçtan münezzeh olduğunun anlaşılmasıyla yüceltmeye layık olduğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır.²⁹⁴

Sonuç olarak, incelenen örneklerde görüldüğü üzere, Kur'ân'da Hamîd isminin, kendi lafız ve terim anlamlarının yanı sıra, başka isimlerle birlikte kullanılması, zikredildiği âyete kattığı anlam ve konu bütünlüğü açısından farklılıklar göstermektedir. Bu kapsamda, Ganî

²⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. V, s. 288; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, c. VI, s. 2749.

²⁹¹ İbrâhîm 14/1.

²⁹² Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. III, s. 302.

²⁹³ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIX, s. 57.

²⁹⁴ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXV, s. 194.

ismiyle birlikte zikredilmesi, O'nun üstün zenginliğinin; Azîz ismiyle birlikte zikredilmesi ise gücünün övülmesini ifade ederken, diğer isimlerle kullanılması da bu ismin anlam zenginliğini arttırmaktadır.

2.1.3. Alî (العلي)

“A-l-v” kökünden türemiş olup “a’la” kelimesi, “en yüce, pek yüce, en yüksek”²⁹⁵ anlamlarına gelmektedir. Allah’ın isimlerinden Alî ismi de “şânı, kadri yüce ve kudreti büyük olan”²⁹⁶ demektir. Bu isim, Allah’ın benzersiz, tüm övgüye layık olumlu nitelikleri kendinde toplayan ve olumsuz niteliklerden tamamen arınmış, en yüce varlık olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁷

Allah’ın her şeyin üstünde olduğunu, makam ve mevki bakımından yüce olduğunu belirten Alî ismi, altı yerde Mekî, üç yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında toplam dokuz yerde geçmektedir. Bu zikredilen yerlerde, beş yerde “Kebîr” sıfatıyla,²⁹⁸ iki kez de Azîm²⁹⁹ ve Hakîm³⁰⁰ isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

Alî isminin âyet sonunda zikredildiği bir örnek Hacc Sûresi’nde geçmektedir. Âyette bir kişinin, kendisine yapılan bir haksızlığa aynı şekilde karşılık verebileceğini, ancak bu davranışının ardından tekrar haksız bir saldırıya uğrarsa Allah’ın ona yardım edeceği bildirilmiştir. Bu, kişinin haksızlığa uğradığında kendini savunma hakkının olduğunu, ancak adaletsizliklerin tekrarlanması durumunda Allah’ın desteğinin onunla olacağını ifade etmektedir.³⁰¹ Konunun devamında ise “*Böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O’nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın ta kendisidir. Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah’tır*”³⁰² buyrulmuştur. Âyette Allah’ın mutlak gerçeklik ve doğruluk olduğu,³⁰³ O’nun dışında tapılan şeylerin ise bâtıl olduğu vurgulanmıştır.³⁰⁴ Bu âyetin sonunda ise Alî ve Kebîr isimlerine yer verilmiştir.³⁰⁵

Âyetin sonunda Alî isminin yer alması, derin anlam ve incelikler içermektedir. Âyette zikredilen iman ve tevhid inancı kapsamında, yüce ve ulu olanın tapılmaya layık olduğu

²⁹⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 723.

²⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 723; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XV, s. 83.

²⁹⁷ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 123.

²⁹⁸ Nisâ 4/34; Hac 22/62; Sebe’ 34/23; Lokmân 31/30; Mü’min 40/12.

²⁹⁹ Bakara 2/255; Şûrâ 42/4.

³⁰⁰ Şûrâ 42/4.

³⁰¹ Hac 22/60-61.

³⁰² Hac 22/62.

³⁰³ Âyette zikredilen Allah’ın hak olması O’nun mutlak gerçeklik ve doğruluk sahibi olduğunu ifade etmektedir. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, c. V, s. 393.

³⁰⁴ Bâtıl kavramı Hak’ın zıddı olup “geçersiz ve sahte, asılsız” anlamları bulunmaktadır. İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 149.

³⁰⁵ Hac 22/62; Lokmân 31/30; Mü’min 40/12.

vurgulanmaktadır. Âyetle zikredilen ilahlık özelliği olarak büyük olması da buna dâhildir. Bu sebeple, Allah'ın en büyük ve yüce olması, onun ilahlığının delillerinden biri olarak görülmüştür. Çünkü O, âyetle de zikredildiği üzere, Alî ve Kebîr olarak evrenin gerçek ve doğru olan tek yaratıcı ve yöneticisi olduğu ortaya konmuştur.³⁰⁶ Ayrıca önceki âyetlerde belirtildiği üzere, haksızlık karşısında Allah'ın emrettiği şekilde davranan kişiye, O'nun büyüklüğü ve yüceliği ile ilişkili olarak psikolojik destek sağlanmaktadır. Allah'ın yüce olduğu zikredilerek, Mü'min'e verilecek desteğe vurgu yapılmıştır.³⁰⁷

Âyetin sonunda Alî isminin yer alması, batıl ve zayıf olan şeylere kulluk edilmemesi gerektiğini ve bunun yerine gücü ve kudreti sınırsız gerçek Hak olan Allah'a iman edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, batıl şeylerden daha güçlü, kuvvetli ve derece bakımından daha yüksek olduğu için O'na kulluk edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁰⁸

Bu ismin geçtiği yerle ilgili bir diğer örnek, Allah'ın gücü ve kudretini ifade etmek üzere zikredilen âyetlerdir. Bu âyetlerde, Allah'ın göklerde ve yerde her şeye sahip olduğu ve başka varlıkların bu ilahi güce sahip olmadığı belirtilmiştir. Konunun devamında ise yalnızca Allah'ın izin verdiği kişilerin şefaate edebileceği belirtilmiştir. Allah'ın yüce ve ulu olduğu vurgulanarak, Alî ve Kebîr ismiyle tüm kâinat üzerindeki üstünlüğü ve büyüklüğü ifade edilmiştir.³⁰⁹ Zikredilen âyetlerde ele alınan konu ile Alî ismi arasında yine bir münâsebet söz konusudur. Âyetin konusu incelendiğinde, yüce olan Allah'ın şefaate yetkisinin ve izninin kendi elinde olduğu vurgulanmıştır. Şefaate yalnızca Allah'ın izin verdiği kimseler tarafından mümkün görülmüş ve bu durum Allah'ın yüceliği ve ululuğu ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. Çünkü tüm kudret ve otorite O'na aittir. Dolayısıyla, şefaate de Allah'ın kontrolünde ve iznine bağlı olarak gerçekleşir.³¹⁰

Allah'ın bilgi ve insan idrakini aşan bir yüceliğe sahip olduğunu ifade eden Alî ismiyle Kebîr ismi birbirlerini destekler niteliktedir. Alî ismi, Allah'ın mutlak gücünü, Kebîr ismi ise O'nun sonsuz büyüklüğünü ifade etmektedir. İnsan aklı, yüce olanı uzak olarak algılama eğiliminde olduğundan Allah'ı soyut ve çok uzakta hayal edebilir. Alî ismi bu uzaklığı ifade ederken, Kebîr ismi ise bu yanılgıyı düzeltir niteliktedir. Bu iki isim, Allah'ın ulaşılmaz veya cisimleştirilmiş olarak görülmesi yanılgısını ortadan kaldırmaktadır.³¹¹

³⁰⁶ Râzî, *Tefsîrû'l-kebir - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXIII, s. 235; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. XIII, s. 82.

³⁰⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVIII, s. 676.

³⁰⁸ Râzî, *Tefsîrû'l-kebir - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXIII, s. 246.

³⁰⁹ Sebe' 34/22-23.

³¹⁰ Râzî, *Tefsîrû'l-kebir - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXV, s. 203-204; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IV, 618.

³¹¹ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 48.

2.1.4. Azîm (العظيم)

Azîm lafzı, büyük anlamındaki “a-z-m” kökünden türemiş bir kelime olup, büyüklüğü ve ululuğu ifade etmektedir. Bu kavram, bir cismin en, boy ve derinlik olarak kapladığı boyut bakımından daha büyük olduğunu belirtmesinin yanında, gözle görülsün veya görülmesin tüm büyüklükleri kapsamaktadır. Azîm ismi, Allah’ın tüm varlıklardan üstünlüğünü, yüceliğini ve azamet sahibi olduğunu ifade etmek üzere kullanılmıştır.³¹²

Azîm ismi, beş yerde Mekkî, bir yerde Medenî olmak üzere Kur’ân’da âyet sonlarında altı âyette geçmekte olup iki defa Alî³¹³ ve dört kez ise tek olarak³¹⁴ zikredildiği yerler mevcuttur.

Azîm ismi, Yüce Allah’ın (c.c) varlığı, sonsuzluğu, birliği, kudretinin, gücünün ve hikmetinin sonsuz olmasını açıklayan ve “Âyetü’l-Kürsi”³¹⁵ diye isimlendirilen âyetin sonunda Alî ismiyle birlikte zikredilmiştir. Bu âyetin içerisinde bu isimlerin dışında lafzatullah, Hayy ve Kayyûm isimleri de yer almaktadır. Âyetü’l-Kürsi’den önceki âyetlerde, peygamberlerin getirdikleri âyet ve delillere rağmen bazı insanların iman ettiği, bazılarının ise küfrettiği zikredilmiştir. Bu âyette ise Allah’ın bazı sıfatları belirtilmiştir. “Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O’na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefa’at edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O’nun ilminden hiçbir şeyi - dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.”³¹⁶

“Âyetü’l-Kürsi” olarak nitelenen bu âyet, İslâm inancının özünü ihtiva eden konuları açıklamaktadır. Bu konular; Allah’tan başka ilahın olmadığı, O’nun diri olduğu ve her şeyin varlığının O’na bağlı olduğu, O’nu uyku tutmadığı, her şeyin O’na ait olduğu, şefaatin yönetiminin O’nun elinde olduğu, her şeyi bildiği ve kürsüsünün gökleri ve yeri kuşattığı gibi konuları içermekte ve insanlara mülkün gerçek sahibi tanıtılmaktadır. Söz konusu âyette Allah’ın yüce vasıfları tanıtıldıktan sonra, Azîm ve Alî isimleriyle konu sonlandırılmıştır. Âyetin genel maksadı, tevhid inancının muhatabına yansıtılmasıdır. Bu sebeple, yüce Allah’ın mülkünün ve saltanatının azametini açıkladıktan sonra, âyetin sonunda zikredilen isimler

³¹² İsfahânî, *Müfredât*, s. 631; Ebu’l-Kasım el-Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsna*, Dâru’l-Zâd Yay., thk.

Ahmed Abdus Selam, 3. bs., Beyrut ts., s. 145; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 120.

³¹³ Bakara 2/255; Şûrâ 42/4.

³¹⁴ Vâkıa 56/74, 96; Hâkka 69/33, 52.

³¹⁵ Bu âyet, İslâm’ın Allah tasavvuru ve tevhid inancı açık bir şekilde anlatıldığından Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur’ân’da en büyük âyetin “Âyetü’l-Kürsi” olduğunu ifade etmektedir. Müslim, “Müsâfirîn”, 258.

³¹⁶ Bakara 2/255.

arasında anlam ilişkisi mevcuttur.³¹⁷ O, iktidarı ve hâkimiyetinin geçerli oluşuyla yüce görülmekte ve âyet, zâtının çok yüce olduğu bildirilerek sonuçlandırılmaktadır. O'nun kendisinden başka ilah olmaması, her şeyin O'na muhtaç olması, varlığının O'na bağlı olması, uyku tutmaması, tüm şefaathaklarının sahibi olması, her şeyi bilmesi ve mutlak güç sahibi olması yönünden en yüce ve mutlak büyük olduğu vurgulanmaktadır.³¹⁸

Ayrıca bu âyette zikredilen Azîm ve Alî isimlerinin birlikte zikredilmesinin benzerliğinin yanında bazı farklılıkları da mevcuttur. Bu iki isimden Azîm ismi yakınlığa, Alî ismi ise uzaklığa delalet etmektedir. Azîm ismi, duyu organlarıyla algılanabilir olana işaret ederken, Alî ismi duyu organlarının ötesinde yüce olana vurgu yapılmaktadır. Bu sebeple Allah, Azîm ismiyle insana şah damarından daha yakın, Alî ismiyle de tüm idraklerin kavramalarından daha yüce konumda olmasına işaret edilmektedir.³¹⁹

Vâkıa Sûresi'nin 60 ile 73. âyetlerinde Allah Teâlâ'nın irade ve yaratma gücüne vurgu yapılarak insana yüklenen kulluk görevine dikkat çekilmektedir. Bu sebeple, insanın yaratılışı, tuzlu deniz sularının yağmura ve tatlı suya dönüştürülmesi, ekinlerin ürün vermesi ve ateşin yararı konuları, birçok âyette çeşitli vesilelerle geniş biçimde ele alınmıştır. 74. âyette ise; “Öyleyse ulu rabbinin ismini tesbih et.”³²⁰ Bu âyette önceki âyetlerin bir sonucu olarak, insanın kulluk görevi kapsamında Allah'ın Azîm ismi zikredilerek yukarıda zikredilen konular üzerinde tesbih edilmesi emredilmektedir.³²¹

Azîm isminin âyet sonunda zikredilmesinin diğer bir örneği ise Hâkka Sûresi'nin son âyetinde geçmektedir. Sûrenin son kısımlarında Kur'ân'ı iyi niyetle kabul edenler için önemli bir uyarı ve öğüt olduğu belirtilirken, onu yalanlayanların her zaman var olacağı ifade edilmektedir. Âhirette, Kur'ân'ın Mü'minler için kurtuluş, inkârcılar için ise ceza sebebi olacağı ve inkârcıların büyük bir pişmanlık duyacakları belirtilmektedir. Özetle Kur'ân'ın yüceliği ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliği, inkârcıların suçlamalarından uzak olduğu belirtilerek tasdiklenmiştir. Son âyette ise Resûlullah'ın, lütfedilen nimetler için Allah'ın adını yüceltmesi gerektiği vurgulanmıştır.³²²

Sonuç olarak, âyetin sonunda zikredilen Azîm ismi, sûrede ele alınan konunun bir özeti ve sonuç ifadesi olarak yer almakta ve bu konunun bir anlam bütünlüğü içinde

³¹⁷ Bikâî, *Naẓmü'd-Dürer*, c. IV, s. 36; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 909-910.

³¹⁸ Râzi, *Tefsîrü'l-kebir - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. V, s. 423.

³¹⁹ Râzi, *Tefsîrü'l-kebir - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. V, s. 424.

³²⁰ Vâkıa 56/74.

³²¹ Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. V, s. 226.

³²² Hâkka 69/32.

sunulmasını sağlamaktadır. Ayrıca, âyetlerde bahsedilen konuların âyetin sonunda zikredilen ismin içerdiği anlamla birbirini destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

2.1.5. Vâhid (الوحيد)

Vâhid ismi, herhangi bir bölünmeyi ve çoğalmayı kabul etmeyen bir sözcük olması bağlamında Allah için kullanıldığında yalnız ve tek olan demektir. Bu ismin kökeni olan “Vâhid”, çok anlamlı bir kelime olup müşterek olarak kullanılmaktadır. Cins ve türde, bütünlüğü ifade etmede, eşi ve benzeri bulunmayan, bölünmesi olmayan, sayıların ilki olan “bir” şekillerinde kullanılabilir. ³²³ Allah’ın bir/tek ve eşsiz olmasını ifade eden Vâhid ismi, beş yerde Mekki, bir yerde Medeni olmak üzere, âyet sonlarında altı âyette Kâhâr ³²⁴ ismiyle birlikte geçmektedir.

Vâhid isminin âyet sonunda zikredildiği bir âyette, Allah’ın birliğini ifade etmek üzere O’nun göklerin ve yerin Rabbi olduğu, her şeyi yaratanın sadece O’nun olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Allah’ın yarattıklarının hiçbir şekilde O’na denk olamayacağı, kör ile görenin ya da karanlık ile aydınlığın bir olmayacağı vurgulanmış; Allah’ın yaratma gücüne sahip olan başka bir varlığın bulunmadığı ifade edilmiştir. ³²⁵ Âyetin nihâyetinde ise Vâhid ve Kâhâr ³²⁶ isimlerine yer verilmiştir. Aynı ikili ismin zikredildiği bir başka âyette, cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi ve insanların dünyada kimin gerçekten doğru yolda olduğunu bilmeyip yanlış yargılara varmaları anlatılmaktadır. Dünyadayken kötü olarak nitelendirdikleri kişileri cehennemde göremeyince şaşkınlıkları ve merak etmeleri, onların dünyadaki yargılarının ne kadar hatalı olduğunu gözler önüne sermektedir. Âyetin devamında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) görevinin sadece uyarıcı olduğu belirtilerek, Allah’ın birliğine dikkat çekilmiştir. ³²⁷

Zikredilen her iki örnek âyetin genel hedefi, Allah’ın mutlak güç sahibi olduğuna ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamberlik görevine dikkat çekmektir. Bu amaç doğrultusunda Allah’ın birliğinin tanınmasını öne çıkarmak için âyetlerin sonunda O’nun Vâhid ismine yer verilmiştir. O’nun birliğini tanımayanları kahruperişan etmeye muktedir olduğunu vurgulamak üzere Kâhâr ismi zikredilmiştir. ³²⁸

³²³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 1139; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 123.

³²⁴ Yûsuf 12/39; Ra’d 13/16; Hicr 14/48; Sâd 38/65; Zümer 39/4; Mümin 40/16.

³²⁵ Ra’d 13/16.

³²⁶ Bu isim, hâkimiyet ve kudretle tüm varlığa galip gelen ve irade ettiği yöne yönlendiren demektir. Ya da “kendisi galip gelen, hiç kimse kendisine üstün gelemeyen” anlamına gelmektedir. Bilgi için bkz. İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 871; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. V, s. 120.

³²⁷ Sâd 38/62-65.

³²⁸ Karaman, vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. III, s. 282.

Vâhid isminin zikredildiği diğer bir âyet şu şekildedir; “O gün onlar, Allah’a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümlanlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümlan olan Allah’ındır!”³²⁹ Zikredilen bu âyet, âhiret gününe ilişkin bir durumu anlatmaktadır. İnsanların diriltileceği ve dünyada yaptıkları her şeyin açığa çıkacağı âhiret gününde, hiçbir şeyin Allah’tan gizli kalmayacağı belirtilmektedir. Bu açıklamaların sonunda, Allah’ın her durumda tek olduğunu belirten Vâhid ismi ve mutlak hâkimiyetini ifade eden Kahrî ismi kullanılmıştır. Bu iki ismin birlikte kullanılmasında, Allah’ın mutlak kudretini tasdik ettirme amacı olduğu görülmektedir.³³⁰ Âyette tasdik ettirmek üzere sorulan “Bugün hükümlanlık kimindir?” sorusuna cevaben Vâhid ve Kahrî isimlerinin getirilmesi, cevabın uygunluğunu da göstermektedir. Bu iki isim, âhiret günündeki zorlu durumu izah etmek üzere zikredilerek, muhatabın zihninde o günün zor geçeceği ve hiçbir yardımın veya korumanın gerçekleşmeyeceği düşüncesini oluşturmaktadır.³³¹ Vâhid ve Kahrî isimleri, Allah’ın birliğini ve mutlak gücünü birlikte ifade eden isimlerdendir. Tek olmanın güçsüzlükle karıştırılmaması için, Vâhid isminden hemen sonra Kahrî ismi getirilir. Bu, Allah’ın tek ve bir olmasının yanında çok güçlü ve kuvvetli olduğunu vurgular, böylece akıllarda oluşabilecek yanlış düşünceler izale edilmiştir.³³²

İncelenen âyetlerde dikkat çeken Vâhid isminin Kahrî isminde önce zikredilmesidir. Âyet sonlarında Allah’ın birliği ve beraberinde Kahrî isminin zikredilmesi, O’nun birliği ve kudretine işaret etmektedir. Bu, insanların Allah’ın tek olmasının yanında çok güçlü ve kuvvetli olduğunu; her şeyi yok edebileceğini ve dilediği şekilde yönetebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca hükmünde adaletin ve hikmetin bulunduğunu vurgulanmaktadır. Böylece Müslümanların manevi yönlerinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2.1.6. Mecîd (المجيد)

Allah’ın isimlerinden Mecîd ismi “mâcid” kelimesinden mübalağa sigasıyla türemiştir.³³³ Aslı “m-c-d” olan bu isim, şan ve şeref sahibi, ihsanı ve lütfu geniş anlamlarına gelmektedir.³³⁴ Mecîd ismi, âyet sonlarında iki Mekkî sûrede yer almaktadır. Bu sûrelerden birinde Hamîd³³⁵ ismiyle, diğeri ise tek olarak³³⁶ zikredilmiştir.

³²⁹ Mü’min 40/16.

³³⁰ Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. XVII, s. 27.

³³¹ Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. XVII, s. 28; Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâru İhya’t-Turas el-Arabi Yay., 1. bs., Beyrut 1997, c. V, s. 54.

³³² Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 40.

³³³ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 142.

³³⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 631; Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*, s. 168; Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b.

Mecîd ismi, Hamîd ismiyle birlikte Hûd Sûresi'nde Lût (a.s.) ve kavminin ele alındığı konu içerisinde geçmektedir. Hz. İbrâhîm (a.s.) ve eşine çocuk müjdesi verilmesi ve yaşlılığı sebebiyle olayı yadırgadığı bildirilmektedir. *“Elçiler de ‘Allah’ın işine mi şaşıyorsunuz? Allah’ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir” dediler.*³³⁷ Âyette de zikredildiği üzere melekler, müjdeye şaşırان peygamber hanımını, bir Mü'minin Allah'ın işine şaşmaması gerektiğini söyleyerek teskin ettikleri bildirilmiştir. Âyet Hamîd ve Mecîd ismiyle sonlandırılmıştır.

Âyette bildirilen müjdeye karşı şaşılmaması gerektiği, Hamîd isminin gereği olarak Allah'a hamd edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Bu sebeple, Mecîd ismiyle övgüye layık olanın yalnızca Allah olduğu vurgulanmıştır. Allah'a övgülerde bulunmak ve hamd etmek, kulun manevi derecesini yükseltecek ve ona huzur verecektir. Allah, Hamîd ve Mecîd isimleriyle övgüye layık olduğu için, kulun O'na hamd etmesi hem bir ibadet hem de kendi yararına olan bir eylem olacaktır.

Aynı konu Zâriyât Sûresi'nde de ele alınmış, fakat âyet sonu Hakîm ve Alîm isimleriyle bitirilmiştir. Aynı konu anlatılırken farklı isimlerin zikredilmesi, bağlamla olan ilişkisini güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir. Aynı konu anlatımında farklı isimlerin zikredilmesi, âyetlerin bağlamı ve içeriği ile ilgili bir durumdur. Hûd Sûresi'nde ilgili âyette Hz. İbrâhîm'e (a.s.) ve eşine bir çocuk müjdesi verilmiş ve şaşkınlıklarına karşılık Allah'a hamd etmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Bu nedenle âyet, hamd ve övülmeyi içeren isimlerden Hamîd ve Mecîd isimleriyle sonlandırılmıştır.

Zâriyât Sûresi'nde ise aynı konu bağlamında, Hakîm ve Alîm isimleri zikredilerek Hz. İbrâhîm (a.s.) ve eşi üzerinden şaşkınlığını ortadan kaldıracak hususlara işaret edilmiş ve Allah'ın hükmüne ve ilmine dikkat çekilmiştir. Bu iki sûrede ele alınan konular, Allah'ın isimleri üzerinden farklı mesajlar vermekte ve Allah'ın büyüklüğünü, ilmini ve kudretini vurgulamaktadır.

Âyet sonunda Mecîd isminin geçtiği diğer yer ise Burûc Sûresi'ndedir. Sûre başında ele aldığı işkence olayıyla bir münâsebet kurularak, insanın günahlarından tövbe ederse Allah'ın da kullarına karşı şefkati ve merhametiyle muamele edeceği ve günahlarını

Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdi Beslum, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye Yay., Beyrut 2005, c. VI, s. 158.

³³⁵ Hûd 11/73.

³³⁶ Burûc 85/21.

³³⁷ Hûd 11/73.

bağışlayacağı işaret edilmiştir. “Allah, arşın sahibidir”³³⁸ ifadesi, Allah’ın evren üzerindeki mutlak hâkimiyetini ve yüceliğini belirtmek üzere zikredilmiştir. Arş, sembolik olarak Allah’ın hükümlanlık makamını temsil etmekte³³⁹ ve Allah’ın her şeyin üstünde olan egemenliğini ifade etmektedir.³⁴⁰

Başka sûrelerde geçen “Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden... Allah’tır”³⁴¹ ve “Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.”³⁴² âyetleri bu görüşü destekler niteliktedir. Bu bilgi çerçevesinde, ilgili âyette Mecîd isminin zikredilmesi, Allah’ın yaratıcı ve yönetici olarak her şeyin kontrolünde olduğunu ve hiçbir şeyin O’nun iradesi dışında gerçekleşmediğini ifade etmek içindir.³⁴³ Böylece Mecîd ismi, Allah’ın büyüklüğünü, yüceliğini ve cömertliğini belirtmek üzere âyetlerde geçmektedir. Bu isim, âyetlerde konu bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda, Allah’ın kudretini ve azametini ortaya koymak üzere kullanılmıştır.

2.1.7. Hayy (الحَيّ)

“Hayy” lafzı, “yaşamak, canlı olmak”³⁴⁴ anlamlarına gelmektedir. Bir isim olarak da Hayy ismi, Allah’ın ölümsüz olduğunu nitelemek üzere; O’nun “yaşayan, kemal anlamında hayat sahibi ve sürekli var olan, ölümlü olmayan, bâki, ebedî ve dâim”³⁴⁵ olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu isim âyet sonunda tek yerde geçmektedir.³⁴⁶

Allah’ın tüm varlıklardan üstünlüğünü, yüceliğini ve azamet sahibi olduğunu ifade etmek üzere kullanılan Hayy ismi, âyet sonununda Âl-i İmrân Sûresi’nin başında geçmektedir; “Allah; O’ndan başka asla ilâh yoktur; hayy ve kayyûmdur.”³⁴⁷ Sûreye Allah’ın özel ismiyle başlanmış, O’nun azametine ve tevhid inancının önemine dikkat çekilmiştir. Allah’ın daima diri ve ölümsüz (Hayy), evreni var eden ve denetleyen mutlak varlık (Kayyûm) olduğu belirtilmiştir. Sûrenin başında, müşriklerin ve özellikle sûrenin ana konusu olan Hristiyanların görüşleri ile isnat ettikleri inançları temelsiz ve tutarsız olduğu baştan reddedilmiştir. Daima

³³⁸ Burûc 85/15.

³³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 1240.

³⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. IV, s. 60.

³⁴¹ Â’râf 7/54.

³⁴² Tâhâ 20/5.

³⁴³ Mecîd isminin Kur’ân’a ve Arş’a işaret için kullanılan bir isim olduğu görüşleri mevcuttur. Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Terbiye ve’t-Türâs, Mekke ts., c. IX, s. 75; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. XII, s. 483.

³⁴⁴ Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’rabuhu*, (thk. Abdulcelil Abduh Şelbî), 1. bs., Beyrut 1988, c. I, s. 336.

³⁴⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 323; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 142.

³⁴⁶ Âl-i İmrân 3/2.

³⁴⁷ Âl-i İmrân 3/2.

yaşayan ve ölümsüz olan, evreni yöneten yüce varlığa³⁴⁸ kulluk etmek yerine, hayat belirtisi göstermeyen putlara tapmanın ve Hz. İsmâ'yı (a.s.) Tanrı saymanın ne kadar manasız ve çelişkili olduğu dile getirilmiştir.³⁴⁹ Bu durumda, gerçek Tanrı'nın her zaman yaşayan, ölümsüz ve sürekli var olan bir varlık olması gerektiği belirtilir.

Zikredilen bu özellikler yalnızca Allah'a aittir. Allah'ın "Hayy" ismi, O'nun hiçbir zaman ölmeyecek, her zaman var olacak ve sürekli olarak yaşayan bir varlık olduğunu ifade etmektedir. Örnek olarak verilen âyetinde de görüldüğü üzere, âyetin sonunda zikredilen Hayy ve Kayyûm isimleri, sûrenin genel konu çerçevesini oluşturmuş ve isimlerin içerdiği anlamlarla müşrik ve Hristiyanların asılsız iddiaları reddedilmiştir. Bu şekilde, âyet sonlarında zikredilen isimleri, bulundukları âyet ve sûrelerle yakından ilişkisi gözetilmiştir.

Allah'ın sürekli var olduğunu ve ölümsüz olduğunu vurgulayan Hayy ismi, diğer ilâhî isim veya sıfatların temeli olarak kabul edilmektedir. Bu ismin temel bir kavram olmasının sebebi, diğer ilâhî sıfatların mevcudiyet ve sıhhat kazanmasının "Hayy" ismine bağlı olmasıdır. Yani, Allah'ın diğer sıfatlarının gerçek ve doğru olabilmesi için, O'nun yaşayan ve ebedî olmasını gerektirmektedir.³⁵⁰ Bu sebeple, bu isim Allah'ın tüm sıfatlarının dayandığı bir temeli oluşturmakta; Allah'ın her zaman var olduğunu, tüm kâinata hayat verdiğini ve her şeyi yönettiğini ifade etmektedir.³⁵¹

2.1.8. Mûteâlî (المتعالى)

Mûteâlî ismi "şan, şeref, kuvvet ve kudret sahibi olmak"³⁵² anlamına gelen "âlâ" veya "ulûv" kökünden olup "tefâul" vezninde türemiş ve bu isim "izzet, şeref ve hükümlanlık bakımından en yüce olan"³⁵³ anlamını ifade etmektedir. Alçaklık anlamına gelen "süfle" kelimesinin zıddı olan bu isim, "kimsenin O'nun mahiyetini anlatamayacağı, ârifler de dahil olmak üzere hiç kimsenin ilim ve irfanının künhünün bilgisine ulaşamayacağı"³⁵⁴ ifade etmektedir. Mûteâlî ismi, yalnızca bir Medenî sûrede Kebîr³⁵⁵ ismiyle birlikte yer almaktadır.

Ra'd Sûresi'nde, Allah'ın her şeyi bilmesi ve her şeyin ölçüsünü belirleyen mutlak ilmi ve kudreti açık bir şekilde vurgulanmaktadır; *"Allah her dışının karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracığını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır. O,*

³⁴⁸ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Gayb*, c. VII, s. 130.

³⁴⁹ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Gayb*, c. VII, s. 127; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 18.

³⁵⁰ Bîkâî, *Nazmü'd-dürer*, c. IV, s. 29-30.

³⁵¹ Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 407.

³⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 83.

³⁵³ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 165.

³⁵⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 723.

³⁵⁵ Ra'd 13/9.

*görüneni de görünmeyi de bilir; O, büyüktür, yücedir.*³⁵⁶ Âyette, rahimlerde meydana gelen her canlının Allah'ın bilgisi ve iradesi dâhilinde olduğu, hiçbir şeyin O'ndan gizli kalmayacağı; insanların sözleri ve fiilleri, gece ya da gündüz fark etmeksizin Allah'a tamamen âşîkar olduğu ve hiçbir şey O'nun ilminden gizlenemeyeceği belirtilmiştir. Bu ifadeleri takiben, Allah'ın hem görüneni hem de görünmeyi bildiği özellikle belirtilmiş ve bu bağlamda Müteâlî ismi, Kebîr ismiyle birlikte anılmıştır.

Bu âyetlerde ele alınan hususlar, Allah'ın mutlak yüceliğini, aşkınlığını ve her şeyin üzerinde oluşunu vurgulaması bakımından Müteâlî ismiyle doğrudan ilişkilidir. Sûrede, Allah'ın ilmi ve kudretinin her türlü tasavvurun ötesinde olduğu; O'nun aşkınlığı ve yüceliği sebebiyle yaratılmışların zihinsel idrak kapasitesinin bu hakikati kavrayamayacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Allah'ın büyüklüğünü zihinlerin tahayyül edemeyeceği bir ihtisamla ortaya koyan Kebîr ismiyle birlikte, yalnızca O'nun yüceliğe layık olduğunu bildiren Müteâlî ismine de yer verilmiştir.³⁵⁷

Kebîr ismi Allah'ın kudretinin sınırsızlığını ve azametinin büyüklüğünü ifade ederken; Müteâlî ismi ise Allah'ın mutlak aşkınlığını, yani yaratılmışlardan tamamen farklı ve onların idrak sınırlarının ötesinde bir yüceliğe sahip olduğunu içermektedir.³⁵⁸ Her iki isim de Allah'ın büyüklüğünü ve üstünlüğünü ifade etse de Kebîr Allah'ın azametini, Müteâlî ise aşkınlığını ve yaratılmışların kavrayışının ötesinde olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle, bu iki ilahi isim birbirini tamamlayıcı ve destekleyici niteliktedir.³⁵⁹

2.1.9. Kuddûs (الْقُدُّوس)

Kuddûs ismi, sözlükte “temiz olmak”³⁶⁰ anlamındaki ‘kuds’ kelimesi kökünden türemiştir. Bu isim, mübalağa bildiren bir sıfat olup “tertemiz, pak, kusurdan arınmış”³⁶¹ demektir. Burada temizlikten kastedilen maddi değil, manevi temizliğe delalet etmektedir. Bu isim, her türlü eksiklik ve kusurdan münezze olma manasında sadece zât-ı ilâhiyye için kullanılmaktadır.³⁶² Allah'ın her türlü eksiklikten ve kusurdan tamamen münezze olduğunu ifade eden “Kuddûs” ismi, Medenî bir sûrede, âyet sonlarında “Melîk”, “Azîz” ve “Hakîm” isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

³⁵⁶ Ra'd 13/8-9-10.

³⁵⁷ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr - Mefâtihu'l-Gayb*, c. XIX, s. 16; Bîkâî, *Nazmü'd-dürer*, c. X, s. 289.

³⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 731.

³⁵⁹ Bîkâî, *Nazmü'd-dürer*, c. X, s. 290.

³⁶⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 829.

³⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VI, s. 168.

³⁶² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 829; Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsna*, s. 77.

Kuddûs ismi, tek yer aldığı Cuma Sûresi'nin başında şu şekilde geçmektedir; *“Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da egemenliğin mutlak sahibi, her türlü eksiklikten uzak, üstün ve her işi hikmetli olan Allah’ı tesbih ediyor.”*³⁶³ Bu âyet, göklerde ve yerde bulunan tüm varlıkların Allah’ı tesbih ettiğini, yani O’nun yüceliğini, mükemmelliğini ve her türlü eksiklikten uzak olduğunu kabul ettiklerini belirtmektedir. Bununla birlikte, Allah’ın evrendeki her şeyin mutlak sahibi ve yöneticisi olduğu vurgulanmıştır. Her şeyin mutlak sahibi olduğunu göstermek üzere Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm isimlerine de yer verilmiştir. Bu isimler, O’nun her türlü kusurdan uzak olduğunu, en yüce ve üstün varlık olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Hakîm ismiyle Allah’ın tüm işleri hikmetle, yani en doğru ve en uygun şekilde gerçekleştirdiğini göstermektedir.³⁶⁴

Âyetlerde, evrendeki bütün varlıkların Allah’ı tesbih ettiğine dair ifadelerde bazen geçmiş zaman fiili kullanılsa da Arap dilinde bu, fiilin konusunun kesinlikle gerçekleştiğini belirtmek için kullanılmaktadır. Bu nedenle, “tesbih etmektedir” şeklinde çevrilmektedir. Ancak, “tesbih ediyor” veya “tesbih eder” anlamına gelen fiiller kullanıldığında, bu ifadeler tesbih olgusunun halen devam ettiğini ve süreceğini vurgulamak için kullanılmaktadır.³⁶⁵

Allah’ın Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm isimlerinin birlikte zikredilmesi, O’nun yüceliğini ve mükemmelliğini çeşitli yönlerden vurgulamak içindir. Melik ismi, Allah’ın yüce sıfatlarının bulunduğu ve mülkünde mutlak otorite sahibi olduğunu; Kuddûs ismi, Allah’ın her türlü eksiklikten arınmış olduğunu, mukaddes ve dokunulmaz olduğunu; Azîz ismi, Allah’ın üstün ve yüce olduğunu; Hakîm ismi ise Allah’ın her hükmünde tam isabet sahibi olduğunu, yani her işinde hikmetli ve doğru kararlar verdiğini belirtmektedir. Bu dört ismin birlikte zikredilmesi, Allah’a ortak olmaya kalkışanların yanlış düşüncelerinden O’nu tenzih etmek içindir. Ayrıca, âyette zikredilen yerin ve göklerin yegâne mutlak sahibinin Allah olduğunu belirtmek ve kendisine ortak koşulmaya çalışılan her türlü eksiklikten ve kusurdan uzak olduğunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır.³⁶⁶

Sonuç olarak, Kuddûs ismi, Allah’ın her türlü eksiklikten, kusurdan ve noksanlıktan uzak olduğunu ifade etmektedir. Bu isimle, Allah’ın kutsal ve yüce olduğunu, kendisinin münezzeh (her türlü eksiklikten arınmış) ve mukaddes (çok kutsal) olduğunu belirtmektedir. Burada, Kuddûs isminin zikredilmesiyle göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah’ı yücelttiği ve O’nu kutsal kabul ettiği vurgulanmaktadır.

³⁶³ Cumâ 62/1.

³⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 712; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. V, s. 609-610.

³⁶⁵ Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr - Mefâtîhu’l-ğayb*, c. XXX, s. 537; Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. XX, s. 45.

³⁶⁶ Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. XX, s. 46-47.

2.1.10. Samed (الصمد)

Samed ismi, “samd” kökünden türemiş olup “bir şeye yönelmek”³⁶⁷ anlamlarına gelmektedir. Bu isim Allah’a yönelik olarak “sonu gelmeyecek biçimde devamlı ve bâki olan”³⁶⁸ ve “bütün işlerin kendisine havale edildiği ve O’nsuz hiçbir şeyin kararlaştırılmadığı kimse”³⁶⁹ manasına gelmektedir. Râzî bu ismi, “bütün ihtiyaçlar konusunda, kendisine yönelilen, başvurulmuş efendi, büyük”³⁷⁰ şeklinde açıklamıştır.

Allah’ın birliği ve benzersizliğini ifade eden Samed ismi,³⁷¹ sadece Mekkî bir sûre olan İhlâs Sûresi’nde tek olarak geçmektedir. Bu isim, Allah’ın yaratılmışlık özelliği taşımadığını, dolayısıyla yaratılmışlardan bağımsız olduğunu ve herkesin sığınacağı, ihtiyaçlarını gidereceği yegâne varlık olduğunu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu bağlamda, Allah’ın her bakımdan mükemmel ve eksiksiz olduğu, hiçbir şeye muhtaç olmadığı ve varlığıyla her şeyi ayakta tuttuğunu belirtmektedir.³⁷² Samed ismi, İhlâs Sûresi’nin tevhid inancını ihtiva etmesi sebebiyle muhtevasıyla da tamamen ilişkilidir.

Değerlendirme

Allah’ın zâtını ve yüceliği tanıtmak üzere ele alınan Hakîm, Hamîd, Alî, Azîm, Vâhid, Mecîd, Hayy, Müteâlî ve Samed isimleri toplamda 46 sûrede ve 141 âyetin sonunda zikredilmiştir. Bu isimlerden en fazla, 97 defa zikredilen Hakîm ismi göze çarpmaktadır.

Kur’ân’da Allah’ın yarattığı varlıklar üzerindeki mutlak hâkimiyeti, detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu ayrıntılı anlatım, Allah’ın zâtını ve yüceliğini muhatabına aksettirmeyi amaçlamaktadır. Daha sonra, bu detaylı anlatımı özetler nitelikte ilgili ilâhî isimlere yer verilerek bir sonuca bağlanmaktadır. Bu yöntemle, Allah’ın isim ve sıfatlarının insanların zihinlerinde yer etmesi sağlanmaktadır. Bu süreç, yaratılışın ve ilâhî fiillerin arkasındaki kudret ve hikmetin anlaşılmasına yardımcı olmakta ve Allah’ın yüceliğinin ve büyüklüğünün idrak edilmesini sağlamaktadır.

Allah’ın zâtını ve yüceliğini tanıtmak üzere zikredilen âyetler genellikle, Allah’ın dışındaki güçlerin yetersiz olduğunun belirtildiği konuların sonunda yer almaktadır. Bu şekilde, Allah’ın zâtına işaret eden ilâhî isimler zikredilerek, O’nun mutlak gücünün, yüceliğinin ve azametinin öne çıkarılması amaçlanmıştır.

³⁶⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 723.

³⁶⁸ Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. XXII, s. 374.

³⁶⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 154; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. III, s. 259; Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 565.

³⁷⁰ Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr - Mefâtihu’l-ğayb*, c. XXXII, s. 361.

³⁷¹ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*, s. 218.

³⁷² Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. XXII, s. 374-375

2.2. Allah'ın Rahmeti İle İlgili İsimler

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın rahmeti üzere zikredilen isimler, O'nun kullarına karşı merhamet, şefkat ve acımasını belirtmek üzere kullanılmıştır. Allah'ın zâtını ve yüceliğini tanıtmak üzere âyet sonlarında zikredilen isimler Rahîm, Velî, Vekîl, Halîm, Muhîr ve Rahmân isimleridir.

Allah'ın rahmetine taalluk eden isimlerden âyet sonlarında yüz yetmiş bir kez ve bu isimlerden en fazla zikredilen Rahîm ismi göze çarpmaktadır. Âyetlerin sonlarında zikredilen bu isimlerin Kur'ân'da geçiş sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.2 Allah'ın Rahmeti İle İlgili İsimler

S.	SÛRELER	Dönem	Allah'ın Rahmeti İle İlgili İsimler						Toplam
			Rahîm	Velî	Vekîl	Halîm	Muhîr	Rahmân	
1	Fâtiha	K	2					2	4
2	Bakara	D	12	2		3	1	1	19
3	Âl-i İmrân	D	3	1	1	1	1		7
4	Nisâ	D	12	3	3	1	2		21
5	Mâide	D	5			1			6
6	En'am	K	3		1				4
7	A'raf	K	2						2
8	Enfâl	D	2				1		3
9	Tevbe	D	9	2					11
10	Yunus	K	1						1
11	Hûd	K	2		1		2		5
12	Yusuf	K	2						2
13	Ra'd	D		1					1
14	İbrâhîm	K	1						1
15	Hicr	K	1						1
16	Nahl	K	6						6
17	İsrâ	K	1		2	1			4
18	Hac	D	1			1			2
19	Nûr	D	4						4
20	Furkân	K	2						2
21	Şu'arâ	K	9						9
22	Neml	K	2					1	3
23	Kasas	K	1		1				2
24	Ankebut	K	2	1					3
25	Rûm	K	1						1
26	Secde	K	1						1
27	Ahzâb	D	6	2	2	1			11
28	Sebe'	K	1						1
29	Fâtır	K				1			1
30	Yâsîn	K	2						2
31	Zümer	K	1		1				2
32	Fussilet	K	2				1	1	4
33	Şûrâ	K	1	2					3
34	Duhân	K	1						1

35	Câsiye	K		1					1
36	Ahkaf	K	1						1
37	Fetih	D	1						1
38	Hucurât	D	3						3
39	Tûr	K	1						1
40	Hadîd	D	2						2
41	Mücâdele	D	1						1
42	Haşr	D	2					1	3
43	Mümtehine	D	2						2
44	Teğâbun	D	1			1			2
45	Tahrîm	D	1						1
46	Müzzemmil	K	1		1				2
47	Burûc	K					1		1
Toplam			117	15	13	11	9	6	171

2.2.1. Rahîm (الرحيم)

Rahîm ismi “r-h-m” kökünden türemiş bir kelime olup Allah’ın sonsuz rahmet ve merhametini ifade etmek üzere kullanılmıştır.³⁷³ Rahîm, cenini koruyan bir organ olarak “rahm” adını almıştır. Hadislerde belirtildiği üzere bu kelime, annenin yavrusuna olan merhametini ifade etmek için kullanılmıştır.³⁷⁴ Dil açısından değerlendirildiğinde, Rahmân ismi, rahîm isminden daha belîğ bir sıfattır. Rahmân ismi, dünyadaki merhameti ifade ederken; Rahîm ismi ise âhirette tecelli edecek olan merhameti ifade etmek üzere kullanılır. Ancak, Rahîm ismi Allah’tan başkası için de kullanılabilmektedir.³⁷⁵

Allah’ın tüm yaratılmışlara merhametini ve rahmetini ifade eden Rahîm ismi, kırk dokuz yerde Mekkî,³⁷⁶ atmış yedi yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında yüz onaltı yerde geçmektedir. Rahîm ismi, geçtiği yerlerde yetmiş iki kez Gafûr,³⁷⁷ on üç kez Azîz,³⁷⁸ dokuz kez Raûf,³⁷⁹ dokuz kez Tevvâb,³⁸⁰ beş kez Rahmân,³⁸¹ birer kez Vedûd³⁸² ve Berr,³⁸³ isimleriyle birlikte ve dört kez tek³⁸⁴ olarak zikredilmiştir.

³⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XII, s. 230; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 73-74.

³⁷⁴ Buhârî, “Edeb”, 18-19.

³⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 420-421; Râzî, *Tefsîrû’l-kebîr - Mefâtihu’l-ğayb*, c. VI, s. 262; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 152.

³⁷⁶ Bu sayıya, Fâtiha Sûresi’nde yer alıp almadığı tartışmalı olan besmeledeki Rahmân ismi dâhil edilmemiştir.

³⁷⁷ Bakara 2/173, 182, 192, 199, 218, 226; Âl-i İmrân 3/31, 89, 129, Nisa 4/25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Mâide 5/3, 34, 39, 74, 98, En’âm 6/54, 145, 165; A’râf 7/153, 167; Enfâl 8/69, 70; Tevbe 9/5, 27, 91, 99, 102, 117; Yûnus 10/107; Hud 11/41; Yûsuf 12/53, 98; İbrâhîm 14/36; Hicr 15/49; Nahl 16/18, 110, 115, 119, Nûr 24/5, 22, 33, 62; Furkân 25/6, 70; Neml 27/11; Kasas 28/16; Ahzâb 33/5, 24, 50, 59, 73; Sebe’ 34/2; Zümer 39/53; Fussilet 41/32; Şûrâ 42/5; Ahkaf 46/8; Fetih 48/14; Hucurât 49/5, 14; Hadîd 57/28; Mücâdele 58/12; Mümtehine 60/7, 12; Tegâbün 64/14; Tahrîm 66/1; Müzzemmil 73/20.

³⁷⁸ Şuarâ 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Rûm 30/5; Secde 32/6; Yâsin 36/5; Duhân 44/42.

³⁷⁹ Bakara 2/143; Enfâl 9/128; Hûd 11/90; Nahl 16/7, 47; Hac 22/65; Nûr 24/20; Hadîd 57/9; Haşr 59/10.

³⁸⁰ Bakara 2/37, 54, 128, 160; Nisâ 4/16, 64; Tevbe 9/104, 118; Hucurât 49/12.

³⁸¹ Fâtiha 1/2; Bakara 2/163; Neml 27/30; Fussilet 41/2; Haşr 59/22.

³⁸² Hûd 11/90.

Bu ismin âyet sonlarında kullanılmasına şu âyet örnektir; “*Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.*”³⁸⁵ Âyette Hz. Âdem’in (a.s.) işlediği hata sonrasında Rabbinden aldığı kelimelerle tövbe ettiği³⁸⁶ ve Allah’ın da bu tövbeyi kabul ettiği ifade edilmiştir.³⁸⁷ Bu ifadelerle âyetin sonunda Gafûr ve Rahîm isimlerine yer verilmiştir.³⁸⁸ Böylece Allah’ın tövbeleri kabul etmesi ve rahmetinin sınırsız olduğuna işaret edilerek, bağışlayıcılığı ve merhameti vurgulanmıştır. Ayrıca bu ifade tarzı ile O’nun tövbe eden kullarına olan sevgisi ve merhameti de belirtilmiştir.³⁸⁹

Konuyla alakalı başka bir örnek de Bedir Savaşı sonrasında esir edilen düşmanlar ve elde edilen ganimetlerin durumlarına ilişkindir. Âyette, elde edilen bu ganimetlerden yenmesinin helâl olduğu açıklanmıştır. Müslümanların uyarılması ve kınanmasının sebebi, düşmanlarla aralarındaki akrabalık bağlarından dolayı bu savaşa mahsus olarak gerekeni yapmamaları ve dinlerini ve canlarını tehlikeye atmalarından kaynaklandığı belirtilmiştir. Müslümanlar savaş sırasında gerekeni yapmadıkları sebebiyle uyarılmıştır. Ancak Müslümanların itaatleri sonucunda bağışlandıkları ve merhamet edildikleri belirtilmiştir.³⁹⁰

Âyetin devamındaki diğer âyette ise esirlerin kalplerinde bir iyileşme veya düzelme görüldüğünde, Allah’ın onlara daha büyük nimetler vereceği ve onları bağışlayacağı mesajı iletilmektedir. Bu mesajının ardından yine Allah’ın geniş rahmet ve mağfiret sahibi olduğunu vurgulamak üzere Gafûr ve Rahîm isimleri zikredilmiştir.³⁹¹

Başka bir sûrede ise Tevvâb ile Rahîm ismi birlikte zikredilmiştir. Âyette, tövbe etmeye henüz yönelmemiş olanlara veya tövbe edip de sonucundan endişe duyanlara hitaben Allah’ın tövbeleri kabul etme yetkisine sahip tek merci olduğu vurgulanmış ve başka kapılardan yardım umanların hayal kırıklığı yaşayacakları hatırlatılmıştır.³⁹² Allah’ın geniş rahmetine içtenlikle inanan kişilere ise samimi bir şekilde yaptıkları tövbe ve yakarışlarının Allah katında bir karşılığı olacağından emin olmaları gerektiği ifade edilmiştir.³⁹³

³⁸³ Tûr 52/28

³⁸⁴ Nisâ 4/29; İsrâ 17/66; Ahzâb 33/43; Yasîn 36/58.

³⁸⁵ Bakara 2/37.

³⁸⁶ A’râf 7/23.

³⁸⁷ Bakara 2/37.

³⁸⁸ Rahîm ismi âyet sonlarında Gafûr ismiyle yetmiş iki yerde birlikte geçmektedir.

³⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 439-440.

³⁹⁰ Enfâl 8/69.

³⁹¹ Enfâl 8/70.

³⁹² Tevbe 9/104.

³⁹³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu li-ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kitaai’l-Misriyye, thk. Ahmed Bardûnî, İbrahim Atfeş, 2. bs., Kâhire 1964, c. VIII, s. 251.

Rahîm ismi Azîz ismiyle birlikte diğer sûrelerde dört,³⁹⁴ Şuarâ Sûresi'nde ise dokuz âyette geçmektedir.³⁹⁵ Sûrede, inkârcılara yönelik olarak yalan saydıkları gerçeklerle bir gün yüzleşecekleri uyarısı yapılmaktadır. Oysaki akıllarını kullansalar, inkâr ettikleri şeylerin hakikat olduğunu onlara gösterecek sayısız delil bulunduğu ifade edilmektedir. Ne yazık ki insanların çoğunun, tüm bu delillere rağmen inanmayacakları belirtilmektedir. Sûrenin 9. âyetinde, Allah'ın gücünün ve rahmetinin sonsuz olduğu, inkârları nedeniyle insanları cezalandırma kudretine sahip bulunduğu ve tövbe edip iman eden ve iyi işler yapanları bağışlayacak merhametinin de bulunduğu ifade edilmektedir.³⁹⁶

Sûre boyunca konular arasında, “*Şüphesiz rabbin, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir*”³⁹⁷ ifadesine yer verilmiştir. Bu âyet, Allah'ın mutlak güç sahibi olduğunu ve merhametinin sınırsız olduğunu ifade etmektedir. Allah, tüm varlıklar üzerinde mutlak hâkimiyet sahibidir ve aynı zamanda sonsuz merhametiyle onları kuşatmıştır. Bu ifade, Allah'ın hem gücünün hem de merhametinin büyüklüğünü vurgulamak amacıyla zikredilmiştir.³⁹⁸

Bu örnekte de görüldüğü üzere, ilgili âyette insanların tövbeye ve merhamete muhtaç olduğu vurgulanmakta; bu tövbe ve merhameti kabul edecek yegâne kudretin yalnızca Allah olduğu ifade edilmektedir. Âyetin sonlarında, Allah'ın bağışlayıcılığını ve merhametini yansıtan isimlere yer verilerek O'nun rahmeti öne çıkarılmaktadır. Azîz olan Allah, mutlak güç ve irade sahibidir; dolayısıyla dilediği zaman kâfirlerden intikamını alabilecek kudrete sahiptir. Ancak bu intikamın ertelenmesi, O'nun Rahîm isminin bir tecellisi olan rahmetinin sonucudur. Şüphesiz ki Allah, iman edenleri bu rahmetiyle ebedî mutluluğa eristireceğini bildirmektedir.³⁹⁹

Rahmân ve Rahîm isimleri, Allah'ın merhamet sıfatını ifade etmede ortak bir niteliğe sahip olmakla birlikte, içerik bakımından bazı farklılıklar barındırmaktadır. Rahmân ismi, dünya hayatında tüm yaratılmışlara yönelik kapsamlı bir merhameti ifade ederken; Rahîm ismi, özellikle âhirette müminlere yönelik tecelli edecek özel bir merhameti ifade etmektedir. Elmalılı, bu farklılığı açıklarken, Rahmâniyet'in “ezelden gelen” bir rahmet olduğunu; Rahîmiyet'in ise “lâyezâle, yani sonsuz geleceğe yönelen” bir rahmet olduğunu belirtmiştir. Buna göre mahlûkat, başlangıçta Rahmâniyet'in kuşatıcı rahmetinden; sonuçta ise

³⁹⁴ Rûm 30/5; Secde 32/6; Yâsin 36/5; Duhân 44/42.

³⁹⁵ Şuarâ 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217.

³⁹⁶ Şuarâ 26/9.

³⁹⁷ Şuarâ 26/9-68-104-122-140-159-175-191.

³⁹⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. III, s. 288.

³⁹⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 72; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 331.

Rahîmiyet'in seçici merhametinden istifade etmesi şeklinde açıklanmıştır. Buna göre mahlûkat, başlangıçta Rahmâniyet'in kuşatıcı rahmetinden; sonuçta ise Rahîmiyet'in seçici merhametinden istifade etmesi şeklinde açıklanmıştır. Elmalılı bu durumu veciz bir şekilde “dünyanın Rahmân'ı, âhiretin Rahîm'i”⁴⁰⁰ şeklinde özetlemiştir.

Bu isimler, Kur'an'ın özünü ve temel mesajlarını kısa fakat derinlikli biçimde özetleyen, ilâhî kitabın adeta giriş kapısı niteliğindeki Fâtiha Sûresi'nde⁴⁰¹ hem besmele ifadesinde hem de üçüncü âyette tekrarlanmıştır. Bu sûrede, tevhid, ibadet, ahlâk ve kurtuluş gibi Kur'an boyunca işlenecek ana temalar bir çerçeveye oturtulmakta; anlam, bilgi ve hükümleriyle Kur'an'ın bütünsel hedefi özetlenmektedir. Sûrede zikredilen Rahmân ve Rahîm isimlerinin tekrarı, Kur'an'ın temelinde Allah'ın rahmet sıfatının bulunduğunu ve O'nun kullarıyla kurduğu ilişkinin merkezinde merhametin yer aldığını güçlü biçimde ortaya koymaktadır.⁴⁰²

2.2.2. Velî (الولي)

Velî isminin türemiş olduğu “vely” kelimesi sözlükte “bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak,”⁴⁰³ anlamına gelirken, Velî “yardımcı, dost”⁴⁰⁴ anlamlarına gelmektedir. Bu doğrultuda Allah'ın isimlerinden Velî ismi “Mü'minlerin dostu, koruyucusu, yardım eden, kulunu seven, kâinatın ve mahlûkların işlerini tekeffül eden”⁴⁰⁵ olarak Kur'an'da kullanılmaktadır.

Veli ismi, dört Mekkî ve on bir yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında on beş yerde geçmektedir. Veli ismi, bu geçmiş olduğu yerlerde Nasîr⁴⁰⁶ ve üç yerde tek⁴⁰⁷ olarak zikredilmiştir.⁴⁰⁸

Velî ismi, nesih ile ilgili âyet zikredildikten sonra yer verilmiştir; “Yine bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümlerliği yalnız Allah'ındır. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de yardımcı vardır.”⁴⁰⁹ İlgili âyette, göklerin ve yerin mülkiyetinin ve mutlak hükümlerliğinin yalnızca Allah'a ait olduğu açıkça beyan edilmiştir. Bu bağlamda, insanların

⁴⁰⁰ Elmalılı, bu konuyu özetler mahiyette “Rahmân-ı dünyâ ve Rahîm-i âhiret” ifadesini kullanmıştır. Bilgi için bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 152.

⁴⁰¹ Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 58-59.

⁴⁰² Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 59; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat Yay., İstanbul 1987, c. I, s. 62-63.

⁴⁰³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1181.

⁴⁰⁴ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 150.

⁴⁰⁵ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 150.

⁴⁰⁶ Bakara 2/107, 120; Nisâ 4/45, 123, 173; Tevbe 9/74, 116; Ankebût 29/22; Şûrâ 42/8, 31; Ahzâb 33/17, 65.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân 3/68; Ra'd 13/37; Câsiye 45/19.

⁴⁰⁸ Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/68; A'râf 7/155; Câsiye 45/19; Şûrâ 42/28.

⁴⁰⁹ Bakara 2/107.

Allah'tan başka hakiki bir dost ve yardımcıya sahip olmadıkları vurgulanarak, O'nun koruyuculuğunu ve yakınlığını ifade eden Velî ismine yer verilmiştir. Bu ilâhî isim, Allah'ın inananların yardımcısı, destekçisi ve yol göstericisi olduğunu ortaya koymakta; aynı zamanda Allah'a güvenmenin ve yalnız O'na yönelmenin gerekliliğini pekiştirmektedir.⁴¹⁰

Bu bağlamda verilebilecek bir diğer örnek, Kur'an'da Hz. İbrâhîm'in (a.s.) dinî kimliğine yönelik tartışmalardır; *“İbrâhim ne yahudi ne hristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi. Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur.”*⁴¹¹ Âyetlerde, onun ne Yahudi ne de Hristiyan olduğu; müşriklerden de uzak durduğu, yalnızca tek olan Allah'a iman edip O'na teslim olduğu açıkça belirtilmiştir. Hz. İbrâhîm'e en yakın olanların ise ona tâbi olanlar, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve iman eden müminler olduğu ifade edilmiştir. Bu ifadelerin ardından, Allah'ın Yahudi ve Hristiyanların isnad ettikleri iddialardan tamamen beri olduğu ve gerçek anlamda inananların yanında bulunduğu vurgulanmak üzere Velî ismine yer verilmiştir.⁴¹²

Sonuç itibarıyla, Velî isminin ilgili âyetlerin sonunda zikredilmesi, Allah'ın mü'minlerin gerçek dostu ve rehberi olduğuna işaret etmektedir. Bu isim, sahte ilâhları terk ederek yalnızca Allah'a yönelenlerin manevî yakınlığa eriştiğini ve O'nun yardımına mazhar olduklarını ifade etmektedir. Mü'minlerin yolu, Allah'ın dostluğu sayesinde aydınlık ve güven dolu bir çizgide ilerlerken; batıl inançlara sarılanlar karanlık, çıkmaz ve rehbersizlik içinde kalmaktadır. Böylece Velî ismi, sadece koruyuculuğu değil, aynı zamanda yol göstericiliği, ilgi ve yakınlığı da bünyesinde barındırarak Allah ile kul arasındaki özel ilişkiyi ortaya koymaktadır.

2.2.3. Vekîl (الوكيل)

“V-k-l” kökünden türeyen Vekîl ismi, “işin havale edildiği kimse”⁴¹³ anlamına gelmektedir. Terim olarak “bütün yaratıkların işlerinin görülmesinde güvenilip dayanan, bu konuda tam yeterli olan varlık”⁴¹⁴ manasına gelir. Allah'ın, kullarına karşı güvenilecek en güzel vekil olduğu, kendisine güvenen kimseyi koruduğu ifade eden Vekîl ismi, yedi yerde

⁴¹⁰ Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. III, s. 643; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 561.

⁴¹¹ Âl-i İmrân 3/67-68.

⁴¹² Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 600.

⁴¹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1177; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 149.

⁴¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 734.

Mekkî, altı yerde de Medenî olmak üzere toplamda âyet sonlarında on üç yerde geçmektedir. Vekîl ismi, bu geçmiş olduğu yerlerde tek olarak zikredilmiştir.⁴¹⁵

Vekîl isminin âyet sonunda kullanılması, Hûd Sûresi'nden örneklendirilmiştir. Âyette, insanların bir nimet verildiğinde sevinip övüldükleri ancak bu nimet alındığında, insanlar ümitsizliğe kapılıp nankör oldukları ifade edilmiştir. Aynı şekilde, başlarına bir sıkıntı geldikten sonra nimetle karşılaştıklarında sevindikleri anlatılmıştır. Ancak, sabredip dünya ve âhîret için yararlı işler yapanların farklı oldukları ve onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat bulunduğu zikredilmiştir.⁴¹⁶ Ardından; *“Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!” demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir”*⁴¹⁷ Hûd 12. âyetinde Vekîl ismi verilerek Peygamber Efendimizin (s.a.v.) karşılaştığı eleştirileri ve insanlardan gelen beklentileri ele alınmıştır. İnsanlar, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) daha büyük mucizeler göstermesini veya onunla beraber bir meleğin gelmesini talep etmişlerdir. Ancak, âyet Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bu talepler karşısında moralinin bozulmaması gerektiğini ve vahyedilen âyetlerin bir kısmını tebliğ etmekten vazgeçmemesi gerektiği hatırlatılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görevi sadece bir uyarıcı olduğu dikkat çekilmiş ve tebliğin dışındaki hususların Allah'a havale edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴¹⁸

Vekîl ismi, farklı konularla bağlantılı olarak genellikle aynı formatta zikredilmiştir. Bunlardan biri, itaat ettiklerini söyleyen fakat yanından ayrılınca tersini düşünen bir grubun varlığına dikkat çekilmesidir. Allah'ın, onların içlerinde kurduklarını bildiği ve kaydettiği ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlardan yüz çevirmesi ve Allah'a güvenmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴¹⁹

Başka bir âyette ise dinde aşırılığa kaçılmaması gerektiğini ve Hz. İsa'nın (a.s.) yalnızca bir peygamber olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Allah'a ve peygamberlerine iman edilmesi, “Tanrı üçtür” denmemesi gerektiğini ve Allah'ın bir tek ilah olduğunu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, Allah'ın göklerde ve yerde olan her şeyin sahibi olduğu ifade edilmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁵ Âl-i İmrân 3/173; Nisâ 4/81, 132, 171; En'âm 6/102; Hûd 11/12; İsrâ 17/2, 65, Kasas 28/28; Ahzâb 33/3, 48; Zümer 39/62; Müzzemmil 73/9.

⁴¹⁶ Hûd 11/9-11.

⁴¹⁷ Hûd 11/12.

⁴¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 370.

⁴¹⁹ Nisâ 4/81.

⁴²⁰ Nisâ 4/171.

Kur'ân'da Vekîl ismine, Allah'ın göklerin ve yerlerin sahibi olduğu,⁴²¹ O'nun tek ilah ve her şeyin yaratıcısı olduğu ve sadece Allah'a kulluk edilmesi gerektiği,⁴²² Allah'a itaat edilmesi ve inkârcıların sözlerine kulak asılmaması öğütlendikten⁴²³ sonra âyet sonlarında yer verilmiştir. Bu ismin zikredilmesinin tüm işlerin O'na havale edilmesi gerektiği, işlerin kendisine bırakıldığı takdirde gereğini yerine getirmede mutlak güç sahibi olduğu, işlerini Allah'a bırakanların işlerini düzeltip, onlara yapabileceklerinden daha iyisini temin edeceği güvencesi verilmektedir.

İnsan, birçok işte veya durum karşısında daraldığı ve moralinin bozulduğu anlarla karşılaşabilir. Bu gibi durumlarda, elinden gelen gayreti göstermesi ve sonucunu Vekîl olan Allah'a havale etmesi gerektiği de hatırlatılmaktadır.⁴²⁴

2.2.4. Halîm (الحليم)

Halîm ismi, “h-l-m” kökünden türemiş bir kelime olup “hilm” mastarından sıfat olup “sabırlı, ağırbaşlı, akıllı ve temkinli olmak,” “sabırlı ve temkinli olan, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyip ileride meydana gelecek gelişmelere fırsat tanıyan” anlamlarına gelmektedir.⁴²⁵ Bu kelimenin “kudreti olduğu halde cezalandırmayan” ve “cezayı büsbütün terk etmeyip gelişmelere göre hareket eden”⁴²⁶ şeklindeki anlamları da dikkat çekicidir.

Allah'ın, kullarının hatalarını ve isyanlarını hemen cezalandırmayan, onlara mühlet veren ve tövbe etmeleri için fırsat tanıyan sıfatlarını ifade eden Halîm ismi,⁴²⁷ iki yerde Mekkî, dokuz yerde ise Medenî olmak üzere toplamda âyet sonlarında on bir kez geçmektedir. Halîm ismi, geçtiği yerlerde altı defa Gafûr,⁴²⁸ üç defa Alîm,⁴²⁹ birer kez Ganî,⁴³⁰ ve Şekûr⁴³¹ isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

Müslümanların, kendilerini zora sokacak konular hakkında gereksiz sorular sormamaları yönünde; “*Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir*”⁴³² buyrulmuştur. Âyette,

⁴²¹ Nisâ 4/132; Zümer 39/62.

⁴²² En'âm 6/102; Müzzemmil 73/9.

⁴²³ Ahzâb 33/1.

⁴²⁴ Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, s. 143.

⁴²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 145.

⁴²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 305.

⁴²⁷ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 142.

⁴²⁸ Bakara 2/225, 235; Âl-i İmrân 3/155; Mâide 5/101; İsrâ 17/44; Fâtır 35/41.

⁴²⁹ Nisâ 4/12; Hac 22/59; Ahzâb 33/51.

⁴³⁰ Bakara 2/263.

⁴³¹ Tegâbün 64/17.

⁴³² Mâide 5/101.

Müslümanlara, Kur'ân'ın indirilmesinin devam ettiği bir dönemde onları sıkıntıya sokacak veya gereksiz yere endişelendirecek sorular sormamaları konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Bu tür sorular sorulduğunda, kendilerini üzecek ağır yükümlülükler ile sorumlu tutulabilecekleri belirtilmiştir. Açıklanan hükümler karşısında gevşeklik gösterilmesi ise durumunda ise Allah'ın gazabına maruz kalınmasına sebebiyet verebileceği ifade edilmiştir. Bu nedenle Allah tarafından gerekli uyarılar yapılmıştır. Ancak bazı soruların cevapsız bırakılmasının, Allah'ın merhameti ve hikmetine dayandığı belirtilmiştir. Âyetin sonunda, Allah'ın Gafûr ve Halîm isimleri zikredilmiştir. Bu isimler, geçmişte sorulan benzer sorular yüzünden Allah'ın Gafûr ismiyle affetmesini vurgularken, aynı zamanda bu tür soruların tekrarlanmaması için bir uyarı niteliği taşımaktadır. Allah'ın, gösterilen gevşeklik nedeniyle hak edilen cezayı verme konusunda acele etmemesini ifade etmek için de Halîm ismine yer verilmiştir. Özetle, Gafûr ismi Allah'ın geçmişteki hataları affettiğini; Halîm ismi ise cezalandırmada acele etmeden sabırlı ve anlayışlı olduğunu göstermektedir.⁴³³

İsrâ Sûresi'nde Allah'ın tek olmasını ve eşsizliğini vurgulamak amacıyla, müşriklerin inançlarının yanlışlığını ortaya koymak için Allah'tan başka ilahların olmadığı belirtilmiştir. Buna karşılık olarak Allah'ın onların söylediklerinden münezzehe olduğu da açıklanmıştır.⁴³⁴ Konunun devamında ise her şeyin Allah'ı tesbih ettiği şu şekilde belirtilmiştir; “*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.*”⁴³⁵ Âyetin sonunda Halîm ve Gafûr isimlerine yer verilmiştir.

Halîm isminin yukarıda zikredilen anlamı çerçevesinde, insanların âyette belirtilen inanç yanlışlığından dönmeleri için onlara mühlet verildiği ortaya konmaktadır. Yani, Allah insanlara yanlışlarını fark edip doğru yola dönmeleri için zaman tanımaktadır. Eğer insan, yanlış inancından dönerse, Gafûr isminin tecellisi olarak da bağışlanma kapısı açık bırakılarak anlam örgüsü tamamlanmış olmaktadır. Bu şekilde, Halîm ismi insanların hatalarını düzeltmeleri için süre tanıdığını, Gafûr ismi ise hatalarını düzeltmeleri durumunda Allah'ın onları bağışlayacağını ifade etmektedir.⁴³⁶

Gafûr ve Halîm isimlerinin birlikte zikredilmesi; iyilik, affedicilik ve müsamahakârlık anlamlarını da kazandırmaktadır.⁴³⁷ Halîm, kızgınlık anında irâdesine hâkim olup her şeyi yapabilecek kudreti olduğu halde kendisini dizginleyebilen anlamlarını içermektedir. İnsânî

⁴³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 560; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, c. III, s. 54

⁴³⁴ İsrâ 17/42-43.

⁴³⁵ İsrâ 17/44.

⁴³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. VII, s. 52-53.

⁴³⁷ Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Kapı Yay., 14. bs., İstanbul 2024, s. 93-94.

ilişkilerde bir hata ile karşılaşılınca onun affedilmesi gerektiği ve aynı hatanın tekrarlanması halinde ise cezalandırma noktasında halîm davranarak acele edilmemesine işaret edilmiştir.⁴³⁸ Şu âyet, yapılan hatanın affedilmesi destekler niteliktedir; “*Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir.*”⁴³⁹ Bu kapsamda, Halîm isminin türetildiği “hilm”, acele etmeden, sakın ve anlayışlı bir şekilde olaylara yaklaşmak, insânî ilişkilerde de daha sağlıklı ve dengeli bir ortam yaratmaktadır. Bu erdem, kişinin daha bilgece kararlar vermesine ve daha yapıcı bir tutum sergilemesine yardımcı olmaktadır.⁴⁴⁰

Halîm isminin Alîm ismiyle birlikte yer alması, Allah’ın her şeyi bilmesine rağmen, kullarına karşı sabrını göstererek merhametini tecelli ettirdiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴¹

Bu ismin, anlam yönüyle bir örgü oluşturduğu başka ilâhî isimler de mevcuttur. Örneğin, Allah’ın zenginliğini ifade eden Gani⁴⁴² ismiyle birlikte zikredildiğinde,⁴⁴³ O’nun zenginliğiyle kullarına lütfettiği nimetlerin, onların nankörlük ve isyanlarına rağmen hemen cezalandırılmaksızın devam etmesi, Allah’ın hilm sıfatıyla tamamlandığını ortaya koymaktadır.⁴⁴⁴ Şekûr ismiyle birlikte anıldığında ise⁴⁴⁵ Allah’ın kullarına karşı hem sabırlı hem de cömert bir şekilde muamele ettiğini göstermektedir.⁴⁴⁶

Sonuç olarak, Halîm ismi Allah’ın rahmet ve merhameti sebebiyle kullarının hemen cezalandırılmamasını ve onlara zaman tanıdığına işaret etmektedir. İnsanlara tövbe etme ve iyi ameller işleme fırsatı vererek, hemen cezalandırmak yerine doğru yola yönlendirme amacı güdülmektedir. Bu yaklaşım, Allah’ın adaleti ve merhameti arasında bir denge kurulduğunu göstermektedir. İnsanlara cezalarını hemen vermek yerine, tövbe etmeleri ve hatalarını düzeltmeleri için mühlet tanımak, ilahî rahmetin bir tezahürü olarak görülmüştür.

2.2.5. Muhîr (المحيط)

Muhîr ismi, “havt” kökünden türeyip if’âl babında türemiş olup “bir şeyin etrafını çeviren, bir şeyi ve bir hususu bütün yönleriyle bilen”⁴⁴⁷ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Muhîr ismi, bir şeyi ilmiyle kuşatmanın, onun varlığı, cinsi, miktarı, niteliği, yaratılma amacı ve ondan ne elde edilebileceği hakkında tam bilgi sahibi olmak anlamlarını içermektedir. Bu

⁴³⁸ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 119-121; Tatlîsu, *Esmâü’l-Hüsnâ Şerhi*, s. 93.

⁴³⁹ Şûrâ 42/43.

⁴⁴⁰ Tatlîsu, *Esmâü’l-Hüsnâ Şerhi*, s. 94.

⁴⁴¹ Bikâî, *Nazmü’d-dürer*, c. XIII, s. 78.

⁴⁴² Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 167.

⁴⁴³ Bakara 2/263.

⁴⁴⁴ Bikâî, *Nazmü’d-dürer*, c. IV, s. 79.

⁴⁴⁵ Tegâbün 64/17.

⁴⁴⁶ Bikâî, *Nazmü’d-dürer*, c. XX, s. 136.

⁴⁴⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 318; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. VII, s. 279.

tür mutlak bilgi ve ihata, yalnızca Allah’a mahsus kılınmıştır.⁴⁴⁸ Muhît ismi, toplam dokuz yerde; dört yerde Mekkî, beş yerde de Medenî olmak üzere nekra formda, tekil olarak geçmektedir.⁴⁴⁹

Bakara Sûresi’nde, inkârcıların durumu ve Allah’ın onları nasıl kuşattığı metaforik bir şekilde açıklanmıştır. İnkârcılar, gök gürültülü ve şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibi tasvir edilmiştir. Bu insanlar için yıldırımların sesinden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkasalar da bu korku ve tedbirlerinin bir işe yaramayacağı ifade edilmiştir. Bu âyette, inkârcıların âciz durumları misaller ve benzetmelerle gözler önüne serilmiştir. Âyetin sonunda Muhît ismi kullanılarak, Allah’ın inkârcıları bilgisi ve gücüyle çepeçevre kuşattığı vurgulanmış ve hiçbir şeyin saklı kalmayacağı belirtilmiştir. Böylece isim ile konu arasında anlamlı bir bağ kurulmuştur.⁴⁵⁰

Muhît ismi, İslâm düşmanlarının ya da kötü niyet besleyen insanların ruh hallerini ele alan âyetlerde zikredilmiştir. Âyet, Müslümanların başına iyi bir şey geldiğinde bundan rahatsız olduklarını, kötü bir şey geldiğinde ise sevindiklerini belirtmektedir. Ancak, sabırlı ve Allah’a bağlı kalınırsa, onların tuzaklarının zarar vermeyeceği ifade edilmiştir. Bu konunun zikredildiği âyetin sonunda, Muhît ismine yer verilmiştir; *“Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, ama başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.”*⁴⁵¹

Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyette Mü’minlerin birbirlerinin dostu ve kardeşi olduğu vurgulanmakta,⁴⁵² Mü’minlerin dışındakilerin ise bu kadar yakın dost olamayacakları ifade edilmiştir.⁴⁵³ Bu sebeple yakın dost olamayacak bu kişilerin Müslümanların iyi hallerine üzülp, kötü hallerine sevindikleri ifade edilmiştir. Muhît isminin âyet sonunda yer alması, onların bu düşmanlıklarının Allah tarafından bilindiğini ve yalnızca mühlet verildiğini, uygun görülen yer ve zamanda gereken cevabın verileceğini göstermektedir.⁴⁵⁴ Böylece, bu isim kullanılarak tehditvari bir dille⁴⁵⁵ inkârcıların ilâhî kudretin dışına çıkamayacakları ve eninde sonunda yenilgiye uğrayacakları vurgulanarak Allah’ın mutlak hâkimiyeti öne çıkarılmıştır.⁴⁵⁶

Muhît ismi, her şeyi kuşatmanın yalnızca Allah’a mahsus olduğunu ve Allah’ın varlıkları, insanların yaptıklarını, düşüncelerini ve niyetlerini ilmiyle, kudretiyle ve

⁴⁴⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 318.

⁴⁴⁹ Bakara 2/19; Âl-i İmrân 3/120; Nisâ 4/108, 126; Enfâl 8/47; Hûd 11/84, 92; Fussilet 41/54; Burûc 85/20.

⁴⁵⁰ Bakara 2/19.

⁴⁵¹ Âl-i İmrân 3/120

⁴⁵² Hucurât 49/10

⁴⁵³ Nisâ 4/144; Mâide 5/51.

⁴⁵⁴ Karaman, vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 661.

⁴⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, c. I, s. 396.

⁴⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, c. I, s. 100.

hükümranlığıyla kuşattığını ifade etmektedir. Muhît isminin yer aldığı tüm âyetlerde, kâfirleri, münâfıkları ve Allah yolundan saptıranları uyarma ve tehdit etme konusu işlenmiştir. Allah'ın bu kişileri cezalandırma gücü vurgulanarak, âyet sonlarında bu isim zikredilmiş ve inkârcılar ile münâfıkların kötü amellerinin Allah tarafından her zaman ve her yerde bilindiği mesajı verilmiştir.

Âyetin sonunda, Muhît ismine yer verilerek inananlara sabır, takva ve Allah'a güven konusunda önemli bir güvence verilmiştir. Zorluklar karşısında her şeyin Allah'ın gözetiminde olduğu ve her şeyin bir plan dâhilinde gerçekleştiği hatırlatılmaktadır. Böylece inananlara manevi destek ve moral verilmiş, inançları güçlendirilmiş olmaktadır.

2.2.6. Rahmân (الرحمن)

Rahmân ismi Rahîm ismiyle yakın anlamları içermekte olup aynı kök kelimelerinden türemiştir. Bu isim sözlükte “acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, merhamet etmek”⁴⁵⁷ anlamlarına gelmektedir. Kelimenin kökünde “yufka yürekli olmak, merhamet göstermek ve başkalarının üzüntüsüne ortak olmak” gibi insanî ve duygusal anlamlar bulunur. Bu kelime, Allah'a atfedildiğinde “sınırsız merhametiyle iyilik ve ihsanda bulunan” anlamında kullanılır ve Allah'tan başkası için kullanılmaz.⁴⁵⁸

Sadece Allah'a mahsus bir isim olan⁴⁵⁹ ve tüm yaratılmışlara hak edip etmediğine bakmaksızın merhamet eden anlamına gelen Rahmân ismi, dört yerde Mekkî,⁴⁶⁰ iki yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında altı yerde geçmektedir. Rahmân ismi, bu geçmiş olduğu yerlerde hep Rahîm ismiyle birlikte.⁴⁶¹

Rahmân ve Rahîm isimlerinin birlikte geçtikleri yerlerde, Rahmân ismi Rahîm isminden önce zikredilmiştir. Kur'ân'da Rahmân isminin Rahîm isminden önce zikredilmesi, Rahmân'ın daha genel bir rahmeti ifade etmesine ve ayrıca bu ismin yalnızca Allah'a mahsus olmasına bağlanmıştır. Yani, “Rahmân” ismi, Allah'ın tüm varlıklara yönelik genel merhametini; “Rahîm” ismi ise daha özelde Mü'minlere yönelik bir merhameti ifade etmektedir. İsimlerin bu sıralama şeklinde zikredilmesi, Allah'ın genel rahmetinin önce gelmesi ve bu rahmetin yalnızca Allah'a ait olduğunu vurgulanmak amacıyla yapılmıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 230.

⁴⁵⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 420; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 72.

⁴⁵⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 73; Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 59.

⁴⁶⁰ Bu sayıya, Fâtiha Sûresi'nde yer alıp almadığı tartışmalı olan besmeledeki Rahmân ismi dahil edilmemiştir.

⁴⁶¹ Fâtiha 1/2; Bakara 2/163; Neml 27/30; Fussilet 41/2; Haşr 59/22.

⁴⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 232.

Kur'ân'da âyet sonlarında Allah'ın isimlerinden Rahman isminin zikredilmesine örnek olarak şu âyet gösterilebilir; “*Mabudunuz tek ilâh olan Allah'tır; O'ndan başka ilâh yoktur; O rahmândır, rahîmdir.*”⁴⁶³ Âyette, yalnızca bir tek ilahın olduğu ve O'ndan başka ibadet edilecek, tapılacak hiçbir varlığın olmadığı ifade edilmiştir. Âyetin sonunda ise Allah'ın bütün varlıklara karşı merhametli olduğunu belirtmek üzere Rahmân ismine yer verilmiştir.

Allah'ın birliğini ve yüceliğini ifade eden bu âyette, O'nun tek ilah olduğu belirtilmekte ve hiçbir varlığın O'nun ilahlığının önüne geçemeyeceği ve O'nunla eşit olamayacağı vurgulanmaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde, söz konusu âyetle Allah'ın mutlak gücü ve ilahlıkta teklik ilkesi ifade edilmiştir. Allah'ın bu yegâne mutlak hâkimiyetinin yanında, rahmet ve merhametini ifade etmek üzere Rahmân ve Rahîm isimleri zikredilmiştir. Böylece, Allah'a ortak koşanların ve inkâr edenlerin, bu rahmet ve merhametten mahrum kalacakları işaret edilmiştir.⁴⁶⁴

Fussilet Sûresi'nin başında, Kur'ân'ın Allah'ın katından indirilen ilâhi bir kitap olduğu zikredilmiştir.⁴⁶⁵ Âyette, Kur'ân'ın kaynağının Allah olduğu ve O'nun sonsuz merhamet ve şefkatini bildiren Rahmân ve Rahîm isimleriyle irtibatlandırılmıştır. Bu isimlerin sûrenin başında ve âyette zikredilmesi, Allah'ın Kur'ân'ı insan için rahmetinin bir tecellisi olarak indirdiğini ortaya koymaktadır. Kur'ân, Allah'ın merhametiyle gönderilen bir yol gösterici olarak, insanları doğru yola iletmeyi amaçlar; bu yüzden Allah'ın sonsuz rahmet ve şefkatini yansıtmaktadır. Yani Allah, Kur'ân'ı indirerek insanlara büyük bir lütuf, şefkat ve iyilik göstermiştir. Kur'ân'ın mesajları, insanları doğru yola yönlendirmekte, hayatlarını anlamlı kılmakta ve onları Allah'ın rahmetine erdiren bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu yüzden, Kur'ân'ın indirilişi, Allah'ın insanlara olan sevgisi ve merhameti ile doğrudan ilişkili olduğu belirtilir.

Kur'ân'ın Rahmân ve Rahîm isimleriyle indirilmesinin belirtilmesi, onun hem dinî hem de dünyevî alanlarda en büyük nimet ve rahmet olduğunu vurgulamak içindir. Bu isimler, Allah'ın sonsuz rahmetini ve merhametini ifade etmekle birlikte Kur'ân'ın da rahmete vesile olan ilâhî bir kitap olduğu mesajını vermektedir. Gazzâlî, Allah'ın yaratması, hidâyete erdirmesi, âhirette saadete ulaştırması ve nimetini ihsan etmesi yönünü belirtmek üzere Rahmân isminin kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁶⁶ Sonuç olarak, sadece Allah'a mahsus bir isim olarak tahsis edilen ve başka hiçbir varlık için kullanılmayan Rahmân ismi, O'nun tüm

⁴⁶³ Bakara 2/163.

⁴⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 650.

⁴⁶⁵ Fussilet 41/2.

⁴⁶⁶ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 73.

yaratılmışlara hak edip etmediğine bakmaksızın, sonsuz lütuf ve ihsanının yanında merhametiyle de muamele etmesini ifade etmektedir.

Değerlendirme

Allah'ın rahmetine taalluk eden Rahîm, Velî, Vekîl, Halîm, Muhît ve Rahmân isimleri toplamda 47 sûrede 171 âyetin sonunda zikredilmiştir. Bu isimlerden en fazla sayıyla yani 117 defa zikredilen Rahîm ismi göze çarpmaktadır.

Kur'ân'da Allah'ın rahmetine taalluk eden isimlerin yer aldığı âyetlerde, genel olarak O'nun sonsuz merhametini, bağışlayıcılığını ve kullarına olan şefkatini ifade edilmiştir. Bu şekilde Allah'ın kullarına olan şefkati, koruyuculuğu ve bağışlayıcılığı ön plana çıkarılmıştır.

2.3. Allah'ın Bağışlaması İle İlgili İsimler

Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'ın bağışlamasını ifade eden isimler, O'nun kullarının hata ve kusurlarını affetmesini, onlara yeni bir başlangıç yapma fırsatı sunmasını ve rahmetinin sınırsız olduğunu açıklamak için zikredilmiştir.

Allah'ın zâtını ve yüceliğini tanıtmak üzere âyet sonlarında zikredilen isimler Gafûr, Tevvâb, Raûf, Afüv, Şekûr ve Hâdî isimleridir. Âyetlerin sonlarında zikredilen bu isimlerin Kur'ân'da geçiş sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.3 Allah'ın Bağışlaması İle İlgili İsimler

S.	SÛRELER	Dönem	Allah'ın Bağışlaması İle İlgili İsimler						Toplam
			Gafûr	Tevvâb	Raûf	Afüv	Şakûr	Hâdi	
1	Bakara	D	8	4	2		1		15
2	Âl-i İmrân	D	4		1				5
3	Nisâ	D	11	2		3	1		17
4	Mâide	D	6						6
5	En'am	K	3						3
6	A'raf	K	2						2
7	Enfâl	D	2						2
8	Tevbe	D	5	2	2				9
9	Yunus	K	1						1
10	Hûd	K	1						1
11	Yusuf	K	2						2
12	İbrahim	K	1						1
13	Hicr	K	1						1
14	Nahl	K	4		2				6
15	İsrâ	K	2						2
16	Hac	D	1		1	1		1	4
17	Nûr	D	4	1	1				6
18	Furkân	K	2					1	3
19	Neml	K	1						1
20	Kasas	K	1						1
21	Ahzâb	D	5						5

22	Sebe'	K	2						2
23	Fâtır	K	4				2		6
24	Zümer	K	1						1
25	Fussilet	K	1						1
26	Şûrâ	K	2						2
27	Ahkaf	K	1						1
28	Fetih	D	1						1
29	Hucurât	D	2	1					3
30	Hadîd	D	1		1				2
31	Mücâdele	D	2			1			3
32	Haşr	D			1				1
33	Mümteherine	D	2						2
34	Cum'a	D							0
35	Teğâbun	D	1				1		2
36	Tahrîm	D	1						1
37	Mülk	K	1						1
38	Müzzemmil	K	1						1
39	Burûc	K	1						1
40	Nasr	D		1					1
Toplam			91	11	11	5	5	2	125

2.3.1. Gafûr (الغفور)

Gafûr ismi, ism-i fâil olarak “gafr” kökünden türemiş olup, “gizlemek, örtmek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek”⁴⁶⁷ anlamlarına gelmektedir. Bu isim, Allah’a nispet edildiğinde, kulunu azap görmekten koruması olarak kullanılmıştır.⁴⁶⁸

Allah’ın merhameti ve şefkatiyle kullarını sıkıntı ve acı çekmekten koruyup muhafaza etmesi anlamına gelen Gafûr ismi, otuz beş yerde Mekkî, elli altı yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında doksan bir yerde geçmektedir. Gafûr ismi, geçtiği yerlerde yetmiş iki kez Rahîm,⁴⁶⁹ altı kez Halîm,⁴⁷⁰ üçer kez Afüvv⁴⁷¹ ve Şekûr,⁴⁷² iki kez Azîz,⁴⁷³ bir kez Vedûd,⁴⁷⁴ iki kez tek⁴⁷⁵ olarak zikredilmiştir.

⁴⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VII, s. 279; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 92.

⁴⁶⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 757.

⁴⁶⁹ Bakara 2/173, 182, 192, 199, 218, 226; Âl-i İmrân 3/31, 89, 129, Nisa 4/25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Mâide 5/3, 34, 39, 74, 98, En'âm 6/54, 145, 165; A'râf 7/153, 167; Enfâl 8/69, 70; Tevbe 9/5, 27, 91, 99, 102, 117; Yûnus 10/107; Hud 11/41; Yûsuf 12/53, 98; İbrâhîm 14/36; Hicr 15/49; Nahl 16/18, 110, 115, 119, Nûr 24/5, 22, 33, 62; Furkân 25/6, 70; Neml 27/11; Kasas 28/16; Ahzâb 33/5, 24, 50, 59, 73; Sebe' 34/2; Zümer 39/53; Fussilet 41/32; Şûrâ 42/5; Ahkaf 46/8; Fetih 48/14; Hucurât 49/5, 14; Hadîd 57/28; Mücâdele 58/12; Mümteherine 60/7, 12; Tegâbün 64/14; Tahrîm 66/1; Müzzemmil 73/20.

⁴⁷⁰ Bakara 2/182; Âl-i İmrân 3/155; Mâide 5/101; İsrâ 17/44; Ahzâb 33/73; Fâtır 35/41.

⁴⁷¹ Nisa 4/43, 99; Hac 22/60;

⁴⁷² Fâtır 35/30, 34; Şûrâ 42/23;

⁴⁷³ Fâtır 35/28; Mülk 67/2.

⁴⁷⁴ Burûc 85/14.

⁴⁷⁵ İsrâ 17/25; Sebe' 34/15.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın kullarının günahlarını ve hatalarını affetmesi anlamında Gâfir, Gafûr ve Gaffâr isimleri zikredilmiştir. “Gâfir” kelimesi, “mağfiret” fiilinin (bağışlama eyleminin) kök hali olan aslına; Gafûr kelimesi günahların bağışlanmasının çokluğuna oranla daha da büyük olduğunu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Yani, ne kadar çok günah işlenmiş olursa olsun, Allah'ın affediciliğinin ve bağışlamasının o kadar fazla ve büyük olduğunu ifade etmek içindir. Gaffâr ismi ise “defalarca bağışlayan” anlamına gelmektedir. Bu isim, Allah'ın merhameti ve bağışlayıcılığının sürekliliğini, tekrarlayan günahları bile affetmesini vurgulamak üzere geçmektedir. Yani, Allah'ın günahları ne kadar tekrar edilirse edilsin, her seferinde bağışlayabilecek kadar merhametli olduğunu belirtmek üzere zikredilmiştir. Allah'ın Gâfir ismiyle kullarının işlediği günahları, Gaffâr ismiyle, defalarca tekrar edilen ve sürekli işlenen günahları, Gafûr ismiyle ise sayıca fazla olan ve birçok kez işlenen günahları dahi bağışlayıp affedeceğini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Böylece, bu üç isimle Allah'ın her türlü hata ve günahlarına karşı merhameti ve bağışlayıcılığının farklı yönlerine vurgu yapılmıştır.⁴⁷⁶

Bu isme örnek olarak, İslâm hukuku ve aile düzenine ilişkin önemli bir konuyu içeren âyetler gösterilebilir. Konuyla ilişkili âyet şöyledir; “*Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.*”⁴⁷⁷ Burada, kadınlarından uzak durmaya yemin eden erkekler ele alınmıştır. Eğer bir erkek, eşinden uzak durmaya yemin ederse, bu yemin için dört ay süre verilmiştir. Bu dört aylık süre içinde erkek, ya yeminini bozar ve eşine geri döner ya da yemini tutarak evlilik bağına sona erdirebilir. Bu sebeple, eğer erkek dört aylık sürenin sonunda yeminini bozarsa, Allah'ın bağışlamasına ve merhametine sığınarak eşine geri dönmesine izin verilmiştir.⁴⁷⁸

İslâm'dan önceki dönemlerde, bazı erkeklerin eşlerinin kötü davranışlarını düzeltmek amacıyla veya kötü niyetle onları yıllarca nikâh altında tutar, ancak cinsel ilişkiye girmedikleri rivâyet olunmaktadır. Kadınların bu durumdan kendi istekleriyle kurtulma imkânları bulunmuyordu. İslâm, zarar verme kastıyla yapılan îlâyı yasaklamış ve iyi niyetle yapılan îlâyı bu âyetlerle dört ayla sınırlamıştır. Bu dört ay içinde normal aile ilişkilerine döndüğünde evliliğin devam edeceği belirtilmiştir.⁴⁷⁹

Burada Gafûr isminin âyet sonunda yer alması Allah'ın tövbe edenleri ve hatalarından dönenleri affetme konusundaki cömertliğini göstermektir. Âyetin mesajı, insanlara sabır ve düşünme süresi tanıyarak aile bağlarının korunmasını teşvik etmektir. Ayrıca, Allah'ın

⁴⁷⁶ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, 92.

⁴⁷⁷ Bakara 2/226.

⁴⁷⁸ Bakara 2/225.

⁴⁷⁹ Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 360-361.

merhamet ve bağışlayıcılığına vurgu yaparak, insanların hatalarından dönmeleri için bir kapı aralanmaktadır. Bunların dışında kadınların uzun süre bu şekilde muallakta kalmaları da engellenmiş olmaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde Allah'ın bağışlamasını ihtiva eden Gafûr ismi, aile hayatının devam etmesi, kişilerin hak ve hürriyetlerin korunması noktasında bir rehberlik sunmaktadır.⁴⁸⁰

Allah'ın rahmet ve mağfiretinin birlikte zikredilmesi, O'nun sınırsız merhameti nedeniyle çokça bağışlayıcı olduğunu vurgulamaktadır. Rahmet, Allah'ın şefkati ve merhametini ifade ederken; mağfiret, Allah'ın kullarının günahlarını bağışlamasını ifade etmektedir.⁴⁸¹

Allah, bazı emir ve yasaklarını açıkladıktan sonra, bu yasakları çiğneyenlerin tövbe ettiklerinde bağışlayıcı olduğunu belirtmek için Gafûr ismini, hükümlere uyanlara ise Rahîm ismini hatırlatmaktadır. Mecbur kalan kimsenin zorunluluk karşısında haram kılınan şeyden ihtiyaç miktarından fazla yerse, Allah'ın bundan dolayı günahını bağışlayacağı için Gafûr, ihtiyaç miktarını yiyebilmesi için ruhsat vermek için de Rahîm ismi zikredilmiştir.⁴⁸² Ayrıca Allah'ın kullarının çeşitli günahlarını diğer insanlardan gizlemesi bakımından dünyada iken Gafûr, fazlı ve keremi ile muamele etmesi yönünden âhirette Rahîm olduğu belirtilmiştir.⁴⁸³

Konuyla alakalı diğer bir örnek, Allah'ın yarattığı çeşitlilik ve mucizeler üzerine insanları düşünmeye teşvik eden âyetlerdir. Bu âyette, Allah'ın gökten su indirdiği ve bu suyla farklı renklerde ve türlerde ürünler yetiştirdiği vurgulanmıştır. Aynı şekilde, dağların farklı renklerde oluşu ve insanlardan binek hayvanlarına, eti yenen hayvanlara kadar geniş bir çeşitlilik yaratılması da Allah'ın büyüklüğünün ve sanatının bir göstergesi olarak belirtilmiştir. Âyetin devamında, Allah'ın büyüklüğünü ve kudretini bilenlerin bu karşısında heyecan duyanlar olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu, gerçekten ilim sahibi olanların Allah'ın yaratma gücünü takdir edenler olduğunu belirtir. Konunun nihayetinde Allah'ın üstünlüğü ve bağışlayıcılığı vurgulanmak üzere Azîz ve Gafûr isimlerine yer verilmiştir.⁴⁸⁴ Azîz ismiyle Allah'ın yüce, güçlü ve izzet sahibi olduğu vurgulanarak dağların farklı renklerde oluşu ve geniş çeşitliliğinin Allah'ın yüceliği ve kudretiyle yaratıldığını göstermek amaçlanmıştır. Âyette Allah'ın yaratma gücü ve büyüklüğü vurgulanırken, Azîz ismi bu kudreti ve yüceliği temsil

⁴⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. II, s. 149-150; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. III, s. 110; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. III, s. 292.

⁴⁸¹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 71, 121.

⁴⁸² En'am 6/145.

⁴⁸³ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, c. VI, s. 262.

⁴⁸⁴ Fâtır 35/27-28.

eder. Bu bağlamda, bu iki ismin birlikte kullanılması, Allah'ın hem yüce ve güçlü hem de bağışlayıcı ve merhametli olduğunu vurgulanmıştır.

Ele alınan örnek âyetler çerçevesinde Gafûr ismi, yan yana zikredildiği isimlerle farklı anlamlar ve vurgular taşıyan çeşitli kombinasyonları barındırmaktadır. Örneğin, Allah'ın bağışlayıcılığının yanında merhamet, takdir ve sevgi gibi diğer güzel niteliklerini de vurgulamak amacıyla “Gafûr-Rahîm”, “Gafûr-Şekûr” ve “Gafûr-Vedûd” gibi isimlerle birlikte zikredilir. Allah'ın kudret sahibi olmasının yanında affediciliğini vurgulamak üzere “Azîz Gafûr” isimleri dengelenme anlamı taşımakta ve Allah'ın kudret sahibi olmasının yanında affediciliğini de belirtmektedir. “Afûv-Gafûr” gibi isimler ise Allah'ın affediciliği ile bağışlayıcılığının birbirini tamamlayan özelliklerini vurgulamak amacıyla destekleme anlamı katmak üzere kullanılmıştır. Bu kombinasyonlar, Allah'ın çeşitli niteliklerinin birbiriyle olan ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.⁴⁸⁵

Âyet sonunda Gafûr isminin yer almasının bir başka sebebi de terhîb ve terğîb amacı doğrultusunda zikredilmiştir.⁴⁸⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de, tehdit ve uyarıların ardından teşvik ve müjde yöntemi kullanılmaktadır.⁴⁸⁷ Bu isimlerin yer alması, tehditlerin ardından Allah'ın bağışlayıcı olduğu hatırlatılarak insanlara umut ve cesaret verilmesi amacını taşımaktadır. Gafûr isminin zikredilmesi, insanları tövbe etmeye ve Allah'tan bağışlanma dilemeye teşvik etmek içindir. Bu isim, yukarıda da belirtildiği üzere yanında zikredildiği isimle birlikte âyete farklı mesajlar katmaktadır.

2.3.2. Tevvâb (التَّوَّاب)

Tevvâb ismi, “t-v-b” kökünden ve “tövbe” mastarından türemiş olup mübalağa sigasında “tövbe etmek, pişman olmak, tövbeyi kabul etmek ve günahı silmek”⁴⁸⁸ anlamlarına gelmektedir. Bu isim, Allah'ın sonsuz merhametiyle, kullarının tekrar tekrar yaptığı tövbeleri kabul ettiğini ve onların günahlarını tamamen affederek temizlediğini ifade etmektedir.⁴⁸⁹ “Tevvâb” ismi mübalağalı ism-i fâil olarak kullanılmış, tövbe eden ve yönelen kullarının çokluğunu ifade etmek, tövbeleri sürekli kabul ettiğini belirtmek ve tövbe eden bir günahkârın, hiç günah işlememiş gibi affedileceğini belirtmek amacıyla zikredilmiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 188.

⁴⁸⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. XVI, s. 49.

⁴⁸⁷ Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları –Esmâ-i Hüsnâ*, s. 335.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 233.

⁴⁸⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 201; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 161.

⁴⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 4477.

Allah'ın, kullarının her tövbesini kabul eden anlamına gelen Tevvâb ismi,⁴⁹¹ âyet sonlarında on bir yerde Medenî sûrelerde geçmektedir. Bu isim on yerde Rahîm,⁴⁹² bir yerde Hakîm⁴⁹³ isimleriyle birlikte bazen mârife, bazen de nekra olarak zikredilmiştir.

Tevvâb isminin âyet sonlarında zikredilmesiyle alakalı şu örnek üzerinde durulmuştur; Tevbe Sûresi'nde Medine ve çevresindeki bazı münâfıkların varlığından bahsedilmekte ve onların iki defa cezalandırılacağı belirtilmektedir. Bir başka grup ise iyi ve kötü işleri karıştırarak günah işlemiş, ancak günahlarını itiraf etmişlerdir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) de bu kişileri arındırmak için mallarından sadaka alması ve onlar için dua etmesi istenmiştir. Bu sebeple Allah, kullarının tövbesini ve sadakalarını kabul eden olarak tanıtılmaktadır. Konunun nihayetinde Tevvâb ismiyle birlikte Rahîm ismine yer verilmiştir.⁴⁹⁴

Bu isimlerin âyetin sonunda zikredilmesi, Allah'ın kullarından yaptığı hatalardan sonra samimi bir şekilde pişman olup tövbe edenleri affedeceğini işaret etmektedir. İnsanlar tekrar tekrar hata yapabilirler. Ancak, Rahîm ismiyle Allah'ın rahmetinin sonsuzluğuna, Tevvâb ismiyle ise tövbeleri kabul edeceğine vurgu yapılmıştır.

Tevvâb isminin Rahîm isminden önce zikredilmesi, hem rahmetin daha genel ve kapsamlı olması hem de âyetin sonundaki ses uyumuna (fâsıla) daha uygun olması nedeniyle tercih edilmiştir. Tevvâb ismi, Allah'ın tövbeleri kabul eden olduğunu ifade eder ve bu ismin ilk sırada yer alması, Allah'ın merhametinin ne kadar geniş kapsamlı ve erişilebilir olduğunu göstermektedir. Herkesin tövbesini kabul eden Allah'ın böylece her durumda rahmetini esirgemeyeceği vurgulanmaktadır. Bu genel ve kapsayıcı rahmet vurgusu, Allah'ın merhametinin erişilebilirliğini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca, âyetlerin sonlarındaki kelimelerde ses uyumu ve ritim açısından da uyum gözetilmiştir. Tevvâb isminin Rahîm isminden önce gelmesi, âyetin akışını ve ses uyumunu desteklemektedir. Bu da âyetin hem anlam hem de ses açısından estetik bir bütünlük içinde olmasını sağlamaktadır.⁴⁹⁵

Tevvâb ismi, Allah'ın tövbeleri kabul etme ve kullarını doğru yola yönlendirme özelliğini ifade ederken, Gafûr ismi, Allah'ın günahları bağışlama ve affetme özelliğini kapsamaktadır.

Nûr Sûresi'nde lian konusunun bahsedildiği bölümde, iffetli kadınlara iftira atan ve dört şahit getiremeyenlerin seksen sopa cezası alacağı ve şahitliklerinin kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Ancak, tövbe edip hallerini düzeltenlerin bu cezadan muaf tutulacağı ifade

⁴⁹¹ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 231.

⁴⁹² Bakara 2/37, 54, 128, 160; Nisâ 4/16, 64; Tövbe 9/104, 118; Hucurât 49/12.

⁴⁹³ Nûr 24/10.

⁴⁹⁴ Tevbe 9/104.

⁴⁹⁵ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 219.

edilmiştir. Eşlerine zina suçlamasında bulunanlar, dört kere doğru söylediklerine dair Allah'ı tanık göstermeli, beşinci olarak da yalan söylüyorlarsa Allah'ın lanetine uğramayı dilemelidir. İftiraya uğrayan kadın ise dört kere kocasının yalan söylediğine dair Allah'ı tanık göstererek ceza görmekten kurtulacaktır.⁴⁹⁶

Âyette ele alınan konu itibarıyla, iffetli bir kadına iftira atmanın büyük bir günah olduğu belirtilmiş; ancak bu günahlarından pişmanlık duyup af dilenmesi gerektiği ve bu durumun telafi yollarının bulunduğu işaret edilmiştir. Âyetin sonunda Allah'ın merhametinin ve bağışlayıcılığının büyüklüğü gözler önüne serilmesi için Tevvâb ismine yer verilmiştir. İnsanlar defalarca hata yapsalar da, Allah'ın her zaman tövbeleri kabul edeceği ve affedeceği belirtilmiştir. Beraberinde Hakîm ismine yer verilerek Allah'ın hikmetinin, her şeyi en doğru ve en uygun şekilde yapma gücüne sahip olduğu ve bu durumun insanların hayatında doğru kararlar almalarına yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Eğer Allah tövbeleri devamlı kabul etmeseydi ve hikmet sahibi olmasaydı, insanlar yaptıkları hataları düzeltemez ve doğru yola yönelmeleri zorlaşırdı.

Bu âyette Rahîm ismi yerine Hakîm isminin yer almasının bazı hikmetlerinin olduğu zikredilmiştir. Bunların ilki, liân hükümlerinden sonra gelen âyette, ciddi yaptırımlar ve esnek hükümler içermesi nedeniyle Rahîm yerine Hakîm isminin zikredilmiş olmasıdır. Allah'ın tövbeleri kabul edişinin hikmetle bağlantısı burada belirtilmiştir. Diğerleri ise liân hükmü, karısının zina ettiğini veya çocuğunun kendine ait olmadığını iddia eden koca ile karısının mahkeme huzurunda yemin ve lânetleşmeleri sonucunda evliliklerinin sona ermesini ifade etmektedir. Bu hüküm, mahrem bilgileri örtmesi nedeniyle birçok hikmet içermektedir. Tevvâb ve Hakîm isimlerinin birlikte kullanılması, tövbenin hikmetini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁷

2.3.3. Raûf (الرؤف)

Sözlükte “rahmet, iyilik,”⁴⁹⁸ ve “şefkat ve merhamet etmek”⁴⁹⁹ manasındaki “re’fet” kökünden türeyen Raûf kelimesi, “kalbi dayanamayacak derecede şefkatli ve merhametli”⁵⁰⁰ demektir.

Kur’ân’da Raûf ismi, âyet sonlarında iki yerde Mekkî, dokuz yerde de Medenî olmak üzere toplam on bir yerde; bunlardan dokuz yerde Rahîm⁵⁰¹ ismiyle, iki yerde tek⁵⁰² olarak

⁴⁹⁶ Nûr 24/4-10.

⁴⁹⁷ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 221.

⁴⁹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 451.

⁴⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IX, s. 112.

⁵⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IX, s. 112; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 163.

⁵⁰¹ Bakara 2/143; Tevbe 9/117, 128; Nahl 16/7, 47; Hac 22/65; Nûr 24/20; Hadîd, 57/9; Haşr 59/10.

⁵⁰² Bakara 2/207; Âl-i İmrân 3/30.

geçmektedir.⁵⁰³ Bir âyetin dışındaki diğer tüm âyetlerde bağlam Mü'minlerdir,⁵⁰⁴ özellikle de Allah'ın affına yönelen Mü'minler ön plana çıkmaktadır.

Raûf ismi, zikredilen anlamları çerçevesinde Allah'ın rahmet sıfatına göre daha özel bir anlam ifade etmektedir. Rahmet, genel anlamda Allah'ın merhametini ifade ederken, Raûf ismi, bu merhametin daha ince, derin ve özel bir biçimde tecelli ettiğini belirtmektedir. Yani, bu isim, O'nun kullarına olan şefkatinin ve merhametinin daha hassas, daha derin ve daha sevgi dolu bir boyutunu ortaya koymaktadır.⁵⁰⁵ Ayrıca Raûf ismine, Rahîm isminden önce yer verilmiştir.

Tevbe Sûresi'nde Allah'ın merhamet ve lütfunu dile getirmek üzere şu şekilde zikredilmiştir; *“Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttuktan sonra bile ona bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti ve sonra da tövbelerini kabul etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir.”*⁵⁰⁶ Âyette, Muhacir ve Ensar'ın zorlu bir dönemde Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) bağlı kaldıkları ve Allah'ın onların bu bağlılıklarını ve tövbelerini kabul ettiği belirtilmiştir. Âyet sonunda Allah'ın onlara karşı çok şefkatli ve merhametli olduğunu vurgulamak için Raûf ismiyle birlikte Rahîm ismiyle birlikte zikredilmiştir.

Bu âyette Raûf isminin yer almasının konuyla alakası, Allah'ın kullarına olan sonsuz rahmetini ve tövbe edenlere karşı affediciliğini göstermektir. Böylece zor zamanlarda bile Allah'ın kendisine bağlı kalanları ödüllendireceği ve onların hatalarını bağışlayacağı ifade edilmiştir.⁵⁰⁷ Raûf ismi, insanların çevrelerine bakarak hayatı yaşanabilir kılan ve kolaylaştıran sayısız nimetin aslında Allah'ın onlara gösterdiği şefkat ve merhametin bir yansıması olduğunu idrak etmelerini sağlamak içindir.

Âl-i İmrân Sûresi'nde Allah'ın sınırsız bilgisi ve kudreti vurgulanarak, insanların sırlarını gizleseler de açığa vursalar da O'nun her şeyi bildiği hatırlatılmıştır.⁵⁰⁸ Sûrenin devamında ise *“Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir.”*⁵⁰⁹ Âyette, insanların kıyamet gününde yaptıkları iyilikleri ve kötülükleri açıkça görecekleri ve kötülüklerinden uzaklaşmak isteyecekleri anlatılırken, Allah'ın insanları uyarmakla birlikte onlara çok şefkatli olduğu belirtilmek üzere Raûf ismi zikredilmiştir.

⁵⁰³ Bakara 2/143, 207; Âl-i İmrân 3/30; Tevbe 9/117; Nahl 16/7, 47; Hac 22/65; Nûr 24/20; Hadîd 57/9; Haşr 59/10.

⁵⁰⁴ Hac 22/65.

⁵⁰⁵ Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, 213.

⁵⁰⁶ Tevbe 9/117.

⁵⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. V, s. 504.

⁵⁰⁸ Âl-i İmrân 3/29.

⁵⁰⁹ Âl-i İmrân 3/30.

Bu isim, Allah'ın kullarına olan sınırsız sevgi ve merhametini, onların hata ve günahlarına rağmen onlara karşı şefkatli olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁰

Bu âyette Raûf isminin tek nekra, yani belirsiz olarak zikredilmesi, Allah'ın şefkatinin insanların bildiği ve tecrübe ettiği tüm şefkat ve merhametten çok daha büyük ve kapsamlı olduğunu ifade etmek içindir. İnsanların gösterdiği şefkat belli durumlarla sınırlıdır; ancak Allah'ın şefkati sonsuzdur, sınırsızdır, her durumda ve her zaman geçerlidir. Bu nedenle, Raûf ismi, Allah'ın şefkatinin, insanların kavrayabileceği ve deneyimleyebileceği herhangi bir şefkatten çok daha büyük olduğunu ifade etmektedir.⁵¹¹

Bu ismin âyet sonunda yer almasındaki münâsebet, Allah'ın insana yönelik gösterdiği şefkat ve merhametin⁵¹² bir sonucu olarak peygamberler göndermesi⁵¹³ ve vahiyler indirmesi olarak görülmüştür.⁵¹⁴ Bu durum, Allah'ın insanlara değer verdiğini ve onların rehberliğe ihtiyaç duyduklarını bildiğinin bir göstergesidir.⁵¹⁵ Allah, insanlarla vahiy yoluyla konuşarak onlara yol göstermiş,⁵¹⁶ onları doğru yola yönlendirmiş⁵¹⁷ ve bu sayede onlara karşı olan şefkatini ve merhametini göstermiştir.

2.3.4. Afüv (العفو)

Afüv ismi, mübalağa anlamı taşıyan “afv” kökünden türemiş olup, “silme, yok etmek, bağışlamak, vazgeçmek”⁵¹⁸ anlamlarına gelmektedir. Bu isim, hak edilen cezayı ortadan kaldırmak, suçun karşılığındaki cezadan vazgeçmek, kötülük yapanı ve günah işleyeni affetmek, bir kişinin yaptığı hatayı ve suçu ortadan kaldırmak, onu hiç yapılmamış gibi saymak, tövbe edenlerin ve istiğfar edenlerin günahlarını bağışlamak anlamlarını içermektedir.⁵¹⁹

Allah'ın merhameti ve şefkatiyle kullarının bağışlamasını affetmesi anlamına gelen Afüv ismi,⁵²⁰ beş yerde Medenî sûrede geçmektedir. Bu isim, geçtiği dört yerde Gafûr,⁵²¹ bir yerde de Kadîr⁵²² ismiyle birlikte hep nekra formunda zikredilmiştir.

Afüv ismi, zulüm gören ve çaresiz kalan kişilere hicret etmeleri gerektiği belirtilen konunun nihayetinde yer almıştır. Nisâ Sûresi'nde zulüm gören ve hayatlarına son veren

⁵¹⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, c. VI, s. 260; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 69.

⁵¹¹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, c. I, s. 351.

⁵¹² En'âm 6/54.

⁵¹³ Nisâ 4/105.

⁵¹⁴ A'râf 7/ 203.

⁵¹⁵ Sebe' 34/46.

⁵¹⁶ Şûrâ 42/51.

⁵¹⁷ İsrâ 17/9.

⁵¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 72; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 162.

⁵¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 711.

⁵²⁰ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 236.

⁵²¹ Nisâ 4/43, 99; Hac 22/60; Mücadele 58/2.

⁵²² Nisâ 4/149.

kimselere melekler tarafından Allah'ın geniş arzını hatırlatarak hicret etmeleri hatırlatılmıştır. Ancak, gerçekten çaresiz ve kurtuluş yolu bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar istisna tutulmuştur.⁵²³ Konunun devamında, istisna tutulanların affedildiğine dair şu şekilde bir ifade yer almıştır: *“İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, günahları bağışlayıcıdır.”*⁵²⁴ Böylece bu âyet de Afûv ve Gafûr ismiyle sonlandırılmıştır.

Bu âyetlerde, hapis ya da bağlı kalmak, hasta veya sakat olmak, hicret için gerekli olan maddî ve mânevî imkânlardan yoksun bulunmak gibi sebeplerle müşriklerin arasından çıkamayıp onlarla yaşamak durumunda kalan ve bu nedenle dinî hayatını riske atan kimselerin bağışlanacakları bildirilmiştir. Çünkü hiç kimse gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü tutulmamıştır.⁵²⁵

Âyette bağışlanmaya ve affedilmeye yönelik bir eylem olduğu belirtilmiş, bu bağlamda affediciliği ifade eden isimlere yer verilerek temanın anlatımında insicam ortaya konmuştur. Çünkü geçerli sebeplerle hicrete güç yetiremeyenlerin çaresizlik ve zayıflık durumlarını dikkate alarak bağışlanma dilemeleri ve âyet sonunda Afûv ve Gafûr isimlerinin yer alması konu akışıyla doğrudan bağlantılı ve uyumlu hale gelmektedir. Her iki isim de Allah'ın kullarını affetme ve bağışlama iradesini ifade eden isimlerdendir.⁵²⁶

*“Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz şüphesiz Allah da ziyadesiyle affedicidir; O her şeye kâdirdir.”*⁵²⁷ Bu âyette, kötü sözlerin açıklanmasının yasaklandığı, ancak haksızlığa uğrayan kimselerin istisna tutulduğu ifade edilmiştir. Âyette, bir iyiliği açıkça yapmanın, gizlice yapmanın ya da bir kötülüğü affetmenin Allah tarafından ödüllendirileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda, insanların iyilik yapma ve affetme eylemleri, Allah'ın affediciliği ve kudretiyle uyumlu bir şekilde iç içe geçmiştir. Âyetlerde kötü sözlerin ortaya çıkarılması, kudret anlamına gelen Kadîr ismiyle ilişkilendirilirken; yapılan hataların affedilmesi ise Afûv ismiyle bağlantılı olarak anlam bütünlüğü içinde sunulmuştur.⁵²⁸ Ancak affetmek, daha erdemli bir davranış olarak görülmüştür.⁵²⁹

Ayrıca Afûv ve Kadîr isimlerinin birlikte kullanılmasıyla özel bir uyum ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da geçtiği üzere bu iki isimle Allah, kullarının işledikleri günahları affederken, aynı zamanda mutlak kudret sahibi olduğunu da hatırlatmaktadır.⁵³⁰

⁵²³ Nisâ 4/97-98.

⁵²⁴ Nisâ 4/99.

⁵²⁵ Bakara 2/286.

⁵²⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. V, s. 375.

⁵²⁷ Nisâ 4/149.

⁵²⁸ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XI, s. 254.

⁵²⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 474.

⁵³⁰ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. V, s. 449.

2.3.5. Şekûr (الشكور)

Şekûr ismi, “yapılan bir iyiliğin sahibini övgü ile anmak”⁵³¹ manasındaki “şükür” kökünden türemiştir. Sözlükte “çokça teşekkür eden” anlamına gelen Şekûr ismi, Allah’a nispet edildiğinde “kulun iyi bir ameline fazlasıyla karşılık veren”⁵³² anlamına gelmektedir. Şekûr ismi, Şâkir kelimesinin mübalağa vezninde türemiş olup süreklilik ifade etmektedir. Bu bağlamda bu isim kulun günahının affedilmesi için cezalandırılması konusunda acele edilmeyerek iyilik yapma fırsatlarının sunulmasını göstermektedir.⁵³³

Şekûr ismi, âyet sonlarında bir yerde de Mekkî sûrelerde, üç yerde de Medenî olmak üzere toplam dört yerde; bunlardan üç yerde Gafûr⁵³⁴ bir yerde Halîm⁵³⁵ ismiyle birlikte zikredilmiştir. Tirmizî’nin rivâyetinde yer almayıp konumuz dışında bulunan Şâkir ismi ise iki Medenî sûrede sadece Alîm ismiyle birlikte geçmektedir.⁵³⁶

İlk olarak Fâtır Sûresi’nde Allah’ın kitabını okuyup namazını düzenli ve özenli bir şekilde kılan ve kendilerine verilen rızıklardan infak edenlerin yaptıkları ticaretten hiçbir şekilde zarar görmeyecekleri⁵³⁷ zikredildikten sonra şu ifadelere yer verilmiştir: “Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lutfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükürün karşılığını bol bol verir.”⁵³⁸ Bu âyette, Allah’ın bağışlayıcılığı ve cömertliği vurgulanmıştır. Allah, kendisine iman eden ve O’nun yolunda olan kullarına hem dünyada hem de âhirette yaptıklarının karşılıklarını tam olarak vereceğini ve lutfundan fazlasını da ihsan edeceğini bildirmiştir. Ayrıca, aynı sûrenin 34. âyetinde Mü’minlerin kendilerine verilen cennet nimetlerinden faydalandıkları zikredildikten sonra, kendilerinden tasayı gideren Allah’a hamd ettikleri zikredilerek âyetin sonunda Allah’ın Gafûr ile birlikte Şekûr ismine yer verilmiştir. Gerçek mutluluğun bütün bu nimetleri bahşeden yüce Allah’a hamd etme mutluluğunu tadabilme olduğu belirtilmiştir.⁵³⁹

Bu örneklerde “Şekûr” isminin âyet sonunda yer almasının konuyla şöyle bir ilişkisi vardır: Allah, iyi ve şükreden kullarını ödüllendirir. Kitabı okuyan, namazı özenle kılan ve Allah’ın verdiği rızıklardan başkaları için harcayan kullarına, yaptıkları iyi amellerin

⁵³¹ Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhîd Tercümesi -el-Okyânûsu’l-basît fi tercemeti’l-kâmûsi’l-muhîd-*, YEK Yay., çev. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, 1. bs., İstanbul 2013, c. II, s. 2072.

⁵³² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 560; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 122; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. IV, s. 854.

⁵³³ Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları -Esmâ-i Hüsnâ*, s. 268.

⁵³⁴ Fâtır 35/30, 34; Şûrâ 42/23

⁵³⁵ Tegâbün 64/17.

⁵³⁶ Bakara 2/158; Nisâ 4/147.

⁵³⁷ Fâtır 35/29.

⁵³⁸ Fâtır 35/30.

⁵³⁹ Fâtır 35/33-34.

karşılığını tam olarak verir ve lütfundan fazlasını ihsan eder. “Şekûr” ismi kullanılarak Allah’ın kullarının yaptığı her türlü iyi ameli gördüğü ve bunların karşılığını fazlasıyla vereceği vurgulanmıştır. Bu isimle Allah’ın cömertliği, bağışlayıcılığı ve iyilikseverliği ifade edilmiştir.

Her iki örnekte de görüldüğü üzere Şekûr ismine Gafûr ismiyle birlikte yer verilmesi, Allah’ın kulun günahını hemen cezalandırmaktansa bağışlayıcı olduğunu göstererek kullarına iyilik yapmaları ve kendilerini düzeltmeleri için fırsat verdiğini ifade etmektedir. Allah, şükürün ve iyiliklerin karşılığını bol bol verirken, günah işleyen kullarına da tövbe ve ıslah için zaman tanımış olmaktadır.⁵⁴⁰

2.3.6. Hâdî (الهادي)

Hâdî ismi, “yol göstermek, rehberlik etmek”⁵⁴¹ anlamına gelen “hedy” kökünden türemiştir. Bu isim bir sıfat olarak “yol gösteren, hayır ve mutluluk veren bir hedefe rehberlik eden”⁵⁴² anlamını taşımaktadır. Hâdî ismi, yalnızca iki Mekkî sûrede ve tek olarak geçmektedir.⁵⁴³

Furkân Sûresi’nde inkârcıların kibir ve azgınlık içinde meleklerin kendilerine gönderilmesi veya Allah’ı doğrudan görmeleri gerektiği yönündeki iddialarda bulunduğu zikredilmiş, ancak onların kıyamet günü geldiğinde büyük bir pişmanlık yaşayacakları belirtilmiştir. Böylece cennetlikler için en güzel konaklama ve dinlenme yerleri hazırlanırken, inkârcılar için zor bir gün olacağı ifade edilmiş ve ayrıca haktan sapmış kişilerin pişmanlık içinde, yanlış dostluklar kurduklarını ve bu dostlukların kendilerini hakikatten uzaklaştırdığını fark edecekleri bildirilmiştir. Her peygambere karşı günaha batmış kimselerden bir düşman çıktığı vurgulanmıştır. Konunun nihayetinde Hâdî ve Nasîr isimlerine yer verilmiştir.⁵⁴⁴

Bu âyetler, insanların doğru yolu bulmaları ve yanlış yönlendirmelere karşı dikkatli olmaları gerektiğinin hatırlatılması sebebiyle âyet sonunda zikredilen isimlerle yakından ilişkilidir. Bu iki isim, bahsettiğiniz âyetlerle güçlü bir bağ içindedir. Âyetlerde inkârcıların hakikatten uzaklaşmaları, yanlış dostluklar kurmaları ve pişmanlık içinde kıvrınmaları anlatılmaktadır. İşte burada Hâdî ismi devreye girer: Allah, insanlara doğru yolu gösteren ve

⁵⁴⁰ Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXVI, s. 241.

⁵⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 353.

⁵⁴² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1103; Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 254; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 170.

⁵⁴³ Hac 22/54; Furkân 25/31

⁵⁴⁴ Furkân 25/21-31.

onları hidâyete erdirendir. Ancak inkârcılar bu rehberliği reddettikleri için karanlık içinde kalmışlardır.

Öte yandan, Nasîr ismi, cennetlikler için en güzel konaklama ve dinlenme yerlerinin hazırlanması, Allah'ın Mü'minlere olan yardımının bir tezahürüdür. Ayrıca, peygamberlerin karşısına çıkan günaha batmış düşmanlar da Allah'ın yardımına muhtaçtır. Peygamberler, Allah'ın Nasîr ismiyle desteklediği kimselerdir. Böylece insana hidâyete ermesi için yardım edildiğini göstermek üzere Nasîr ismi zikredilmiştir.⁵⁴⁵ Ayrıca bu isimlerin âyetlerin geçtiği sûrenin anlam ve ihtiva ettiği konuyla da bir insicamı mevcuttur. Sûre de temel konuların olan itikât ve nübüvvetle konularıyla ilişkilidir. Bu kullanımlar, Allah'ın doğru yola iletme vasfını doğrudan vurgulayan örneklerdendir.

Değerlendirme

Allah'ın bağışlaması, af ve mağfiret etmesine işaret eden Gafûr, Tevvâb, Raûf, Afüv, Şekûr ve Hâdî isimleri toplamda 40 sûrede 125 âyetin sonunda zikredilmiştir. Bu isimlerden en fazla 91 defa zikredilen Gafûr ismi göze çarpmaktadır.

Kur'ân'da Allah'ın bağışlamasına işaret eden isimlerin yer aldığı âyetlerde, genel olarak insanın Allah'a karşı işlediği kötü fiilleri ve bu fiillerin sonucunda karşılaşacağı tehditleri belirtilmiştir. Ancak, bu tehditlerin ardından, Allah'ın bağışlamasına işaret eden bazı ilâhî isimler zikredilerek insanlara umut ve teselli verilmesi amaçlanmıştır. Böylece, isyankâr kişilerin hem işlediği fiilin ciddiyetini anlamaları, hem de Allah'ın merhametine sığınarak ümitsizliğe kapılmaları engellenmiş olmaktadır. Bu şekilde, insanları kötü amellerden sakındırırken aynı zamanda Allah'ın bağışlayıcı ve merhametli olduğuna dikkat çekilerek onların umutlarının canlı tutulması amaçlanmıştır.

2.4. Allah'ın İlmi İle İlgili İsimler

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın ilmini belirtmek üzere zikredilen isimler, O'nun tüm varlıkların durumlarını, gizli açık her şeyi bilmesini ve sonsuz bilgi sahibi olduğunu açıklamak üzere kullanılmıştır.

Allah'ın ilmi yönünü tanıtmak üzere âyet sonlarında zikredilen isimler Alîm, Habîr, Semî, Basîr, Şehîd ve Rakîb isimleridir. Âyetlerin sonlarında zikredilen bu isimlerin Kur'ân'da geçiş sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁵⁴⁵ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. XIII, s. 377-378.

Tablo 2.4 Allah'ın İlmi İle İlgili İsimler

S.	SÛRELER	Dönem	Allah'ın İlmi İle İlgili İsimler						Toplam
			Alîm	Habîr	Semî'	Basîr	Şehîd	Rakîb	
1	Bakara	D	21	2	7	5			35
2	Âl-i İmrân	D	9	2	4	4	1		20
3	Nisâ	D	17	4	3	2	3	1	30
4	Mâide	D	4	1	1	1	1		8
5	En'âm	K	7	3	2		1		13
6	A'râf	K	1		1				2
7	Enfâl	D	7		4	2			13
8	Tevbe	D	11	1	2				14
9	Yûnus	K	2		1		1		4
10	Hûd	K	1	2		1			4
11	Yûsuf	K	7		1				8
12	İbrâhîm	K			1				1
13	Hicr	K	2						2
14	Nahl	K	2						2
15	İsrâ	K		3	1	3			7
16	Tâhâ	K				1			1
17	Enbiyâ	K	1		1				2
18	Hac	D	2	1	2	2	1		8
19	Mü'minûn	K	1						1
20	Nûr	D	10	2	2				14
21	Furkân	K		2		1			3
22	Şu'arâ	K	1		1				2
23	Neml	K	2	1					3
24	Ankebût	K	3		2				5
25	Rûm	K	1						1
26	Lokmân	K	2	3	1	1			7
27	Ahzâb	D	4	2		1	1	1	9
28	Sebe'	K	1	1	1	1	1		5
29	Fâtır	K	3	2		2			7
30	Yâsîn	K	3						3
31	Zümer	K	1						1
32	Mü'min	K	1		2	3			6
33	Fussilet	K	2		1	1	1		5
34	Şûrâ	K	3	1	1	2			7
35	Zuhruf	K	2						2
36	Duhân	K	1		1				2
37	Fetih	D	2	1		1	1		5
38	Hucurât	D	4	1	1	1			7
39	Zâriyât	K	1						1
40	Hadîd	D	2	1		1			4
41	Mücâdele	D	1	3	1	1	1		7
42	Haşr	D		1					1
43	Mümteherine	D	1			1			2
44	Cuma	D	1						1
45	Münâfikûn	D		1					1
46	Teğâbun	D	2	1		1			4

47	Tahrîm	D	2	1					3
48	Mülk	K	1			1			2
49	İnsân	D	1	1		1			3
50	İnşikâk	K				1			1
51	Burûc	K					1		1
52	Âdiyât	K		1					1
Toplam			153	45	45	42	14	2	301

2.4.1. Alîm (العليم)

Alîm ismi, “ilm” kökünden türemiş olup “bir şeyi gerçek mahiyetiyle bilmek, hakikatini idrak etmek”⁵⁴⁶ anlamına gelmekte olup mübalağa sigasında kullanılmaktadır. Allah’ın Alîm ismi, “zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli açık, canlı cansız, var olan olmayan her şeyi en mükemmel şekilde bilen”⁵⁴⁷ manasına gelmektedir. Alîm ismiyle ilgili olarak, “bir şeyin kendisine ait olmayan diğer nesne veya durumlardan ayırt edilebilmesini sağlayan özelliklerin belirtilmesi”⁵⁴⁸ şeklinde yapılan başka bir tanım bulunmaktadır. Bu tanımda, ilmin ayırt etme yönüne dikkat çekilmiş, bu nedenle ilmin ayırt etme özelliği itibarıyla bayrağın “alem” şeklinde adlandırılması bu minvaldendir. Zikredilen tanımlarda da görüldüğü üzere, Alîm isminin türediği “ilm” kelimesi hakkında bunların dışında birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir; eşyayı aslıyla idrak eden,⁵⁴⁹ yarattıkları hakkında sınırsız ve eksiksiz bilgiye sahip olan,⁵⁵⁰ her şeyi tam anlamıyla ve ezeli bilgisiyle bilen,⁵⁵¹ her şeyi, özüyle ve mahiyetiyle bilen,⁵⁵² şeklindedir.

“Allah’ın gerek duyular âlemine gerek duyu ötesine ait bütün nesneleri ve olayları bilmesi”⁵⁵³ anlamına gelen Alîm ismi, Kur’ân’da en çok yer verilen isimlerin başında gelmektedir. Âyet sonlarında elli üç Mekkî, yüz bir Medenî olmak üzere toplamda yüz elli dört âyette marife ve nekra olarak yalın ve diğer isimlerle birlikte kırk üç sûrede zikredilmiştir.

Bu istatistik bilgileri çerçevesinde Alîm ismi elli dört âyette tek⁵⁵⁴ zikredilmesinin yanında otuz altı kez Hakîm,⁵⁵⁵ otuz iki kez Semî,⁵⁵⁶ dörder kez Habîr⁵⁵⁷ ve Kadîr,⁵⁵⁸ üç kez Halîm,⁵⁵⁹ altı kez Azîz,⁵⁶⁰ Şâkir,⁵⁶¹ Hallâk,⁵⁶² Fettâh⁵⁶³ isimleriyle birlikteliği yer almıştır.

⁵⁴⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 719.

⁵⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XII, s. 416.

⁵⁴⁸ İbn Fâris, Ahmed bin Faris bin Zekerîya el-Kazvîni el-Razî, Ebu’l-Hüseyn, *Kitabü mucemü mekâyîsu’l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Daru’l-Fikr Yay., Beyrut 1979, c. IV, s. 109.

⁵⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi’l-Kur’ân*, c. I, s. 261.

⁵⁵⁰ Zebidî, *Tâcu’l-arûs*, c. I, s. 7827; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, c. IV, s. 183.

⁵⁵¹ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 99.

⁵⁵² Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*, s. 118.

⁵⁵³ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 99.

⁵⁵⁴ Bakara 2/29, 95, 115, 231, 246, 247, 261, 268, 273, 282, 283, Âl-i İmrân 3/63, 73, 92, 115, 119, 154; Nisâ 4/32, 39, 70, 176; Mâide 5/7, 54, 97, En’âm 6/101; Âraf 8/43, 75; Tevbe 9/44, 47, 115; Yûnus 10/36;

Alîm ismi, âyet sonlarında en çok yer verilen isimlerin başında gelmektedir. Bu ismin âyet sonunda zikredilmesine örnek olarak Nisâ Sûresi'nde ele alınan miras paylaşımına dair detayların zikredildiği konu örnek olarak sunulabilir. Surenin 11. âyetinde erkek ve kadınların mirastan alacakları paylar belirtildikten sonra âyet sonunda Alîm ve Hakîm isimlerine yer verilmiştir. Sonrasında gelen Alîm ve Halîm isimleriyle sonlanan 12. âyet ve sonrasında belirlenen miras haklarının Allah'ın belirlemiş olduğu kurallar olduğu ifade edilmiş ve bu sınırların aşılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, Allah'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu itaatin sonucunda, Allah'ın vaadi olan büyük ödülden bahsedilmiş, bu durumun itaat edenler için büyük bir kazanç ve mükâfat olduğu bildirilmiştir. Bu nedenle, insanların Allah'ın sınırlarını aşmadan, O'na ve peygamberine itaat ederek yaşamaları gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁶⁴

Miras ile ilgili âyetlerin sonunda bu isimlerin yer almasında şöyle bir münâsebet göze çarpmaktadır; Alîm isminin bu âyetlerin sonunda yer alması, Allah'ın her şeyi bildiğini, miras ile ilgili detayların Allah'ın sonsuz bilgisiyle belirlendiğini ve insanların faydası için en uygun kuralların koyulduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Allah'ın insanların miras paylarını âdil bir şekilde düzenlediği ve her bir detayı bilerek bu hükümlerin konduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda İslâm'da miras taksiminde adaletin gözetilmesi ve toplumda dengenin korunması, sosyal adaletin ve refahın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁵⁶⁵

Halîm isminin yer alması, tehditkâr bir dille değil, Allah'ın sabırlı, halim ve affedici olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda mirasla ilgili hükümler, ilahî adaletin ve rahmetin bir yansıması olarak, hak ve yükümlülükler arasında dengeli bir yapı arz edecek şekilde tanzim edildiğini göstermektedir.⁵⁶⁶ Hakîm ismi ise Allah'ın her işinde hikmet sahibi olduğu

Hûd 11/5; Yûsuf 12/19, 50, 76; Nûr 24/28, 32, 35, 41, 64; Ahzâb 33/54; Fâtır 35/8, 38; Yâsin 36/79, Zümer 39/7; Şûrâ 42/12, 24; Fetih 48/26; Hadîd 57/3, 6; Mücadele 58/7; Tegâbün 64/4; Mülk 67/13.

⁵⁵⁵ Bakara 2/32; Nisâ 4/11, 17, 24, 26, 92, 104, 111, 170; En'âm 6/83, 128, 139, Enfâl 8/71; Tevbe 9/15, 28, 60, 97, 106, 110; Yûnus 10/83, 100; Yûsuf 12/6; Hicr 15/25; Hac 22/52; Nûr 24/18, 58, 59; Neml 27/6; Ahzâb 33/1; Zuhuf 43/84; Fetih 48/4; Hucurât 49/8; Zâriyât 51/30; Mümtehine 60/10; Tahrîm 66/2; İnsân 76/30.

⁵⁵⁶ Bakara 2/127, 137, 181, 224, 227, 244, 256; Âl-i İmrân 3/34, 35, 121; Nisa 4/148; Mâide 5/76; En'âm 6/13, 115; Â'raf 7/200; Enfâl 8/17, 42, 53, 61; Tevbe 9/98, 108; Yûnus 10/65; Yûsuf 12/34; Enbiyâ 21/4; Nûr 24/21, 60; Şuarâ 26; 220; Ankebût 29/5, 60; Fussilet 41/36; Duhân 44/6; Hucurât 49/1.

⁵⁵⁷ Nisâ 4/35; Ankebût 29/34; Zuhuf 43/13; Tahrîm 66/3.

⁵⁵⁸ Nahl 16/70; Şûrâ 42/50; Rûm 30/54; Fâtır 35/44.

⁵⁵⁹ Nisâ 4/12; Hac 22/59; Ahzâb 33/51.

⁵⁶⁰ En'âm 6/96; Neml 27/78; Yâsin 36/38; Mümin 40/2; Fussilet 41/12; Zuhuf 43/9.

⁵⁶¹ Bakara 2/158; Nisâ 4/147.

⁵⁶² Hicr 15/86; Yâsin 36/81.

⁵⁶³ Sebe' 34/26.

⁵⁶⁴ Nisâ 4/12-13.

⁵⁶⁵ Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. II, s. 36-37.

⁵⁶⁶ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, c. IX, s. 525.

anlamalarını içerdiğinden miras hükümlerinin ardında yatan derin anlam ve hikmetlerine vurgu yapılması amaçlanmıştır, her hükmün hikmetli bir şekilde belirlendiği ortaya konmuştur.

Alîm ismine Allah'ın insanlara sunduğu çeşitli nimetler ve bu nimetlerden çıkarılması gereken ibretlerin belirtilmesden sonra da yer verilmiştir. Nahl Sûresi'nde Allah'ın yarattığı nimetlerden sağmal hayvanların karnında sütün çıkarılması, hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içecek hem de güzel besinler elde edilmesi, bal arılarından bal elde edilmesi zikredilmiştir. Bu nimetler üzerinde, insanların Allah'ın yaratmasındaki açık delilleri tefekkür etmeleri gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁶⁷

Kur'ân'da, genel olarak gaybî konuların ele alındığı âyetlerin içerisinde, Allah'ın ilim sıfatını içeren bir ismin yer aldığı görülmektedir.⁵⁶⁸ Alîm isminin bu âyetlerin sonunda yer alması, insanın cehaletinin aksine Allah'ın sonsuz bilgisinin vurgulanması amaçlanmıştır. Böylece, kulun kendi sınırlı bilgisini kabul etmesi ve Allah'ın mutlak ilmine teslim olup itaat etmesi hedeflenmektedir.⁵⁶⁹

Alîm isminin tek olarak âyet sonlarında yer alması; *“Ey peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim”*⁵⁷⁰ örnek verilebilir. Âyette, insanların farklı inanç gruplarına ayrıldığı ve her bir grubun kendi inancını beğendiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Allah'ın bu farklılıkları ve insanların neyi gerçekten hak ettiklerini en iyi şekilde bildiği vurgulanmıştır. Allah'ın her bir bireyin niyet ve eylemlerini bildiği ve bu doğrultuda onların yönlendirildikleri bildirilmiştir.⁵⁷¹ Bu şekilde Allah'ın herşeyi bildiği ifade edilerek bir uyarı da yapılmış olmaktadır.⁵⁷² Âyette ele alınan konunun bütünlük ve uyum içinde Alîm ismiyle ilişkilendirilmesi, bu ismin sûrede yer alan gerçek müminlerin özellikleri, insanın yaratılış süreci, peygamber kıssaları, âhiret inancı, inkârcıların durumu ile Allah'ın birliği ve kudreti gibi temalarla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Alîm isminin tek olarak âyet sonlarında zikredilmesinin özellikleri ve hikmetleri şu şekilde sıralanabilir;

⁵⁶⁷ Nahl 16/66-69.

⁵⁶⁸ Bakara 2/32; Mâide 5/109.

⁵⁶⁹ En'âm 6/101.

⁵⁷⁰ Mü'minûn 23/51.

⁵⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 199.

⁵⁷² Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XXIII, s. 281; Bîkâî, *Nazmü'd-dürer*, c. XIII, s. 155.

1. Alîm ismi, yapısal olarak bir sıfat olsa da anlamı itibarıyla fiilî bir içerik taşır ve bu anlam, bilgiye konu olan varlıkları (ma'lûmât) da içeren bir yönelim ifade eder.⁵⁷³ Bu şekilde bir kullanım, iyiler için bir müjde, kötüler için ise bir tehdit niteliğindedir.
2. Alîm ismi, bazen gizli ve geçmiş bilgilerden bahseden âyetlerin sonunda bulunmaktadır.
3. Alîm ismi, kulun itaat veya itaatsizlik durumunun Allah tarafından bilindiğini vurgulamak için emir ve nehiylerin sonunda yer almaktadır.
4. Allah, kullarına bazı hükümleri bildirdikten sonra, hemen ardından onların tüm eylemlerini bildiğini hatırlatarak onları dürüstlük, adalet ve iyiliğe teşvik etmektedir.⁵⁷⁴

Netice itibarıyla, Alîm ismi, zikredildiği âyetler anlam zenginliği katmanının yanında, bazen tek gelerek fiil fonksiyonu görmektedir. Bu şekilde, kötüler için tehdit, muttakiler için müjde içermektedir. Ahkâm âyetlerinin sonunda zikredilen Alîm ismi, Allah'ın her şeyi bildiğini hatırlatarak insanları doğruya ve adalete yönlendirmeyi hedeflemektedir. Gayb bağlamında zikredildiğinde ise insanın bilgisizliği karşısında Allah'ın mutlak ilmini ispat ederek yaratıcısına teslim olması amaçlanmıştır.

2.4.2. Habîr (الخبر)

Habîr ismi, “h-b-r” kökünden türeyen “hubr” mastarından sıfat olarak “bilmek, bilgi sahibi olmak, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olmak”⁵⁷⁵ anlamına gelmektedir. Allah'ın bilmesi, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilmesini ifade etmektedir.⁵⁷⁶

Allah'ın bilinmeye konu teşkil eden her şeyi bilmesini ifade eden Habîr ismi, âyet sonlarında on dokuz yerde Mekkî, yirmi altı yerde Medenî sûre olmak üzere toplam kırk beş âyette bulunmaktadır. Habîr ismi, marife ve nekra formunda zikredilmiştir. Bu isim, yirmi yedi defa tek⁵⁷⁷ olarak kullanılmasının yanında beşer defa Basîr⁵⁷⁸ ve Latîf,⁵⁷⁹ dörder defa Hakîm⁵⁸⁰ ve Alîm⁵⁸¹ ismiyle birlikte geçmektedir.

⁵⁷³ Mohamed Rizk Shoeir, “Kur’ân-ı Kerîm’de İsm-i Fâil’in İfade Göstergesi (Manaya Delâleti)”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1, 2020, s. 409; Mustafa Öztürk, “Basîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 460.

⁵⁷⁴ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 73-74.

⁵⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 227-228.

⁵⁷⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 328; Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 140; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 119.

⁵⁷⁷ Bakara 2/234, 271; Âl-i İmrân 3/153, 180; Nisâ 4/94, 128, 135; Mâide 5/8; Tövbe 9/16; Hûd 11/111; Nûr 24/30, 53; Furkân 25/58, 59; Neml 27/88; Lokmân 31/29; Ahzâb 33/2; Fâtır 35/14; Fetih 48/11; Hadîd 57/10; Mücadele 58/3, 11, 13; Haşır, 59/18; Münâfikûn 63/11; Tegâbun 64/8; Âdiyât, 100/11.

Habîr isminin âyetlerin sonunda yer almasına örnek olarak Allah'ın yüceliğini ve kudretini, her şeyi işiten ve bilen olduğunu belirtilen âyetler ele alınmıştır. En'âm Sûresi'nde Mü'minlere, yeryüzünde dolaşarak Allah'ın yaratışını ve hakikati yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görmeleri emredilmiş, göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'a ait olduğu, O'nun rahmetiyle insanların kıyamet gününde toplanacağı belirtilmiştir. Gece ve gündüzde barınan her şeyin Allah'a ait olduğu, O'nun her şeyi işitip bildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Mü'minlere yalnızca Allah'ı dost edinmeleri ve müşriklerden olmamaları emredilmiş, Allah'a isyan edenlerin büyük günün azabından korkmaları gerektiği ve Allah'ın esirgediği kimselerin azaptan kurtulacağı belirtilmiştir.⁵⁸²

Daha sonra ise Allah'ın her şeyi kontrol ettiğini, her türlü olay ve durum üzerinde yetki sahibi ve her şeyi en iyi şekilde düzenleyen ve yöneten olduğunu belirtmek üzere şu şekilde hitap edilmiştir; *“O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir. O hakîmdir, her şeyden haberdardır.”*⁵⁸³ Böylece bu âyetle O'nun kulları üzerinde tam ve mutlak bir tasarrufa sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda bu âyet, Allah'ın kullarının hayatındaki her türlü durumu, olayları ve halleri bildiğini ifade etmek üzere Habîr ve Hakîm isimleri ile sonlandırılmıştır.

Allah'ın mutlak hâkimiyetinin zikredildiği bu âyetin ihtiva ettiği konu ile Hakîm ve Habîr isimleri arasında derin bir münâsebet ve insicam göze çarpmaktadır. Bu isimler, Allah'ın kullarının üzerinde tam bir tasarrufa sahip olmasının temel nedenlerini ve O'nun bu tasarrufunun hikmetli ve bilinçli bir şekilde gerçekleştiğini açıklamaktadır. Ayrıca bu isimler, zikredildiği âyetin ihtiva ettiği konu bağlamında incelendiğinde, Allah'ın kudreti, ilmi ve hikmeti ile tüm evrene hükmettiği ve her şeyi en mükemmel şekilde yönettiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, bu isimler zikredildiği âyetin içeriği bağlamında incelendiğinde, Allah'ın kudreti, ilmi ve hikmeti ile tüm evrene hükmettiği ve her şeyi en mükemmel şekilde yönettiği ortaya konulmaktadır.⁵⁸⁴

Habîr isminin geçtiği bazı âyetler, özellikle ahlâkî ve hukukî düzenlemelere ilişkin içerikleriyle dikkat çekmektedir. Bu âyetlerin önemli bir kısmı, bireylerin yalnızca dışa yansıyan davranışlarını değil, aynı zamanda niyet, düşünce ve iç dünyaları gibi yalnızca

⁵⁷⁸ İsrâ 17/17, 30, 96; Fâtır 35/31; Şûrâ 42/27.

⁵⁷⁹ En'âm 6/103; Hac 22/63; Lokmân 31/16; Ahzâb 33/34; Mülk 67/14.

⁵⁸⁰ En'âm 6/18, 73; Hûd 11/1; Sebe' 34/1,

⁵⁸¹ Nisâ 4/35; Lokmân 31/34; Hucurât 49/3; Tahrîm 66/3.

⁵⁸² En'âm 6/11-17.

⁵⁸³ En'âm 6/18.

⁵⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, c. III, s. 219.

kendilerinin bilebileceği mahrem alanları da kapsamaktadır.⁵⁸⁵ Nitekim, kocaları vefat eden kadınlara evlenme teklifinde bulunulabilmesi için hamile olmadıklarının kesinleşmesi gerekmektedir. Bu durum, kadının içinde bulunduğu özel bir hâli - yani yalnızca kendisinin bildiği bir bilgiyi - hukukî bir düzenleme ile ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda, vahyin bu tür ahlâkî kurallara riâyeti teşvik ettiği âyetin sonunda Allah'ın 'Habîr' isminin zikredilmesi, O'nun gizli ve içsel olan her şeyi hakkıyla bilen bir kudret sahibi olduğuna işaret etmektedir.⁵⁸⁶

2.4.3. Semî' (السميع)

Semî' ismi, "s-m-a" kökünden 'işitmek, duymak, bir dileği kabul etmek, anlamak; duyurmak'⁵⁸⁷ anlamına gelmekte olup mübalağa sigasında kullanılmaktadır. Allah'ın işitmesi, insanın duyma yetilerinden tamamen farklı olup, bütün varlıkların seslerini her detayıyla işitmesini ifade etmektedir.⁵⁸⁸

Allah'ın "işitmeye konu teşkil eden her şeyi işitmesini"⁵⁸⁹ ifade eden Semî' ismi, âyet sonlarında on sekiz yerde Mekkî, yirmi yedi yerde Medenî sûre olmak üzere toplam kırk beş âyette bulunmaktadır. Semî' ismi, marife ve nekra formunda otuz sekiz kez Alîm,⁵⁹⁰ altı kez Basîr⁵⁹¹ isimleriyle ve bir kez de tek⁵⁹² olarak zikredilmiştir.

Semî' isminin Alîm ismiyle birlikte zikreilmesine örnek olarak Âl-i İmrân Sûresi'nin 34. âyeti örnek verilebilir. Âl-i İmrân Sûresi 31 ve 32. âyetlerinde Allah'ı sevmenin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) uymakla mümkün olduğu vurgulanmış, eğer insanlar Hz. Muhammed'e (s.a.v.) uyarlarsa, Allah'ın da onları seveceği ve günahlarını bağışlayacağı belirtilmiştir. Böylece Allah'a ve peygambere bağlılığın ne kadar önemli olduğu ve Allah'ın rahmet ve bağışlayıcılığının ancak ona itaatle mümkün olabileceğine işaret edilmiştir.⁵⁹³

Konunun devamında Allah'ın dört önemli peygamber ve ailelerini, birbirinden gelme nesiller olarak seçip bütün yaratılmışlara üstün kıldığı belirtilmiştir. Âyetin sonunda ise Semî' ve Alîm isimleri zikredilmiştir; "Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u,

⁵⁸⁵ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 88.

⁵⁸⁶ Bakara 2/234.

⁵⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VIII, s. 162.

⁵⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VIII, s. 163; İbn Hazm Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *El-Fasl*, çev. Halil İbrahim Bulut, YEK Yay., 1. bs., İstanbul 2017, c. II, s. 88.

⁵⁸⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 103.

⁵⁹⁰ Bakara 2/127, 137, 181, 224, 227, 244, 256; Nisâ 4/148; Âl-i İmrân 3/34, 35, 121; Mâide 5/76; En'âm 6/13, 115; A'râf 7/200; Enfâl 8/17, 42, 53, 61; Tevbe 9/98, 103; Yûnus 10/65; Yûsuf 12/34; İbrâhîm 14/39; Enbiyâ 21/4; Hac 22/61, 75; Nûr 24/21, 60; Şuârâ 26/220; Ankebût 29/5, 60; Lokmân 31/28; Sebe' 34/50; Fussilet 41/36; Duhân 44/6; Hucurât 49/1; Mücâdele 58/1.

⁵⁹¹ Nisâ 4/58, 134; İsrâ 17/1; Mü'min 40/20, 56; Şûrâ 42/11.

⁵⁹² Âl-i İmrân 3/38

⁵⁹³ Âl-i İmrân 3/31-32.

İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir."⁵⁹⁴ Bu âyette, Allah'ın özel bir seçimini ve bu kişilerin üstün konumlarını vurgulamakta ve aynı zamanda peygamberlerin ve onların ailelerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu seçilmiş kişiler ve ailelerinin zikredilmesi, onların Allah'a olan bağlılıkları ve sadakatleri ile yakından ilişkilidir. Bu vurgulama, sadece onların peygamberlik makamıyla değil, aynı zamanda Allah'a olan güvenleri, sabırları ve gösterdikleri adanmışlıkla da bağlantılıdır.⁵⁹⁵

Semî' ve Alîm isimlerinin bu konunun ardından yer almasında şöyle bir münâsebet göze çarpmaktadır: İlk olarak, Allah'a ve Resûlüne (s.a.v.) itaatın emredilmesi ve insanların bağlılıklarının değerlendirilmesi, bilgiyi gerektiren hususlardandır. Emredilen hususların yerine getirilip getirilmediği bilgisinin Allah'ta mevcut olduğunu bildirmesi, konunun bu isimlerle münâsebetini ortaya koymaktadır. Ayrıca itaat, insanın içsel bir durumunu içerdği için bunu sadece Allah'ın bilebileceği izlenimi verilmiştir.⁵⁹⁶ Aynı akış içerisinde, Allah'ın Âdem, Nuh, İbrâhîm ailesi ve İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldığı ifade edilmiştir. Allah, bu seçimi yaparken her şeyi bilen ve her şeyi işiten sıfatlarını zikrederek bilgisi dâhilinde hareket ettiğini belirtmiştir. Bu âyetlerde, Allah'ın bilgi ve işitme yönü zikredilerek insanların itaat ve bağlılıklarını değerlendirmede ve seçilmiş kişileri belirlemede nasıl etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Aynı iki isme yani Semî' ve Alîm isimlerine yine bu konunun devamındaki âyette zikredilmiştir; *"Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: "Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen."*⁵⁹⁷ Âyette, İmran'ın karısının duası ve dileği anlatılmaktadır. İmran'ın karısı, hamile olduğunu öğrendiğinde, karnındaki çocuğu kayıtsız şartsız Allah'a adadığı ve ondan adağının kabul etmesini istediği belirtilmiştir.

Semî' ve Alîm isimlerinin birlikte zikredilmesinin bunun dışında farklı incelikleri de vardır. Bu bağlamda, söz konusu iki ismin birlikte kullanılması, muhataba hem olumlu bir vaat sunmakta (va'd), hem de olumsuz sonuçları hatırlatmak (va'îd) suretiyle bir uyarı niteliği taşımaktadır. Örneğin Bakara Sûresi'nde, müminlerin benimsediği şekilde iman etmenin doğruluğu ifade edilmekte; bu inancı kabul etmeyenlerin, eğer aynı imanı benimserlerse doğru yola ulaşacakları, aksi takdirde sapkınlık içinde kalacakları ve ihtilafa düşecekleri

⁵⁹⁴ Âl-i İmrân 3/33-34.

⁵⁹⁵ Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. I, s. 544-545.

⁵⁹⁶ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. VIII, s. 198-199; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. IV, s. 356.

⁵⁹⁷ Âl-i İmrân 3/35.

belirtilmektedir. Bununla birlikte, inananlara her hâlükârda Allah'ın kendilerine yeteceği bildirildikten sonra, ilgili isimlerin zikredilmesi de bu çerçevede anlam kazanmaktadır.⁵⁹⁸

Semî' ve Alîm isimlerinin birlikte zikredilmesinin farklı bir sebebi de şudur: imanın hem sözlü beyana hem de eylemlere yansıyan yönleri mevcuttur. Allah'ın, iman edenlerin sesini duyduğunu belirtmek üzere Semî ismine; niyet ve maksatlarını bildiğini belirtmek üzere Alîm ismine yer verilmektedir. Bu iki ismin birlikte kullanılması, insanların hesaba çekileceğini bildirmektedir.⁵⁹⁹

2.4.4. Basîr (البصير)

Basîr ismi, “b-s-r” kökünden türeyen “basar” mastarından türemiş olup “görmek, bilmek ve sezme”⁶⁰⁰ anlamına gelmektedir. Allah'ın ismi olarak Basîr, “görmeye konu olan şeyleri bütün özellikleriyle idrak edip gören”⁶⁰¹ anlamına gelmektedir. Kur'ân'da “Basîr” ismi, “algılayan, hissetme yetisine sahip olan” anlamına gelen sezen, gören, gerçeği kesin delille idrak eden ve ibret gözüyle bakan anlamında Allah'ın dört farklı sıfatını açıklamak üzere kullanılmaktadır.⁶⁰²

Allah'ın bilinmeye konu teşkil eden her şeyi görmesi olarak ifade edilen Basîr ismi,⁶⁰³ âyet sonlarında on sekiz yerde Mekî, yirmi dört yerde Medenî sûre olmak üzere toplam kırk iki âyette bulunmaktadır. Basîr ismi, marife ve nekra formunda zikredilmiştir. Bu isim, yirmi iki yerde tek olarak geçmesinin⁶⁰⁴ yanı sıra dört yerde Hâbîr,⁶⁰⁵ sekiz yerde Semî⁶⁰⁶ isimleri ile birlikte geçmektedir.

Basîr isminin âyet sonunda tek olarak yer aldığı Enfal 72. âyetin meali şöyledir; “*İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma*

⁵⁹⁸ Bakara 2/137; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. II, s. 193.

⁵⁹⁹ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. IV, s. 74; Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 94.

⁶⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 227-228.

⁶⁰¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 328.

⁶⁰² Bekir Topaloğlu, “Basîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. V, s. 102.

⁶⁰³ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 104.

⁶⁰⁴ Bakara 2/96 110, 233, 237, 265; Âl-i İmrân 3/15, 20, 156, 163; Mâide 5/71; Enfâl 8/39, 72; Hûd 11/112; Tâhâ 20/35; Furkân 25/20; Ahzâb 33/9; Sebe' 34/11; Fâtır 35/45; Mü'min 40/44; Fussilet 41/40; Fetih 48/24; Hucurât 49/18; Hadid 57/4; Ahzâb 33/9; Mümtehine 60/3; Teğâbün 64/2; Mülk 67/19; İnşikâk 84/15.

⁶⁰⁵ İsrâ 17/17, 30, 96; Fâtır 35/31; Şûrâ 42/27.

⁶⁰⁶ Nisâ 4/58, 134; İsrâ 17/1; Hac 22/61; Lokmân 31/28; Mü'min 40/20, 56; Mücadele 58/1.

bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”

Basîr ismiyle zikredilen âyetle iman edenlerin ve hicret edenlerin birbirlerine yâr ve yakın olduklarının vurgulanması, ardından hicret etmeyenlerin ise sorumluluk taşımadıklarının belirtilmesi, dinlerini korumak için yardım talep edenlere yardım edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konular ile isim arasında bir münâsebet söz konusudur. Mü’minlerin, Allah’ın gözetiminde birbirlerine yardım etmekle yükümlü oldukları belirtilerek, yapacakları her işlerinde bir gözetenin bulunduğu izlenimi verilmiştir. Yani Müslümanların, Allah’ın her şeyi gören ve bilen sıfatı altında, birbirlerine destek olması gerektiği ifade edilmiştir. Hicret edenlerin veya herhangi bir sebeple hicret edemeyenlerin, din kardeşlerine yardımda bulunanların durumları, Allah’ın her şeyi gören ve bilen sıfatı ile irtibatlandırılmıştır.⁶⁰⁷

Konuyla alakalı diğer bir örnek de Basîr ismiyle birlikte Habîr isminin yer aldığı Şûrâ Sûresi’nin 27. âyetidir. Bu âyette, Allah’ın insanlara rızık verirken dilediği ölçüye göre rızık dağıtmasının hikmeti açıklanmıştır. Eğer Allah, kullarına rızık bol bol verseydi, yeryüzünde taşkınlık yapacakları ve sınırları aşacakları ifade edilmiştir. Bu sebeple, âyette Allah’ın kullarının iyiliği için rızıklarını belirli bir ölçüde ve dengeyle verdiği ifade edilmiştir.⁶⁰⁸ Âyetin sonunda Habîr ismine yer verilerek Allah’ın kullarının durumunu en iyi bildiği ve Basîr ismine yer verilerek de her şeyi gören olduğu vurgulanmış, her birine dilediği ölçüde rızık vermesinin soncuna bağlanmıştır. Böylece insanların maddi zenginlik ve rahatlık içinde ölçüyü ve sınırlarını korumaları hatırlatılmıştır. Bu bağlamda Allah’ın kullarını gözetken ve onların iyiliğini en iyi bilen olarak, rızık adaletli bir şekilde dağıttığı anlaşılmaktadır. Böylece konu ve âyet sonunda zikredilen isimler arasında irtibat gözetilmiştir.⁶⁰⁹

Basîr ismi, bazen yapılan iyiliklerin karşılığının eksiksiz hatta fazlasıyla verileceğini belirtmek için de kullanılmaktadır. Bu kapsamda genellikle hayırlı işlerin yapılmasını emreden âyetlerin sonunda yer almaktadır.⁶¹⁰ Böylece Allah’ın her şeyi gören ve bilen olduğu bu isimle ortaya konarak yapılan güzel işleri de göreceğini ve hak edilen karşılığı vereceği ifade edilmiş olmaktadır. Bu şekilde, insanlar iyilik yapmaya teşvik edilmekte ve kötülükten de sakındırılmaktadır.⁶¹¹

⁶⁰⁷ Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. VIII, s. 344.

⁶⁰⁸ Şûrâ 42/27.

⁶⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, c. VI, s. 189.

⁶¹⁰ Bakara 2/110, 265; Nisâ 4/134.

⁶¹¹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, c. I, s. 220.

2.4.5. Şehîd (الشهيد)

“Şehâdet” kelimesinden türeyen Şehîd ismi “kesin olarak bilen, bildiğini haber verme konusunda güvenilen kimse”⁶¹² demektir. Şehîd ismiyle muhteva yakınlığı olan Alîm ve Habîr isimleri arasında bazı benzerlikler bulunsa da farklılıklar mevcuttur. Alîm ismi, ilmin kayıtsız olarak ele alındığı durumlarda kullanılırken; Habîr ismi, ilmin bâtinî hususlara nispet edildiği durumlarda, Şehîd ismi ise ilmin zâhirî konulara izafe edildiği durumlarda kullanılmaktadır.⁶¹³

Allah’ın Şehîd ismi, beş yerde Mekkî, dokuz yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında toplam on dört yerde geçmektedir. Şehîd ismi, geçtiği yerlerde tek ve nekra formunda zikredilmiştir.⁶¹⁴

Kur’ân-ı Kerim’in Nisa Sûresi’nde, Allah’ın mutlak hâkimiyeti ve insanların başlarına gelen olaylarla ilgili farklı tutumları ele alınmıştır. Burada insanların isterse sarp ve sağlam kalelerde olsunlar, ölümden kaçamayacakları vurgulanarak bu kaderin Allah’ın kontrolünde olduğu ifade edilmiştir. Âyetlerde, insanların başlarına gelen iyilikleri Allah’a atfederken, kötülüklerin kaynağını bazen Allah’ın elçisine veya başkalarına yüklemeleri eleştirilmiştir. Hâlbuki her şeyin Allah’tandır.⁶¹⁵ Böylece olaylara daha âdil ve geniş bir perspektiften yaklaşılması ve Allah’ın mutlak hâkimiyetinin kabul edilmesi hedeflenmiş⁶¹⁶ ve insana gelen iyiliklerin Allah’tan, kötülüklerin ise kişinin kendi nefsinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu açıklama ile insanların kendi davranışlarının sonuçlarından sorumlu olduklarını vurgulamakta ve onların olaylara bakış açılarını ve Allah’a olan güvenlerini gözden geçirmeleri gerektiği hatırlatılarak âyet Şehîd ismiyle nihâyete erdirilmiştir.

Ele alınan konu ile Şehîd ismi arasında şöyle bir münâsebet söz konusudur; İlk âyette ölümün kaçınılmaz olduğu belirtilerek Allah’ın mutlak kudretine vurgu yapılmıştır. Şehîd ismi, Allah’ın her şeyi gören, bilen ve şahit olan anlamları çerçevesinde, O’nun her şeye şahit olması ve insanların kaderlerinin O’nun bilgisi ve iradesi doğrultusunda gerçekleştiği ifade edilerek, isim ile konu arasında bir bütünlük ve irtibat ortaya konmuştur.⁶¹⁷

Âyetlerde bahsedilen, insanların iyilikleri Allah’a atfederken, kötülükleri peygambere veya başkalarına yüklemeleri, onların Allah’ın mutlak kudretini ve iradesini tam olarak anlamadıklarını göstermektedir. Âyet sonunda, Şehîd ismine yer verilerek onların

⁶¹² Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsna*, s. 184; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. III, s. 239-240.

⁶¹³ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 146.

⁶¹⁴ Âl-i İmrân 3/98; Nisâ 4/33, 79, 166; Mâide 5/117; En’âm 6/19; Yûnus 10/46; Hac 22/17; Ahzâb 33/55; Sebe’ 34/47; Fussilet 41/53; Fetih 48/28; Mücâdele 58/6; Burûc 85/9.

⁶¹⁵ Nisâ 4/78-79.

⁶¹⁶ Karaman, vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. II, s. 98-99.

⁶¹⁷ Bikâî, *Nazmü’d-dürer*, c. V, s. 337.

anlamadıkları veya anlamak istemedikleri her şeyden Allah'ın haberdar olduğu ve bildiği vurgulanmıştır. Yani yapılan asılsız iddiaların gerçeği yansıtmadığı ve bu durumdan da Allah'ın haberdar olduğu hatırlatılmıştır.⁶¹⁸

Şehîd ismi, 'bilen' anlamına gelmesi ve deneyimleme yoluyla elde edilen bilgiye sahip olan varlığı ifade ederken; Allah'ın hem gizli hem de aşikâr olanı bilmesi, bu ismin duyular ötesi bilgiyi de içerdiğini göstermektedir. Ayrıca, Şehîd isminin 'şahit olmak, tanıklık etmek' anlamına da gelmesi sebebiyle, Mü'minlerin Allah'ın birliğine tanıklık etmeleriyle 'kendisine şahitlik edilen' anlamında kullanılması bu minvaldedir.⁶¹⁹

2.4.6. Rakîb (الرقيب)

Rakîb ismi, "r-k-b" kökünden "gözetlemek, kontrol etmek, beklemek"⁶²⁰ anlamında "rakb" kelimesinden türemiştir. Allah'ın gözetlemesi, insanın kontrol etme özelliklerinden tamamen farklı olup, bütün varlıkların durumlarını ve hareketlerini her detayıyla gözetlemesini ve kontrol etmesini ifade etmektedir.⁶²¹ Bu isim terğîb ve terhîb ifade eden isimlerdendir.⁶²² Allah'ın gözetlemeye, kontrol etmeye konu teşkil eden her şeyi bilmesi ve korumasını ifade eden Rakîb ismi,⁶²³ âyet sonlarında iki yerde Medenî sûrelerde nekra formunda tek olarak zikredilmiştir.⁶²⁴

Rakîb ismine Nisâ Sûresi'nin ilk âyetinde yer verilmiştir; *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."*

Âyette, insanların tek bir nefisten yaratıldığı ve ondan da eşinin yaratılarak insan soyunun devamının sağlandığı anlatılmıştır. Böylece insanlar Allah'a karşı itaatsizlikten sakındırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, insanların Allah'ın adını anarak birbirlerinden taleplerde bulunduğu hatırlatılmış ve Allah'a karşı saygısızlıktan ve akrabalık ilişkilerini gözetmemekten sakındırıldığı belirtilmiştir. Bu âyet, Allah'ın insanlara olan merhametini ve onların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını hatırlatarak, Allah'a itaat etmeyi ve O'nun yasalarına uymayı teşvik etmektedir. Bu anlatımlarından sonra Rakîb ismine yer

⁶¹⁸ Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. X, s. 148-149.

⁶¹⁹ Bekir Topaloğlu, "Şehîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, s. 428.

⁶²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 424.

⁶²¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 437; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 136.

⁶²² Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. IX, s. 482.

⁶²³ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 165; Râzî, *Levâmi'u'l-beyyînât*, s. 133.

⁶²⁴ Nisâ 4/1; Ahzâb 33/52.

verilmiştir.⁶²⁵ Bu âyetin devamında yetimlerin ve kadınların haklarının korunmasına dair önemli mesajlar verilmiştir. Bu kapsamda yetimlerin mallarına sahip çıkılması, bu malların temiz olanlarının pis olanlarla değiştirilmemesi ve yetimlerin mallarının haksız yere kendi mallarına katılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu tür davranışların büyük bir günah olduğuna dikkat çekilmiştir.

Konunun devamındaki âyetlerde yetimlerin haklarının korunması, mallarının adaletle yönetilmesi ve miras paylaşımında âdil olunması gerektiğini zikredilmiş, yetimlerin mallarını haksız yere yiyenlerin büyük bir günah işledikleri belirtilmiştir.⁶²⁶ Ele alınan konu ile Rakîb ismi arasında doğrudan bir ilişki ve münâsebet göze çarpmaktadır. Rakîb isminin sürekli gözetleyen ve denetleyen anlamlarını içermesi çerçevesinde yetimlerin ve zayıf durumda olanların haklarının korunması, mallarının adaletle yönetilmesi ve miras paylaşımında âdil olunması gerektiği vurgulanarak anlam münâsebeti kurulmuştur. Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenlerin büyük bir günah işledikleri ve bunun cezasını âhirette çecekleri ifade edilirken, Allah'ın her şeyi gözetten ve denetleyen sıfatı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, âyetlerde bahsedilen konular ile Allah'ın Rakîb ismi arasında uyum ve insicam mevcuttur. Bu âyetler, Allah'ın sürekli gözetleyen ve denetleyen sıfatını hatırlatarak, insanları adaletli ve sorumluluk sahibi olmaya teşvik etmektedir.⁶²⁷

Ahzâb Sûresi'nde Mü'min kadınlarla evlenme akdi yapıp birleşmeden boşanma ve iddet süresi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı kadınlarla evlenme izninin belirtilmesinin akabinde Rakîb ismine tek olarak yer verilmiştir.⁶²⁸ Bu durum, Allah'ın insanların özellikle erkeklere göre biraz daha savunmasız bir fıtrata sahip olan kadınların haklarının korunması noktasında bir ikâzı/uyarısı niteliğindedir. Bu bağlamda kadınlar hakkında verilen kararlarda adaletli ve merhametli davranılması gerektiği vurgusu yapılmış olmaktadır. Allah, insanların içlerindeki bildiği için, bu düzenlemelerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun eşleri için en uygun ve en âdil olanı olduğunu belirtilmiştir. Rakîb isminin anlamı bağlamında, Allah'ın sürekli gözetleyici ve denetleyici sıfatı, insanların verdikleri kararlarda ve uygulamalarında adaletli olmalarını sağlamak ve alacakları kararlar doğrultusunda sorumluluk sahibi olmalarını hedeflenmiştir.⁶²⁹ Böylece toplumun genel düzenini korunması amaçlanmıştır.

⁶²⁵ Nisâ 4/1.

⁶²⁶ Nisâ 4/2-4.

⁶²⁷ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. IX, s. 483.

⁶²⁸ Ahzâb 33/49-52.

⁶²⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 578.

Bu, âyetlerin ve Rakîb isminin uyumunu ve insicamını ortaya koymaktadır.⁶³⁰ Kadınlar durumunun bahsedildiği bu âyetlerde Allah’a karşı sorumluluğun farkında olma ve O’ndan sakınma buyruğu iki kez tekrarlanmıştır. Böylece Kur’ân, bu âyetlerle kadının yaratılış fitratı gereği haklarının üzerinde özenle durmakta ve onları korumaktadır. Toplumun bütünlüğü ve refahı, bireylerin ve ailelerin güvenliği, sağlığı ve mutluluğu ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, kadını korumak, aslında toplumu korumanın ve daha iyi bir gelecek inşa etmenin ilk adımıdır.⁶³¹

Sonuç olarak Rakîb isminin zikredilmesiyle, insanların aile ve toplum içinde birbiriyle dayanışma içinde olmaları, toplumdaki zayıf ve korunmasız bireylerin haklarını gözetmeleri ve mirasın varislere adaletli bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak toplumsal yapının korunması hedeflenmiştir. Bu amaç, bireyler için adaletin, toplum için ise iyiliğin sağlanmasına ve toplumsal hayatın düzenli bir şekilde işlemesine katkıda bulunacaktır.

Değerlendirme

Allah’ın ilmini işaret eden Alîm, Habîr, Semî, Basîr, Şehîd ve Rakîb isimleri toplamda 52 sûrede 301 âyetin sonunda zikredilmiştir. Bu isimlerden en fazla sayıyla -153 defa zikredilen Alîm ismi göze çarpmaktadır.

Allah’ın ilmini belirten isimler, bazen ihtiva ettikleri anlamların haricinde de kullanılabilir. Bu bağlamda bu isimler mecaz olarak ceza ve mükâfat anlamında da zikredilmiştir.⁶³² Ancak bu mecaz, bu anlama hamledilecek karine ile anlaşılabilir. Yani, metin içindeki ipuçları ve bağlam bu anlamı desteklemelidir. Ele alınan örnekler çerçevesinde, Allah’ın her zaman ve her yerde bilgi sahibi olduğu, ancak âhiretteki ceza ve mükâfatın özel bir bilgi ve hüküm içerdiği vurgulanması genel hedeflerdendir. Bu nedenle, Allah’ın ilmi yönünü belirten isimler, mecâzi bir anlam taşımakta ve âhirette verilecek ceza ve mükâfatla ilişkilendirilmektedir.

2.5. Allah’ın Kudreti İle İlgili İsimler

Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın kudretini belirtmek üzere zikredilen isimler, O’nun mutlak güç ve kuvvet sahibi olduğunu açıklamak üzere zikredilmiştir.

Allah’ın kudretini tanıtmak üzere âyet sonlarında zikredilen isimler Azîz, Kadîr, Kavî, Kebîr, Kahrîr, Kayyûm ve Melik isimleridir. Âyetlerin sonlarında zikredilen bu isimlerin Kur’ân’da geçiş sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁶³⁰ Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, c. XV, s. 389.

⁶³¹ Cumhur Demirel, “Kadın Erkek Eşitsizliği Vehmini Uyandıran Konular ve Bu Konuyla İlişkili Âyetlerin Yorumları,” *Kırıkkale İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. 1, s. 65.

⁶³² Karaman, vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. V, s. 673.

Tablo 2.5 Allah'ın Kudreti İle İlgili İsimler

S.	SÛRELER	Dönem	Allah'ın Kudreti İle İlgili İsimler							Toplam
			Azîz	Kadîr	Kavî	Kebîr	Kahhâr	Kayyûm	Melik	
1	Bakara	D	6	6						12
2	Âl-i İmrân	D	5	4				1		10
3	Nisâ	D	3	2		1				6
4	Mâide	D	3	4						7
5	En'am	K	1	1						2
6	Enfâl	D	4	1	1					6
7	Tevbe	D	2	1						3
8	Hûd	K	1	1	1					3
9	Yusuf	K					1			1
10	Ra'd	D				1	1			2
11	İbrahim	K	3				1			4
12	Nahl	K	1	2						3
13	Hac	D	2	2	2	1				7
14	Nûr	D		1						1
15	Furkân	K		1						1
16	Şu'arâ	K	9							9
17	Neml	K	2							2
18	Ankebut	K	2	1						3
19	Rûm	K	2	2						4
20	Lokmân	K	2			1				3
21	Secde	K	1							1
22	Ahzâb	D	1	1	1					3
23	Sebe'	K	2			1				3
24	Fâtır	K	2	2						4
25	Yâsîn	K	2							2
26	Sâd	K	2				1			3
27	Zümer	K	3				1			4
28	Mü'min	K	3		1	1	1			6
29	Fussilet	K	1	1						2
30	Şûrâ	K	2	3	1					6
31	Zuhruf	K	1							1
32	Duhân	K	2							2
33	Câsiye	K	2							2
34	Ahkaf	K	1	1						2
35	Fetih	D	2	1						3
36	Hadîd	D	2	1	1					4
37	Mücâdele	D	1		1					2
38	Haşr	D	2	1						3
39	Mümtehhine	D	1	1						2
40	Saff	D	1							1
41	Cum'a	D	2						1	3
42	Teğâbun	D	1	1						2
43	Tahrîm	D		1						1
44	Mülk	K	1	1						2
45	Burûc	K	1							1
Toplam			87	44	9	6	6	1	1	154

2.5.1. Azîz (العزیز)

Azîz ismi, “a-z-z” kökünden “değerli, şerefli olmak, güçlü ve yenilmez olmak, galip gelmek, saygın olmak, güç, şiddet, üstünlük, izzet sahibi”⁶³³ anlamına gelen “izz” kelimesinden türemiştir. Bu isim, Allah’a nispet edildiğinde, kulunu her türlü zorluktan ve sıkıntıdan kurtarabilme ve hiçbir şekilde yenilmeme gücü olarak zikredilmiştir. Allah’ın Azîz olması; her şeye gücü yetmesini ve çok güçlü olmasını, hiçbir zaman mağlup edilememesini ve her zaman üstün gelmesini, şerefli ve yüce olmasını, izzet ve kuvvet vermesini, üstün ve şerefli olmasını ifade etmektedir.⁶³⁴

Allah’ın Azîz ismi, kırk dokuz yerde Mekkî, otuz sekiz yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında toplam seksen yedi yerde geçmektedir. Azîz ismi, geçtiği yerlerde diğer isimlerle birlikte nekra formunda zikredilmiştir. Azîz ismi, elli yerde Hakîm,⁶³⁵ on üç yerde Rahîm,⁶³⁶ yedi yerde Kavî,⁶³⁷ yedi yerde Alîm,⁶³⁸ dört yerde Züntikâm,⁶³⁹ üçer yerde Gaffâr⁶⁴⁰ ve Hamîd,⁶⁴¹ iki yerde Gafûr,⁶⁴² birer yerde de Vehhâb,⁶⁴³ ve Muktedir⁶⁴⁴ isimleriyle birlikte ve Kavî ismi dışında, birlikte geldiği tüm isimlerden önce zikredilmiştir. Ayrıca bu isim Mekkî sûrelerde fazla zikredildiği hususu da dikkatleri çekmektedir.

Zayıf, güçsüz ve kudretsiz anlamına gelen zelfîl kelimesinin zıt anlamlısı olan Azîz ismi, Allah’ın ilmi yönünü belirten Alîm ismiyle birlikte zikredildiği En’âm Sûresi’nde Allah’ın vahyini reddeden ve O’nu gerektiği gibi takdir etmeyen insanların durumu açıklanmış, Allah’ın kitabının bazı kısımlarını gizleyip işlerine gelenleri açıkladıklarını ve ölüm anında bu kişilerin zillet azabıyla cezalandırılacaklarını vurgulanmıştır. Ayrıca, insanların yaratıldıkları gibi teker teker Allah’a dönecekleri ve dünyada sahip oldukları her şeyi geride bırakacakları belirtilmiştir.⁶⁴⁵

⁶³³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. V, s. 374.

⁶³⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. VI, s. 535; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 696; Kuşeyrî, *Şerhu’l-Esmâ-i Lillâhi’l-Hüsnâ*, s. 87; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 84.

⁶³⁵ Bakara 2/129, 209, 220, 228, 240, 260; Âl-i İmrân 3/6, 18, 62, 126; Nisâ 4/56, 158, 165; Mâide 5/38, 95, 118; Enfâl 8/10, 49 63, 67; Tevbe 9/40, 71; İbrâhîm 14/4, 47; Nahl 16/60; Neml 27/9; Ankebût 29/26, 42; Rûm, 30/27; Lokmân 31/9, 27; Sebe’ 34/27; Fâtır 35/2, 28; Zümer 39/1, 37; Mü’min 40/8; Şûrâ 42/3; Duhân 44/49; Câsiye 45/2, 37; Ahkâf 46/2; Hadîd 57/2; Haşr 59/1, 24; Mümtehine 60/5; Saff 61/1; Cuma 62/1, 3; Tegâbün 64/18; Şuâra 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Rûm, 30/5; Secde, 32/6; Yâsîn 36/5; Duhân 44/42.

⁶³⁷ Hûd 11/66; Hac 22/40, 74; Ahzâb 33/25; Şûrâ 42/19; Hadîd 57/25; Mücadele 58/21.

⁶³⁸ En’âm 6/96; Hûd 11/66; Neml 27/78; Yâsîn 36/38; Mü’min 40/2; Fussilet 41/12; Zuhruf 43/9.

⁶³⁹ Âl-i İmrân 3/4; Mâide 5/95; İbrâhîm 14/47; Zümer 39/37.

⁶⁴⁰ Sâd 38/66; Zümer 39/5; Mü’min 40/42.

⁶⁴¹ İbrâhîm 14/1; Sebe’ 34/6; Burûc 85/8.

⁶⁴² Fâtır 35/28; Mülk 67/2.

⁶⁴³ Sâd 38/9.

⁶⁴⁴ Kamer 54/42.

⁶⁴⁵ En’âm 6/91-94.

Sûrenin devamında Allah'ın tohumun ve çekirdeğin çatlatması; ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarması; sabahı aydınlatıp geceyi dinlenme zamanı kılması; kara ve denizde yol bulmak için yıldızları yaratması; insanları bir tek nefisten yaratıp, bitkiler ve meyveler gibi çeşitli nimetlerin indirmesi zikredilerek yaratma kudretine ve engin ilmine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, Allah'a ortak koşulan cinlerin de Allah tarafından yaratıldığını ve O'na yakıştırılan oğullar ve kızların bilgisizce ileri sürüldüğü belirtilmiştir.⁶⁴⁶ Bu konu akışında “*Sabahı aydınlatan O’dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır...*”⁶⁴⁷ ifadelerinden sonra Azîz ve Alîm isimlerine yer verilmiştir.

Bu âyetlerde zikredilen tohumun ve çekirdeğin çatlatılması, ölüden diri ve diriden ölünün çıkarılması, sabahın aydınlatılması ve güneşin ve ayın birer hesap ölçüsü kılınması gibi olaylar, bir ilim gerçekliğiyle meydana gelen durumlardır. Bu olaylar, gelişi güzel veya rastgele değil, akli ve ilmi gerçekler çerçevesinde yaratılmış olağanüstü özelliğe sahiptir. Bu olağanüstü olaylar, Allah'ın yaratma kudretini ve hikmetini detaylı bir şekilde gözler önüne sermekte, O'nun yüce, güçlü ve izzet sahibi olduğunu belirtmekte ve saygınlığını ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır.⁶⁴⁸ Bu kapsamda, Allah'ın Alîm isminin bir tecellisi olarak, ilmi gerçekler çerçevesinde yarattığı bu mucizeler, derinlemesine düşünmeyi ve ibret almayı gerekli kılmaktadır.

Güç ve bilgiyi ifade eden isimlerin bir arada zikredilmesi, Allah'ın hem her türlü zorluğu aşacak kadar güçlü olduğunu hem de her şeyi eksiksiz ve kusursuz bir şekilde gerçekleştirecek bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü güç, sadece kaba kuvvetten ibaret değildir; bilgiyle desteklendiğinde, bu güç anlam kazanacak ve etkili olacaktır.⁶⁴⁹

Güç bilgiyle birleştiğinde, yaratılışa bir eksiklik veya hata bulunması engellenir. Yani, güçlü bir varlık her şeyi yaratma ve düzenleme yeteneğine sahipken, bilgi sahibi bir varlık bu yaratma ve düzenleme işlemlerini en mükemmel şekilde gerçekleştirir. Bu durum, yaratılışın her detayının ve inceliğinin mükemmel olmasını sağlar. Allah'ın Azîz ismi, O'nun yüce gücünü ifade ederken, Alîm ismi ise sınırsız bilgisini göstermektedir. Bu iki isim birlikte, Allah'ın yaratmasındaki mükemmelliği ve kusursuzluğu ön plana çıkarmaktadır.⁶⁵⁰

Yukarıda zikredilen âyetlerde anlatılan olaylarda, Azîz ismiyle Allah'ın yüce gücü, Alîm ismiyle de sınırsız bilgisi ile her şeyi kuşattığı belirtilmektedir. Bu kapsamda, Allah'ın bilgeliği ve ilmi, güçlü ve izzet sahibi olmasıyla birleştiğinde, kâinattaki tüm olayların ve

⁶⁴⁶ En'âm 6/95-100.

⁶⁴⁷ En'âm 6/96.

⁶⁴⁸ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIII, s. 75.

⁶⁴⁹ Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, 46-47.

⁶⁵⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtihu'l-ğayb*, c. XIII, s. 79.

düzenin arkasındaki yüce planın anlaşılmasına katkı sağlar ve O'nun yüceliğini ve gücünü daha da belirgin hale getirir. Böylece bu isimler, O'nun yaratılışın her detayını ve inceliğini bildiğini göstermektedir.⁶⁵¹

Teğabün Sûresi'nde, Allah'ın mutlak egemenliği, yaratıcılığı, her şeyi bilmesi ve insanların iman ya da inkâr durumlarına göre karşılaşacakları sonuçlar belirtilerek, O'na iman ve itaatin önemi, inkârcıların cezası ve Mü'minlerin karşılaşacakları mükâfatlar zikredilmiştir. Daha sonra ise Allah'a iman ve itaatin önemi, inkârcıların cezası ve Mü'minlerin karşılaşacakları mükâfatlara yer verilmiştir. Allah'ın insanlara sunduğu lütuf ve merhamet ile O'na iman edenlerin karşılaşacakları mükâfatı kapsamında, yapılan güzel amellerin ve şükrün fazlasıyla karşılık bulacağını, cezada ise acele etmeyeceğini vurgulanmaktadır. Ayrıca, Allah'ın her şeyi, hem akıl ve duyularla idrak edilenleri hem de edilmeyenleri bildiği şu şekilde ifade edilmiştir; “Allah, akıl ve duyularla idrak edilemeyi de edileni de bilir.”⁶⁵² Âyetin sonunda ise sûrenin de hâtimesi olarak Azîz ve Hakîm isimleri zikredilmiştir.

Azîz ve Hakîm isimlerinin âyet sonunda birlikte zikredilmesi, Allah'ın hem akıl ve duyularla idrak edilebilen hem de edilemeyen her şeyi bildiğini ve bu bilgiyi mutlak kudret (Azîz) ve mutlak hikmet (Hakîm) ile kuşattığını göstermektedir. Bu iki ismin bir arada kullanılması, yalnızca Allah'ın yüce gücünü değil, aynı zamanda bu gücün en hikmetli ve en isabetli şekilde kullanıldığını vurgulamaktadır.⁶⁵³ Nitekim söz konusu âyetin baş kısmında, insanların iman veya inkâr tercihlerine göre karşılaşacakları sonuçlara dikkat çekilmiş; bu bağlamda yapılan cezalandırmanın mutlak kudret sahibi Allah'ın Azîz ismiyle ilişkili olduğu, ancak bu kudretin gelişigüzel değil, her yönüyle yerli yerinde ve hikmete dayalı olarak gerçekleştiği de Hakîm ismiyle ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Azîz ve Hakîm isimlerinin âyetin sonunda birlikte zikredilmesi, hem âyetin muhtevası hem de baş kısmındaki mesajlarla tam bir tenasüp içindedir. Bu birliktelik, ilahî iradenin hem mutlak güç hem de mutlak hikmetle tecelli ettiğini; dolayısıyla Allah'ın kudretinin rastlantısal değil, her yönüyle hikmetle kuşatılmış bir sistem dâhilinde işlediğini ortaya koymaktadır.⁶⁵⁴

2.5.2. Kadîr (القدير)

Kadîr ismi, “k-d-r” kökünden “güç yetirmek, ölçü ile yapmak, kudret sahibi olmak ve rızkını daraltmak”⁶⁵⁵ anlamına gelen “kadr” kelimesinden türemiş bir kelime olup mübalağa

⁶⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 910.

⁶⁵² Teğabün 64/18.

⁶⁵³ Konyalı, *Hulâsat'ül Beyan –Büyük Kur'an Tefsiri*, c. XIV, s. 5959.

⁶⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. V, s. 696.

⁶⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. V, s. 74; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 155.

sigasında kullanılmaktadır. Bu isim, Allah’a nispet edildiğinde, kulunu her türlü zorluktan ve sıkıntıdan kurtarabilme gücü olarak zikredilmiştir. Allah’ın Kadîr olması, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip, hikmetin gerektirdiği ölçüde dilediğini yapmasını, kudreti tam olup ve hiçbir zaman âcizlik düşünülemeyen, her şeyi kudretiyle en iyi şekilde yönetmesini ifade etmektedir.⁶⁵⁶

Kudreti mükemmel olan ve yöneten anlamlarına gelen Kadîr ismi, onaltı yerde Mekkî, yirmisekiz yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında toplam kırk dört yerde geçmektedir. Kadîr ismi, geçtiği yerlerde genellikle tek⁶⁵⁷ başına bulunmakta olup Alîm⁶⁵⁸ ve Afûv⁶⁵⁹ isimleriyle birlikte bazen marife, bazen de nekra formunda zikredilmiştir.

Kadîr ismine âyet sonlarında insanlara dünyada verilen nimetlerden bahsedildikten sonra yer verilmiştir. Örneğin Nahl Sûresi’nde “*Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İcinizden, (sahip oldukları) bilgidен hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir*”⁶⁶⁰ buyrulmuştur. Âyette Allah’ın hayvanların karnında besin artıkları ve kan arasında meydana getirdiği saf sütün içenler için lezzetli olduğu, hurma ağaçları ve üzüm asmalarından hem içki hem de besin elde edildiği belirtilerek, bunların Allah’ın insanlara sunduğu nimetler olduğu vurgulanmıştır. Bunların dışında bal arısının dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan yuvalar edindiği ve farklı renk ve çeşitlerde şifa veren şerbetler ürettiği ifade edilmiştir. İnsana bahşedilen bu nimetlerin ardından insanın yaratılmasına ve vefat ettirilmesine vurgu yapılmış,⁶⁶¹ âyet sonunda ise Alîm ve Kadîr ismine yer verilmiştir.

Âyette zikredilen Alîm isminin, Allah’ın her şeyi ilmiyle kuşattığını anlamı çerçevesinde bu bilgi, Allah’ın yaratma, yönetme ve hükmetme konusundaki mükemmelliğini ortaya koymaktadır.⁶⁶² Kadîr ismi ise Allah’ın sonsuz kudret sahibi olduğunu ifade etmesi sebebiyle O’nun, her türlü tasarrufta bulunma gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Bu iki isim birlikte zikredilmesi Allah’ın sonsuz bilgi ve kudretini en mükemmel şekilde ifade etmektedir. Bu bağlamda Allah’ın bilgi ve kudreti, O’nun yarattığı ve yönettiği her şeyde

⁶⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 825-826.

⁶⁵⁷ Bakara 2/20, 106, 109, 148, 259, 284; Âl-i İmrân 3/26, 29, 165, 189; Nisâ 4/133; 5/17, 19, 40, 120; En’âm 6/17; Enfâl 8/41; Tevbe 9/39; Hûd 11/4; Nahl 16/77; Hac 22/6, 39; Nûr 24/45; Furkân 25/54; Ankebût 29/20; Rûm 30/50; Ahzab 33/27; Fâtır 35/44; Fussilet 41/39; Şûrâ 42/29, Ahkâf 46/33; Fetih 48/21; Hadid 57/2; Haşr 59/6; Mümtahine 60/7; Tegâbün 64/1; Talâk 65/12; Tahrîm 66/8; Mülk 67/1.

⁶⁵⁸ Nahl 16/70; Rûm, 30/54; Fâtır 35/44; Şûrâ 42/50.

⁶⁵⁹ Nisâ 4/149.

⁶⁶⁰ Nahl 16/66-69.

⁶⁶¹ Nahl 16/70.

⁶⁶² İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, c. IX, s. 502.

mükemmellik ve hikmetle hareket ettiği anlamını ortaya koymaktadır. Böylece, ilim ve güç arasında uyum ve insicam sağlanmış olmaktadır.⁶⁶³

Zikredilen âyet bağlamında bu iki isim, “*sahip oldukları bilgidен hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa*” ifadesiyle Allah’ın insanların yaşam süreçlerini ve bilgilerini bildiğini göstermek ve “*Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir*” ifadesiyle Allah’ın yaratma ve öldürme gücünü ortaya koymak için zikredilmiştir. Bu iki isimle, Allah’ın insan yaşamı üzerindeki mutlak hâkimiyeti ve kudreti zikredilerek, konuyla mükemmel uyumu ve güçlü bağı ifade edilmiştir.⁶⁶⁴ Kur’ân’da bu âyette olduğu gibi Allah’ın kudretini ispat eden ifadelerden sonra, Kadîr isminin bağlama uygun olarak zikredilmesi, Müslümanlar için müjde ve uyarı anlamları içermektedir.

Furkân Sûresi’nde inkârcıların, nefsânî tutkularını tanrılaştırarak doğru yoldan saptıkları belirtildikten sonra⁶⁶⁵ insanın aklına, irfanına ve basiretine hitap eden deliller sunulmuş ve tabiat olaylarındaki yaratıcı kudrete işaret edilmiştir. Bu düzeni kuran ve sürdüren ilâhî yasalardan örnekler verildikten sonra insanlar Allah’a imana ve hidâyet yoluna davet edilmiştir.⁶⁶⁶ Konu akışında bazı kozmolojik deliller belirtilmiştir. Bu delillerin ardından insanın sudan yaratıldığına dikkat çekilmiş ve biyolojik olarak suyun canlılar için temel bir bileşen olduğunu hatırlatılmıştır.⁶⁶⁷ Aynı zamanda Allah’ın insanları soy ve sıhriyet bağları ile birbirine bağladığı vurgulanmıştır. Âyet Allah’ın her şey üzerinde mutlak güce sahip olduğunu ve yaratma, idare etme ve yönlendirme konusunda hiçbir sınırlamasının olmadığını belirtmek üzere Kadîr ismi ile sonlanmıştır.

Allah’ın biri tatlı, diğeri tuzlu olan iki denizi karışmayacak şekilde ayırma gücü, yaratılışın dengesini koruma ve sürdürme kudretini yansıtmaktadır. Akabinde, Allah’ın insanları sudan yaratıp aralarında soy ve sıhriyet bağları kurduğu ifade edilir. Bunların tümünde O’nun yaratma ve düzenleme gücünün gösterilmesi hedeflenmiştir. Bu âyetler de Allah’ın her şeyi yaratma, düzenleme ve yönetme gücünü vurgulayarak, Kadîr isminin yüceliğini ve önemini gözler önüne sermektedir.⁶⁶⁸ Sonuç olarak, Kur’ân-ı Kerim’de, Allah’ın mutlak gücünü ve kudretini ifade eden âyetlerin sonlarında Kadîr isminin zikredilmesi Kur’ân’ın bir üslup şeklidir. Onun bu tarzları, üslubu ve anlatım biçimlerinin zenginliği, anlatım gücünün bir göstergesidir.

⁶⁶³ Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XX, s. 239.

⁶⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. VI, s. 535.

⁶⁶⁵ Furkân 25/33-44.

⁶⁶⁶ Furkân 25/45-53.

⁶⁶⁷ Furkân 25/54.

⁶⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c IV, s. 317.

2.5.3. Kavî (القوي)

Kavî ismi, “k-v-y” kökünden türemiş olup “güçlü, kuvvetli”⁶⁶⁹ anlamına gelen “kuvvet” kelimesiyle bağlantılıdır. Bu isim, Allah’a nispet edildiğinde, her türlü zorluktan ve sıkıntıdan kurtarabilme gücü ve kuvvetini, bütün varlıkların olay ve durumlarına gücüyle müdahale etmesini ifade etmektedir.⁶⁷⁰ Bunun yanında, bu isimle ilgili diğer bir tanım da hakkında hiçbir eksiklik ve yetersizlik düşünilemeyen, her konuda tam ve mükemmel bir kudrete sahip olandır,⁶⁷¹ şeklinde yapılmıştır.

Allah’ın sonsuz güç ve sınırsız kudretini ifade eden Kavî ismi, üç yerde Mekki, altı yerde de Medeni olmak üzere âyet sonlarında toplam dokuz yerde geçmektedir.⁶⁷² Buralarda Kavî ismi, yedi yerde Azîz,⁶⁷³ iki yerde ise tek olarak⁶⁷⁴ zikredilmiştir.

Örneğin Kavî ismine Sâlih (a.s.) ve onunla birlikte iman edenlerin Allah’ın rahmeti sayesinde kurtuluşa erdiklerinin bahsedildiği âyetin sonunda yer verilmiştir. Bu âyetten önceki âyetlerde Hz. Salih’in (a.s.) peygamberlik görevi ve kavmine hak dini tebliğ ettiği ancak kavmi, ona karşı çıktığı belirtilmiştir. Mucize olarak Sâlih’e (a.s.) verilen dişi deveye herhangi bir zarar vermemeleri konusunda uyarılmışlar; aksi takdirde azaba uğrayacakları belirtilmiştir. Ne var ki, kavmi bu uyarıyı dikkate almayarak deveyi kestikleri için cezalandırılacakları açıkça belirtilmiştir.⁶⁷⁵

Sûrenin devamında Sâlih’in (a.s.) ve ona uyanların kurtulduğuna işaret edilerek; “*Emrimiz gelince Sâlih’i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak, helâk olmaktan ve o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz rabbın kuvvetlidir, üstündür.*”⁶⁷⁶ Âyette kavmin helaki noktasında Allah’ın emri geldiğinde, Sâlih (a.s.) ve ona iman edenlerin kurtarıldığı belirtilmiştir.

Âyet sonunda Kavî ve Azîz isimlerine yer verilerek Sâlih’in (a.s.) kavmine gönderilen mucize ve yanlış davranışlarının sonucu helak olmaları Onun mutlak gücü, üstünlüğü ve hâkimiyetine vurgu yapılmıştır. Allah’ın mutlak gücü ve kudretini belirten bu isimlerle, içinde geçtikleri sûre ve âyetlerde bahsedilen inkârcıların etkisiz hale getirilmesi ve Mü’minlerin desteklenmesi arasında bir anlam ilişkisi vardır. Bu şekilde, iman etmeyenlerin başarısızlığa uğratılması ve Mü’minlere destek verilmesi arasındaki bir uyum sağlanmıştır. Bu bağlamda Allah’ın Kavî ve Azîz isimleri, O’nun mutlak güç ve yüceliğini ifade ederken, bu âyet de aynı

⁶⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. V, s. 374.

⁶⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 882-883.

⁶⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. V, s. 374-375.

⁶⁷² Hûd 11/66; Hac 22/40, 74; Ahzâb 33/25; Şûrâ 42/19; Hadîd 57/25; Mücâdele 58/21.

⁶⁷³ Hûd 11/66; Ahzâb 33/25; Hac 22/40, 74; Mü’min 40/22; Hadîd 57/25; Mücâdele 58/21.

⁶⁷⁴ Enfâl 8/52; Mü’min 40/22;

⁶⁷⁵ Hûd 11/63-65.

⁶⁷⁶ Hûd 11/66.

şekilde Allah'ın kudretini ve Mü'minlere olan desteğini vurgulamıştır. Burada, bu isimlerin kullanılmasının amacı, Allah'ın insanlara ilminin genişliğini ve kudretinin sonsuzluğunu beyan ederek, O'nun cezalandırmasından kaçmanın imkânsız olduğunu anlamalarını sağlamaktır.

Kavî isminin, Ahzâb Sûresi'nde Allah'a inananların desteklendiğinin belirtilmesinden sonra zikredilmesi diğer bir örnektir. Sûrede Uhud Savaşı sırasında Müslümanların yaşadığı durum anlatılırken; Mü'minlerin Allah'a verdikleri sözü yerine getirdikleri, kimilerinin ise karşı çıktıkları belirtilmiştir. Sonrasında ise sözünde duranların sadakatlerinden dolayı ödüllendireceği ve inkârcıların ise cezalandıracağı, Allah'ın dilerse bağışlayacağı ifade edilmiştir.⁶⁷⁷ Konunun devamındaki âyetle inkârcıların saldırılarından hiçbir sonuç elde edemeden, kin ve öfkeleri içinde geri çevrildiği şu şekilde ifade edilmiştir; *“Allah inkârcıları, hiçbir şey elde edemeden, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi. Allah'ın desteği mü'minler için yeterlidir. Allah güçlüdür, üstündür.”*⁶⁷⁸ Âyetle de belirtildiği üzere Mü'minler için sadece Allah'ın yardımı ve desteği yeterli olduğu vurgusu yapılarak Kavî ve Azîz isimlerine yer verilmiştir.

Zikredilen âyetlerde bahsedilen konular, güç gerektiren iş ve işlemler çerçevesindedir. Yani, Uhud Savaşı'nda Müslümanlara yardım edilmesi, sözünde duranların mükâfatlandırılması, durmayanların ise karşılıklarının verilmesi ve kâfirlerin ise engellenmesi gibi konular bu destekler kapsamında değerlendirilmiştir. Âyetin sonunda zikredilen Allah'ın Kavî ve Azîz isimlerine, bu konularda tek güç sahibi olanın Allah olduğunu belirtmek ve bu hususlara cevap niteliği taşımak üzere yer verilmiştir. Bu anlam ilişkisiyle, Allah'ın inkârcıları kin ve öfkeleriyle geri çevirmiş ve Mü'minlere yardım etmişse, bu O'nun hem sonsuz kudretinin hem de mağlup edilmez yüceliğinin bir sonucu olarak görülmüştür.⁶⁷⁹ Mü'minler için Allah'ın desteğinin yeterli olduğu da bu iki ismin yüceliğine dayanmakta olup, Allah'ın Kavî ve Azîz isimleri, O'nun her durumda galip geleceğini ve Mü'minlerin bu güce güvenebileceği vurgusu yapılmıştır.⁶⁸⁰

Bu iki ismin zikredilmesinin diğer sebepleri olarak hakkı tahkik etmek, yardım teklifinden doğabilecek eksiklik zannını ortadan kaldırmak, yardım ve cihad teklifinin sağladığı faydaların insanlara ait olduğunu hatırlatmak ve bu tekliflere muhalefet etmekten sakındırma etkileri de zikredilebilir.⁶⁸¹

Sonuç olarak, Kavî ve Azîz isimleri anlam bakımından birbirine yakın ve tamamlayıcı özellikler taşımakta olup her iki isim de Allah'ın celâl sıfatlarındandır. Kavî ismi, Allah'ın sonsuz güç ve kuvvet sahibi olduğunu belirtirken, O'nun yaratma, koruma ve yönetme

⁶⁷⁷ Ahzâb 33/23-24.

⁶⁷⁸ Ahzâb 33/25.

⁶⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 370.

⁶⁸⁰ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 138-139.

⁶⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. V, s. 425.

konusundaki sınırsız kudretini ortaya koymaktadır. Azîz ismi ise Allah'ın izzet ve şeref sahibi olduğunu ifade etmekte ve O'nun yüceliği, üstünlüğü ve hiçbir şeye muhtaç olmamasını ifade etmektedir. Bu isimler, Allah'ın büyüklüğünü ve mükemmelliğini farklı yönlerden ifade ederken, aynı zamanda birbirlerini teyit etmektedir. Yani her ikisi de Allah'ın gücünü ve yüceliğini vurgulayan isimlerdendir. Bu kapsamda, Kavî ve Azîz isimlerinin birlikte yer aldığı âyetlerin ana teması genellikle Allah'ın güç ve kuvvetinin belirtildiği konu akışında zikredilmiştir.

2.5.4. Kebîr (الكبير)

Kebîr ismi, “k-b-r” kökünden türemiş olup “büyük, ulu, yüce”⁶⁸² anlamlarına gelmektedir ve mübalağa sigasında kullanılmaktadır. Bu isim, Allah'ın zâtının ve sıfatlarının mahiyetinin insan aklının kavrayamayacağı kadar yüce ve ulu olmasını içermektedir.⁶⁸³ Kebîr isminin içerdiği büyüklük ve azamet fiziksel bir özellik değil, O'nun yüceliğini ve aşkını ifade etmektedir.⁶⁸⁴

Kebîr ismi, beş yerde Mekkî, bir yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında toplam altı yerde geçmektedir. Kebîr ismi, geçtiği yerlerde beş defa Alî⁶⁸⁵ ve bir defa Mûteâlî⁶⁸⁶ ismi birlikte bazen marife, bazen de nekra formunda zikredilmiştir.

Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini ve sonsuz kudretini ifade eden Kebîr ismi Lokman Sûresi'nde şu şekilde geçmektedir; “*Bu böyledir, zira Allah hakikatin kendisidir; O'nun dışında taptıkları şeyler ise asılsızdır ve Allah, yalnızca O, çok yücedir, çok büyüktür.*”⁶⁸⁷ Putperest Araplar, Allah'ın varlığını kabul ediyor ve O'nun evreni yaratan kudretini tanıyorlar, ancak, O'na doğrudan ulaşamayacaklarını düşündükleri için putları birer aracı olarak görüyorlardı. Bu putları, aslında onların inancında Allah'a yaklaşmak ve O'ndan yardım dilemek için birer vesile olarak kabul ediyorlardı.⁶⁸⁸

Lokman Sûresi'nde Allah'tan başka ilahın olmadığı hiçbir varlığa ibadet edilemeyeceği, müşriklerin taptıkları putlar da dâhil olmak üzere evrendeki her şeyin O'na ait olduğu ve her şeyin O'na muhtaç olduğu ancak O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı, O'nun kudretinin mükemmelliği ve hikmetli yaratıcılığı ifade edilmiştir. Bu kapsamda, 25. âyetteki “*Bütün övgüler Allah'a mahsustur*” hükmü, 27-29. âyetlerde Allah'ın mutlak yaratıcılığı, ilmi

⁶⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. V, s. 125.

⁶⁸³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 890.

⁶⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. VII, s. 436; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 126.

⁶⁸⁵ Nisâ 4/34; Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; Mü'min 40/12.

⁶⁸⁶ Ra'd 13/9.

⁶⁸⁷ Lokmân 31/30.

⁶⁸⁸ Zümer 39/3.

ve yaratıcılığı ile desteklenmiştir. Bu sûrenin devamında ise Allah'ın mutlak kudretine vurgu mahiyetinde önceki âyetlerde bahsedilen konu nihai sonuca bağlanmıştır. Böylece Allah'ın bizzat hakikatin kendisi olduğu ve yalnızca O'nun gerçek olduğu vurgulanmış; bunun karşısında, inkârcıların taptıkları varlıkların ise temelsiz ve asılsız olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Âyetin sonunda Allah'ın yüce olduğunu belirtmek üzere Alî ismine, büyüklüğünü belirtmek için ise Kebîr ismine yer verilmiştir. Bu âyetle Allah'ın yüceliği ve büyüklüğünün, O'nun her şeyin üzerinde ve her şeyden üstün olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸⁹ Lokmân Sûresi'nde yer alan Alî ve Kebîr isimleri, bulundukları âyetle olan insicamları çerçevesinde, Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü vurgulamakta; bununla birlikte, her şeyin O'nun mutlak kudretine ve azametine boyun eğdiği anlamını da ihtiva etmektedir.⁶⁹⁰

Kebîr isminin âyet sonunda geçmesiyle alakalı bir başka örnek, erkeklerin kadınlar üzerindeki koruyucu ve yönetici rolünden bahsedildiği âyettir. Bu âyette, Allah'ın farklı özellikler ve lütuflar vermesi sebebiyle erkeklerin kadınlar üzerinde koruyucu ve yönetici oldukları belirtilmiştir. Sâliha kadınların Allah'a itaatkâr oldukları ve kendilerini korudukları ifade edilmiş, evlilik hukukuna başkaldıran kadınların durumları açıklanmıştır. Devamında, eğer itaat ederlerse onlara karşı başka bir yol aranmaması gerektiği öğütlenmiştir. Daha sonra ise Alî ve Kebîr ismine yer verilmiştir.⁶⁹¹

Yukarıda anlamları zikredilen Alî ve Kebîr isimleri, ilgili âyette Allah'ın büyüklüğü, yüceliği ve kudretine işaret etmektedir. İlk âyette, ilahî hikmet ve düzenin toplumsal ve ailevî rollere yansması vurgulanmakta; bu bağlamda, söz konusu isimler aracılığıyla Allah'ın kudretinin hayatın tüm alanlarında belirleyici olduğu belirtilmektedir. Bu yüce nitelikler karşısında, erkeklerin kadınlara yönelik sahip oldukları gücü suistimal etmemeleri, olumsuz davranışlardan kaçınmaları ve itaatkâr eşlerinin hatalarını bağışlamaları gerektiği öğütlenmektedir. Alî ve Kebîr isimlerinin zikredilmesi, erkeklerin sahip olduğu güçten çok daha üstün olan ilahî kudretin hatırlatılması suretiyle, erkeklerin kadınlara karşı adaletli ve merhametli davranmalarının ilkesel bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece, toplumsal düzenin temeli olarak Allah'ın yüceliği ve bu yücelikten kaynaklanan ahlaki ilkeler ön plana çıkarılmaktadır.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, c. XVIII, s. 178-179.

⁶⁹⁰ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İnsan Yay., terc. Heyet, İstanbul 2005, c. IV, s. 338-339.

⁶⁹¹ Nisâ 4/34.

⁶⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. II, s. 333.

Alî ve Kebîr isimleri anlam olarak birbirini tamamlayan isimlerdir. Alî ismi, Allah'ın yüceliğini ve erişilmezliğini, Kebîr ismi ise sonsuz büyüklüğünü ifade etmektedir. Bu sebeple, yüce olanın uzak ve soyut olarak algılanması sonucu, Alî isminin ardından Kebîr isminin zikredilmesi bu algıyı düzeltmiştir.⁶⁹³ Böylece Allah'ın hem erişilmez hem de her şeyden yüce olduğu vurgulanarak, inançta bir denge sağlanmaktadır.

2.5.5. Kakhâr (القَهَّار)

Kakhâr ismi, “k-h-r” kökünden türemiş olup “yenmek, üstün gelmek, zor kullanarak istediğini yapmak, boyun eğdirmek”⁶⁹⁴ anlamına gelen “kahr” kökünden gelmektedir ve mübalağa sigasında kullanılmıştır. Allah'ın Kakhâr olması, tüm varlıklara galip gelmesini ve üstün olmasını, bütün varlıkların durumlarına ve olaylara kudretiyle müdahale etmesini ifade etmektedir.⁶⁹⁵ Bu isim, beş yerde Mekkî, bir yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında toplam altı yerde geçmektedir. Kakhâr ismi, geçtiği yerlerde Vâhid ismi birlikte⁶⁹⁶ marife formunda zikredilmiştir.

Yûsuf Sûresi'nde, Hz. Yûsuf (a.s.)'un zindanda karşılaştığı iki gençten biri rüyasında şarap sıkıldığını, diğeri ise başının üstünde taşıdığı ekmeği kuşların yediğini gördüğünü belirtmiş ve gördükleri bu rüyaların yorumunu Hz. Yûsuf'tan talep etmişlerdir. Gençler, Hz. Yûsuf'u bu konuda bilgili ve güvenilir biri olarak gördüklerinden dolayı rüyalarının doğru yorumuna onun vasıtasıyla ulaşmak istemişlerdir. Hz. Yûsuf ise bu rüyaların tabirini, kendilerine erzak olarak yemek gelmeden önce haber vereceğini söyleyerek bu bilginin kendisine Allah tarafından öğretilmiş olduğunu ifade etmiştir. Ardından, Mısırlıların inanç sisteminden uzak durduğunu ve yalnızca Allah'a iman ettiğini açıkça beyan etmiştir. Konunun devamında, ataları olan Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakûb'un dini üzerine olduğunu belirtmiş, Allah'a ortak koşmanın asla kabul edilemeyecek bir inanç olduğunu dile getirmiştir. Bunun Allah'ın kullarına büyük bir lütfu olduğu vurgulanmış; fakat insanların çoğunun bu nimete şükretmediği belirtilmiştir.⁶⁹⁷ Bu bağlamda, tevhîd inancının temel esaslarına dikkat çekilen bu pasajın sonunda, Allah'ın Vâhid ve Kakhâr isimlerine yer verilmiştir: “*Ey hapisane arkadaşlarım! Çeşit çeşit tanrılar mı, yoksa gücüne karşı konulamaz olan bir tek Allah mı daha hayırlıdır?*”⁶⁹⁸ Bu ifadeyle çok tanrılı inanç sistemi reddedilmiş, Allah'ın birliği ve mutlak kudreti vurgulanmıştır. Âyette ele alınan mesajlar,

⁶⁹³ Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, s. 49.

⁶⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. V, s. 120.

⁶⁹⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 871; Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 105; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 93.

⁶⁹⁶ Yûsuf 12/39; Ra'd 13/16; İbrâhîm 14/48; Sâd 38/65; Zümer 39/4; Mü'min 40/16.

⁶⁹⁷ Yûsuf 12/36-38.

⁶⁹⁸ Yûsuf 12/39.

özellikle zikredilen Vâhid ve Kakhâr isimleriyle doğrudan bir anlam ilişkisi içindedir; zira bu isimler, tevhîd akîdesinin temelini oluşturan inanç esaslarını pekiştirmektedir.

Yukarıda zikredildiği üzere, Allah'ın Vâhid ismi O'nun birliğini ve eşsizliğini; Kakhâr ismi ise her şeye gücü yeten ve mutlak güç sahibi olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda, bu isimlere âyet sonunda yer verilerek Hz. Yûsuf (a.s.) zindandaki arkadaşlarını Allah'ın birliğine ve kudretine inanmaya davet ederken, onların inançlarının yanlış olduğunu açıklamıştır. Böylece, içinde bulundukları yanlış tanrı inancı reddedilmiş olmaktadır.

Konuyla alakalı diğer bir örnek Ra'd Sûresi'nde geçmektedir. Hz. İbrâhîm (a.s.) döneminde Arap yarımadasında Allah'ın birliği inancı yerleşmiş olsa da zamanla bu inançtan sapılmış ve putperestlik yaygınlaşmıştır.⁶⁹⁹ Araplar, evrenin Allah tarafından yaratıldığına inanmakla birlikte, O'na doğrudan ibadet edemeyeceklerini düşündükleri için aracı tanrılar edinmişlerdir.⁷⁰⁰ Âyette, Allah'ın göklerin ve yerin Rabbi olduğu hatırlatılarak insanlardan bu gerçeği kabul etmeleri istenmiş; ardından, fayda veya zarar veremeyen sahte tanrılara tapmanın anlamsızlığına dikkat çekilmiştir. İnsanların akıllarını kullanmaları teşvik edilerek, kör ile görenin veya karanlıkla aydınlığın bir olmadığı gibi, Allah'ın yarattığı gibi yaratabilecek ortakların bulunmadığı ifade edilmiştir.⁷⁰¹ Âyetin sonunda, her şeyi yaratanın Allah olduğu vurgulanarak O'nun tek olduğu anlamına gelen Vâhid ismi ve mutlak güç sahibi olduğunu belirten Kakhâr ismi zikredilmiştir. Bu âyet, insanlara Allah'ın birliğini ve kudretini hatırlatarak, putperest inançların geçersizliğini göstermeyi amaçlamaktadır.⁷⁰²

Vâhid ve Kakhâr isimlerinin birlikte yer alması, Allah'ın birliğini ve kudretini vurgulayan güçlü bir anlam bağlantısı oluşturmaktadır. Bu iki ismin birlikte kullanılması, Allah'ın hem tek olduğunu, hem de her şeye gücü yeten ve mutlak hâkimiyet sahibi olduğunu ifade etmektedir. Vâhid ismi, Allah'ın mutlak birliğini ve herhangi bir ortağı olmadığını vurgularken, Kakhâr ismi, bu mutlak birliğin güç ve iktidarının her şey üzerinde hakîm olduğunu göstermektedir. Böylece, Allah, tek olduğu için gücünü ve egemenliğini kimseyle paylaşmaz; her şeyi kahredebilir, hükmü altına alabilir ve dilediğini gerçekleştirebilir.

2.5.6. Kayyûm (القَيُّوم)

Kayyûm ismi, “k-v-m” kökünden türemiş olup “ayakta durmak, devam ve sebat etmek, bir işin idaresini üzerine almak, gözetip korumak”⁷⁰³ anlamına gelmektedir. Mübalağa

⁶⁹⁹ Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. III, s. 282.

⁷⁰⁰ Zümer 39/3.

⁷⁰¹ Ra'd 13/16.

⁷⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. III, s. 739-740.

⁷⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 496.

ifade eden bir sıfat olarak “her şeyin varlığı kendisine bağlı olan, kâinatı idare eden” anlamını taşımaktadır. Bu isim, Allah’a nispet edildiğinde, kullarını koruyan ve her şeyi ayakta tutan anlamında kullanılmıştır. Allah’ın Kayyûm olması, insanın ayakta durma kavramından tamamen farklı olup, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip onların yanında olmasını ifade etmektedir. Kayyûm ismi, varlığını devam ettirmek için başkasına ihtiyaç duymayan ve kâinatı idare eden anlamına gelir.⁷⁰⁴ Kur’ân’da zâtî isim olan “Hayy” ismiyle birlikte zikredildiği için zâtî isimler arasında sayılmıştır.⁷⁰⁵ Kayyûm ismi, âyet sonlarında sadece bir yerde Medenî sûrede marife olarak ve Hayy ismiyle birlikte geçmektedir.

Kayyûm ismi, Âl-i İmrân Sûresi’nin başında ilk âyetler; “*Elif-lâm-mîm. Allah; O’ndan başka asla ilâh yoktur; hayy ve kayyûmdur*”⁷⁰⁶ şeklinde geçmektedir. Sûreye Hurûf-u Mukattaa ile başlanmıştır. Devamında Allah’ın özel ismine yer verilmiş ve O’nun azametini ve tevhid inancının önemine dikkat çekilmiştir.⁷⁰⁷ Kayyûm ismi, Allah’ın evreni var etmesi ve denetlemesi sebebiyle mutlak güç sahibi olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda bu isim, konu bağlamında incelendiğinde her şeyin varlığını ve sürekliliğini sağlayan, her an her şeyi ayakta tutan ve kontrol eden anlamı taşımaktadır.⁷⁰⁸

Örnek olarak verilen âyette, âyetin sonunda zikredilen Hayy ve Kayyûm isimleri, sûrenin genel konu çerçevesini oluşturmuş ve isimlerin içerdiği anlamlarla İslâm dışındaki diğer dinlerin asılsız iddiaları reddedilmiştir.⁷⁰⁹ Bu isim, Allah’ın tüm sıfatlarının temelini oluşturmakta ve Allah’ın her zaman var olduğunu, tüm kâinata hayat verdiğini ve her şeyi yönettiğini ifade etmektedir.⁷¹⁰

Allah’ın Hayy ve Kayyûm isimleri arasında derin bir anlam ilişkisi vardır ve birbirini tamamlayan özellikler taşımaktadır.⁷¹¹ Hayy ismi, Allah’ın her zaman yaşayan, ölümsüz ve sürekli var olan bir varlık olduğunu ifade ederken; Kayyûm ismi ise her şeyin varlığını ve sürekliliğini sağlayan, her an her şeyi ayakta tutan ve kontrol eden anlamına gelmektedir. Bu iki isim birlikte düşünüldüğünde, Allah’ın hem kendi varlığında daim olduğunu hem de tüm

⁷⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 876.

⁷⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XII, s. 499-500; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 878; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 152.

⁷⁰⁶ Âl-i İmrân 3/2.

⁷⁰⁷ Âl-i İmrân 3/2.

⁷⁰⁸ Râzî, *Tefsîrü’l-Kebîr - Mefâtihu’l-Gayb*, c. VII, s. 127; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. II, s. 18.

⁷⁰⁹ Râzî, *Tefsîrü’l-Kebîr - Mefâtihu’l-Gayb*, c. VII, s. 130.

⁷¹⁰ Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 407.

⁷¹¹ Bikâî, *Nazmü’d-dürer*, c. IV, s. 29-30.

kâinatın ve içindeki her şeyin varlığını sürdüren, ayakta tutan ve kontrol eden gücünü vurgulanmaktadır.

2.5.7. Melik (المَلِك)

Melik ismi, “m-l-k” kökünden “mâlik, sahip olmak, kendi kontrolünde tutmak ve yönetmek”⁷¹² anlamına gelen “mülk” kelimesinden türemiştir. Bu isim, Allah’ın mutlak egemenlik ve hükümdarlık sahibi olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır.⁷¹³ Melik ismi, bir yerde Medenî sûrede Kuddûs, Azîz ve Hakîm isimleriyle birlikte marife formunda zikredilmiştir.

Melik isminin âyet sonunda geçmiş olduğu Cuma Sûresi’nin ilk âyeti Kuddûs ismi başlığı altında incelenmiştir. Burada söz konusu âyetin Melik isminin âyet ve konuyla insicamı zikredilecektir.

Önce de belirtildiği üzere, Cuma Sûresi’nin ilk âyetinde evrendeki bütün varlıkların Allah’ı tesbih ettiğine ilişkin ifadelerden sonra Melik ismi, Allah’ın hükümdarlığını ve egemenliğini ifade etmesi sebebiyle O’nun tüm varlıklar üzerinde tam bir hâkimiyete sahip olduğunu ve her şeyin O’nun kontrolünde olduğunu belirtmektedir. Bu âyette “Melik” isminin zikredilmesiyle Allah’ın göklerdeki ve yerdeki her şeyi yaratan ve yöneten yüce bir varlık olduğu vurgulanmaktadır.⁷¹⁴ Varlıkların Allah’ı tesbih etmesi, O’nun yüceliğini ve mükemmelliğini kabul etmeleriyle birlikte, O’na duydukları bağlılığı ve teslimiyeti ifade etmeleri anlamına gelmektedir. Her şeyi yaratan,⁷¹⁵ yöneten⁷¹⁶ ve kontrol etme gücüne sahip olan Allah, Melik ismiyle mutlak egemenliğini bildirmiş olmaktadır.

Ayrıca Cuma Sûresi’nin başında Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm isimlerinin yer alması, bu isimlerin sadece bulunduğu âyetin değil, sûrenin konuları ile de irtibatlı olduğunu göstermektedir. Sûre, Cuma namazı ile ilgili olarak, namaz vaktinde tüm meşgalelerin terk edilerek, kazancı daha yüksek olan namaza yönelmesi gerektiği hükümlerini ihtiva etmektedir.⁷¹⁷ Böylece insanlara, kulluklarının gereğini yerine getirmek için tüm ticaret kazançlarını bırakarak Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm olan Allah’a ibadete yönelmeleri emredilmiştir.

⁷¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. X, s. 491; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1010; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 163-164.

⁷¹³ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsna*, s. 73.

⁷¹⁴ Cuma 62/1.

⁷¹⁵ Zümer 39/62.

⁷¹⁶ Yûnus 11/31.

⁷¹⁷ Cuma 62/9.

Sonuç olarak, Melik ismi, Allah'ın mülkünde mutlak otorite sahibi olduğunu ifade ederken; Kuddûs ismi, bu otoritesini sınırlandıracak veya geçersiz kılacak hiçbir şeyin olmadığını göstermektedir. Azîz ismi, Allah'ın üstün ve yüce oluşunu, Hakîm ismi ise O'nun her hükmünde tam isabet sahibi olduğunu vurgular. Bu dört isim, Allah'ın her türlü eksiklikten uzak olduğunu göstererek O'nun ulûhiyetinin kusursuzluğunu ortaya koymaktadır. Böylece Allah'ın otoritesi, kutsallığı, büyüklüğü ve hüküm koyma yetkisi açık bir şekilde vurgulanmış olmaktadır.

Değerlendirme

Allah'ın kudreti ile ilgili isimlerden Azîz, Kadîr, Kavî, Kebîr, Kahrî, Kayyûm ve Melik isimleri toplamda 45 sûrede 154 âyetin sonunda zikredilmiştir. Bu isimlerden en fazla 87 defa Azîz ismi, 44 defa da Kadîr ismi göze çarpmaktadır.

Bu isimler, Allah'ın gücünü ifade etmenin yanı sıra yaratılmışların mükemmel olarak yaratıldıklarına vurgu yaparak, yaratıcının tanıtılmasını ve O'nun varlığına işaret eden delillerin ortaya konmasını hedeflemektedir. Sanat ve yaratılışın inceliklerini, güzelliklerini, mükemmeliyetini gözlemleyerek, bunların arkasındaki ilâhî kudreti ve sanatını anlamak; Allah'ın varlığını ve büyüklüğünü idrak etmek için önemli bir yöntem olarak sunulmuştur.

2.6. Allah'ın Muâveneti İle İlgili İsimler

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın muâvenetini belirtmek üzere zikredilen isimler, O'nun kullarına yardım etmesini, onları desteklemesi ve ihtiyaçlarını karşılamasını ifade etmek üzere zikredilmiştir.

Bu konuyla ilgili âyet sonlarında zikredilen isimler şunlardır; Nasîr, Vehhâb, Hafîz, Karîb, Vedûd, Fettâh, Hasîb ve Mucîb. Âyetlerin sonlarında zikredilen bu isimlerin Kur'ân'da geçiş sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.6 Allah'ın Muâveneti İle İlgili İsimler

S.	SÛRELER	Dönem	Allah'ın Muâvenetini İle İlgili İsimler								Toplam
			Nasîr	Vahhâb	Hafîz	Karîb	Vedûd	Fettâh	Hasîb	Mucîb	
1	Bakara	D	2								2
2	Âl-i İmrân	D		1							1
3	Nisâ	D	3						1		4
4	Enfâl	D	1								1
5	Tevbe	D	2								2
6	Hûd	K			1	1	1			1	4
7	Hac	D	1								1
8	Furkân	K	1								1
9	Ankebut	K	1								1
10	Ahzâb	D	2								2

11	Sebe'	K			1	1		1			3
12	Sâd	K		2							2
13	Şûrâ	K	2								2
14	Burûc	K					1				1
Toplam			15	3	2	2	2	1	1	1	27

2.6.1. Nasîr (النصير)

Nasîr ismi, “n-s-r” kökünden “yardım etmek, desteklemek, sıkıntıdan kurtarmak, zafer vermek”⁷¹⁸ anlamına gelen “nasr” kökünden türemiştir. Bu isim, Allah’a nispet edildiğinde, sürekli ve güçlü bir şekilde yardımcı olan, destekleyen anlamında kullanılmıştır. Allah’ın Nasîr olması, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip kullarını sıkıntı ve acı çekmekten koruyup yardım etmesini ifade etmektedir.⁷¹⁹

Nasîr ismi, âyet sonlarında üç yerde Mekkî, on iki yerde Medenî sûrede olmak üzere toplamda on beş yerde nekra olarak geçmektedir. Bu isim on üç yerde Velî,⁷²⁰ bir yerde Nasîr ismiyle⁷²¹ ve bir yerde de tek⁷²² olarak geçmektedir.

Nasîr ismi âyet sonlarında Nisâ Sûresi’nde yer almaktadır. Bu sûre, aile, miras hukuku, ibadet gibi hükümlerin açıklanmasının yanında hak dine inanmayanların bazı davranışları anlatılmakta ve onların âhirette karşılaşacakları durumlar tasvir edilmektedir.⁷²³ Devamındaki âyetlerde ise kâfir ve münâfıkların özellikleri tanıtılmış ve her türlü tuzak tehlikelerine karşı Müslümanlar uyarılmıştır.⁷²⁴ Daha sonraki âyette Nasîr ismine yer verilmiştir; “Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir.”⁷²⁵

Bu âyette, Müslümanların düşmanlarını dost edinmemeleri ve onlardan medet ummamaları gerektiği vurgulanmış, Allah’ın en güvenilir dost ve yardımcı olduğu belirtilmiştir. Başka bir deyişle, Müslümanların zorluk anlarında yalnızca Allah’a güvenmeleri ve O’ndan yardım dilemelidir; çünkü O, her zaman kullarının yanındadır ve onların ihtiyaçlarını karşılamaya muktedirdir. Ayrıca Allah, dost ve düşmanı en iyi şekilde ayırt eden, mü’minleri koruyup gözetken bir varlık olarak tasvir edilmiştir.⁷²⁶ Bu bağlamda “Velî” ismi, Allah’ın dostluk ve koruyuculuk vasfını; “Nasîr” ismi ise yardım eden ve destek

⁷¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, s. 1061-1062.

⁷¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 775.

⁷²⁰ Bakara 2/107, 120; Nisâ 4/45, 123, 173; Tevbe 9/74, 116; Furkân 25/31; Ankebût 29/22; Ahzab 33/17, 65; Şûrâ 42/8, 31;

⁷²¹ Enfâl, 8/40.

⁷²² Hac 22/78;

⁷²³ Nisâ 4/36-42.

⁷²⁴ Nisâ 4/44.

⁷²⁵ Nisâ 4/45.

⁷²⁶ Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, c. III, s. 100.

olan yönünü ifade etmektedir. Âyette Allah'tan başka gerçek bir yardımcı bulunmadığına dikkat çekilerek, yalnızca O'na tevekkül edilmesi gerektiği fikri öne çıkarılmıştır.

2.6.2. Vehhâb (الوهاب)

Vehhâb ismi, “v-h-b” kökünden türemiş olup, “karşılıksız vermek, bağışlamak, daha çok vermek”⁷²⁷ anlamına gelen “vehb” kelimesinden türemiştir. Allah'ın Vehhâb olması, O'nun sürekli ve bolca bağış yapan, ihsan eden, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip onların ihtiyaçlarını karşılamasını ifade etmektedir.⁷²⁸

Allah'ın tüm yaratılmışlara, zaman ve mekân gözetmeksizin, karşılıksız ve cömertçe her türlü nimeti bahşetmesi anlamına gelen Vehhâb ismi,⁷²⁹ iki yerde Mekkî, bir yerde de Medenî olmak üzere âyet sonlarında toplam üç yerde geçmektedir. Vehhâb ismi, geçtiği bu yerlerde tek⁷³⁰ ve Azîz ismiyle marife formunda⁷³¹ zikredilmiştir.

Âl-i İmrân Sûresi'nde Muhkem ve Müteşâbih âyetlerin varlığından ve bu bildirilenlere teslimiyet gösteren Mü'minler övüldükten sonra Vehhâb ismi, tek olarak şu şekilde geçmektedir; *“Rabbimiz! Bizi doğru yola erıştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin.”*⁷³²

Âyette, Mü'minlerin içten yakarışlarına yer verilmiş olup, onların Allah'ın hidâyetiyle doğru yolu bulduktan sonra kalplerinin sapmaması için yaptıkları yakarışlarına yer verilmiştir. Bu şekilde imanlarını koruma ve Allah'ın rahmetini talep etme arzularını dile getirmişlerdir. Bu dua ile Allah'a yönelerek O'ndan doğru yolda kalma ve rahmet dilemenin önemi vurgulanmıştır.

Allah'ın Vehhâb isminin, sınırsız cömertlik sahibi ve bol bol ihsan eden anlamına geldiği kelime izahatında belirtilmişti. Âyette ele alınan konu ile bu isim arasında önemli bir bağ ve uyum bulunmaktadır. Bu isim zikredilerek, kullarına karşılıksız ve sınırsız nimetler bahşedileceğine işaret edilmiştir. Yapılacak duanın sonunda bu ismin yer alması, insanın sahip olduğu her şeyin Allah tarafından verildiğini ve Allah'ın insandan kulluk istemesinin, verdiği nimetlere bir karşılık değil, bir lütuf olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

⁷²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 803.

⁷²⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1186-1187; Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsna*, s. 109.

⁷²⁹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 94.

⁷³⁰ Âl-i İmrân 3/8.

⁷³¹ Sâd 38/9, 35.

⁷³² Âl-i İmrân 3/8.

2.6.3. Hafız (الحفّظ)

Hafız ismi, “h-f-z” kökünden “korumak, gözetmek, muhafaza etmek”⁷³³ anlamında, “hıfz” kelimesinden türemiştir. Bu isim, Allah’a nispet edildiğinde, O’nun kullarını kötülüklerden ve zararlardan koruma vasfını ifade edecek şekilde, mübalağa sigasında kullanılmıştır. Allah’ın Hafız olması, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip koruması ve dengede tutmasını ifade etmektedir.⁷³⁴ Allah’ın Hafız ismi, insanların rızıklarını ve amellerini unutmayıp sürekli gözetmesi, lütuf ve nimetiyle onları koruması demektir.⁷³⁵ Bu tanımların yanında Allah’ın kullarını sıkıntı ve acı çekmekten koruyup muhafaza etmesi anlamına gelen Hafız ismi,⁷³⁶ iki yerde de Mekkî sûrede tek ve nekra olarak zikredilmiştir.⁷³⁷

Hafız ismine, Hûd (a.s.) ile Âd kavmi arasında geçen diyalogun sonunda yer verilmiştir. Âd kavmine, yalnızca Allah’a ibadet etmeleri ve sahte tanrıları terk etmeleri emredilmiş; Hûd (a.s.) da bu tebliğ karşılığında herhangi bir ücret veya karşılık beklemediğini ifade etmiştir. Onlardan yalnızca Allah’tan bağışlanma dilemelerini ve tövbe etmelerini istemiş; böyle yapmaları durumunda üzerlerine gökten bereketler yağdırılacağı ve güçlerinin artacağı vaadinde bulunmuştur. Ancak kavmi bu çağrıyı reddetmiş, Hûd’u (a.s.) akıl sağlığıyla alay ederek suçlamış ve onun tebliğine iman etmemiştir. Bunun üzerine Hûd (a.s.), onların sahte ilahlarından bütünüyle uzak olduğunu beyan etmiş ve yalnızca Allah’a güvenip dayandığını açıkça ifade etmiştir.⁷³⁸ Ardından, ilahî mesajı kendilerine eksiksiz bir şekilde ilettiğini ve artık sorumluluğun kendilerinde olduğunu bildirmiştir. Şu ifadeyle onları son kez uarmıştır: “Eğer yüz çevirerseniz bilin ki ben size gönderilmekle görevli olduğum mesajı size ulaştırdım. Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir ve siz O’na hiçbir engel çıkaramazsınız.”⁷³⁹ Bu ifadede, Allah’ın davetini reddeden bir topluluğun, O’nun iradesiyle başka bir kavimle değiştirilebileceği ve Allah’ın bu kudretine karşı hiçbir engelin duramayacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Hûd (a.s.)’ın sözlerinin sonunda geçen Hafız ismi, Allah’ın kullarını gözetip koruyan, onları zayi etmeyen ve tüm işleri hikmetle kuşatan yüce bir koruyucu olduğuna işaret etmektedir.

Âyetin sonunda ise Allah’ın her şeyi kontrolü altında tuttuğunu ve her şeyin üstünde gözetleyici ve koruyucu olduğunu belirtmek üzere Hafız ismine yer verilmiştir. Bu isim, konu

⁷³³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 295.

⁷³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. VII, s. 741.

⁷³⁵ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsna*, s. 152.

⁷³⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. XX, s. 218-219.

⁷³⁷ Hûd 11/57; Sebe 34/21.

⁷³⁸ Hûd 11/50-56.

⁷³⁹ Hûd 11/57.

akışı çerçevesinde her şeyi gözetleyip muhafaza ettiği anlamı katarak, inkâr edenlerin de gözetildiği ve yaptıkları her şeyin kayıt altına aldığı anlamını da katmaktadır. Bu bağlamda, Allah'ın “Hafîz” ismi, Âd kavmine yapılan uyarının ve Allah'ın her şeyi gözetip kontrol ettiğinin bir göstergesi olarak görülmektedir.

Hafîz ismine yer verilen bir diğer bağlam, Sebe' Sûresi'nde Sebe kavmine verilen nimetler karşısında onların şükretmeyip nankörlük etmeleriyle ilgilidir. Sebe kavmi, kendilerine sunulan bolluk ve güven ortamına rağmen nankörlük etmiş; bunun sonucunda Arim seliyle cezalandırılarak verimli bahçeleri yerini verimsiz topraklara bırakmıştır. Ayrıca, konak yerleri arasında güvenli yolculuk yapma imkânına sahip olmalarına rağmen bu nimeti de reddetmişlerdir. Bu süreçte Şeytan'ın onları kandırdığı, ancak aslında insan üzerinde zorlayıcı bir gücü olmadığı vurgulanarak, bu durumun inananlarla şüpheyile yaklaşanları ayırt etmek için bir imtihan olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁰ “*Rabbîn her şeyi görüp gözetir*”⁷⁴¹ ifadesiyle, Allah'ın Hafîz ismine atıfta bulunulmuştur. Bu bağlamda Hafîz ismi, hem Sebe kavminin nankörlüğünün Allah'ın gözetimi altında gerçekleştiğini hem de Şeytan'ın ayartıcı faaliyetlerine karşı insanların iradelerini kullanmalarının yine Allah'ın bilgisi ve murakabesi dâhilinde olduğunu ifade eder.⁷⁴² Böylece Hafîz ismi, Allah'ın her şeyi koruyup gözetken vasfı olarak hem ilahî denetimi hem de imtihan sürecini anlamlı bir şekilde yansıtmaktadır.

Sonuç olarak her iki örnekte de görüldüğü üzere; Hafîz ismi, Allah'ın kullarının yaptığı her şeyi kaydettiği ve âhiret gününde herkesin amellerine göre âdil bir şekilde karşılık vereceği anlamını taşır; iyilik yapanlar ödüllendirilir, kötülük yapanlar ise cezalandırılır. Ayrıca, iyi insanları koruyup gözettiği, düşmanların ise sıkı bir gözetim altında olduğu ifade edilir. Böylece, inananlara mükâfat ve ümit verilirken, karşı gelenler tehdit edilmiştir.

2.6.4. Karîb (القريب)

Karîb, “yaklaşmak, yakın olmak”⁷⁴³ anlamına gelen bir isim olup, Allah'a nispet edildiğinde “lütuf ve ihsânı ile kuluna yakın olan”⁷⁴⁴ anlamını taşımaktadır. Allah'ın kula yakınlığı, onun rahmetinin, sevgisinin ve yardımlarının her an kullarının üzerinde olduğunu ifade eden Karîb ismi,⁷⁴⁵ âyet sonlarında iki sûrede olmak üzere Semî' ismiyle birlikte nekra olarak zikredilmiştir.⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ Sebe' 34/15-20.

⁷⁴¹ Sebe' 34/21.

⁷⁴² Bilmen, *Kur'ân-ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, c. VI, s. 2858.

⁷⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 227-228.

⁷⁴⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 835.

⁷⁴⁵ Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları –Esmâ-i Hüsnâ*, s. 235.

⁷⁴⁶ Hûd 11/61; Sebe 34/50.

Bu isim Şu konu sonunda geçmektedir; Allah'ın insanlara kendi varlığı üzerine düŐünmelerini ve tefekkür etmelerini öğütlediği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cinnetten uzak olup sadece insanları yaklaşan azap konusunda uyardığı, insanlardan herhangi bir karşılık beklemediğini ve m k fatını sadece Allah'tan alacağı belirtilmiştir. Daha sonra Allah'ın gerçeği ortaya koyduğu ve gayb  lemini sadece O'nun bildiği vurgulanmış, Hak geldiğinde, b t l n zelil olacağı ifade edilmiştir.⁷⁴⁷

Konunun devamında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğru yolu bulmasının Allah'ın vahyi sayesinde olduğunu belirtmek üzere Şu Şekilde bir açıklama yapılmıştır: “*De ki: “Őayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır. EĞer doğru yolda isem bu da rabbimin bana vahyettiği sayesinde. Şüphesiz O her Şeyi iŐitmektedir, çok yakınımızdadır.”*”⁷⁴⁸  yette, Hz. Peygamber'in (a.s.) eğer kendisi yanlış yolda ise bunun sorumluluğu ve vebalinin kendisine ait olduğu; ancak eğer doğru yolda ise bu durumun, Allah'ın ona vahyettiği yani kendisine doğru yolu göstermesi sayesinde olduğu belirtilmiştir. Bu ifadelerin sonunda konu, Sem ' ve Karîb isimleriyle nihâyete erdirilmiştir.

 yetin sonunda Sem ' ve Karîb isimlerinin zikredilmesi, Allah'ın kullarına yakınlığını ve onların dualarını işitip onlara karşılık verdiğini vurgulamakta; böylece Allah'ın her an kullarının yanında olduğu ve onları doğru yola yönlendirdiği gerçeğini pekiştirmektedir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in istikamet üzere olması da, Allah'ın ona olan yakınlığı ve vahiy yoluyla ona rehberlik etmesinin bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla söz konusu  yet, Sem ' ve Karîb isimleriyle anlam bütünlüğü içinde ele alınmış; bu isimler aracılığıyla Allah'ın kullarına olan sürekli desteği ve yönlendirmesi güçlü bir biçimde vurgulanmıştır.⁷⁴⁹

Bu kapsamda, Semî ismi Allah'ın kulunun her Őeyini işittiğini, Karîb ismi ise kuluna her Şeyden daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Her Şeyi işiten Allah'ın, aynı zamanda kuluna yakın olması da kaçınılmazdır. Bu insicam Şu gerçeği de gözler önüne sermektedir: Allah, kuluna yakınlığının yanında, onun çağrısını iŐitmesiyle bu yakınlığını daha fazla göstermektedir.

⁷⁴⁷ Sebe' 34/46-49.

⁷⁴⁸ Sebe' 34/50.

⁷⁴⁹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. XV, s. 535.

2.6.5. Vedûd (الودود)

Vedûd ismi, “vüdd” kökünden türemiş olup, mübalağa ifade eden bir sıfat olarak “çok seven, çok sevilen”⁷⁵⁰ anlamına gelmektedir. Bu isim, Allah’ın sâlih kullarını derin bir muhabbetle sevdiğini ve onlar tarafından çok sevilmesini ifade etmektedir.⁷⁵¹

Kur’ân-ı Kerim’de Vedûd ismi,⁷⁵² ikisi de Mekkî olan sûrede geçmektedir. Bu isim, Hûd Sûresi’nde Rahîm ismiyle birlikte nekra⁷⁵³ ve Burûc Sûresi’nde ise Gafûr ismiyle marife formunda zikredilmiştir.⁷⁵⁴

Bu isim, Şuayb Peygamber’in (a.s.) Medyen halkına yönelik yaptığı tebliğ sürecinde, onları Allah’a kulluğa davet eden hitabının sonunda yer verilmiştir; “*Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin. Muhakkak ki rabbimin merhameti ve sevgisi boldur*” dedi.”⁷⁵⁵ Şuayb Peygamber (a.s.) Medyen halkına yönelik tebliğ sürecinde, onları Allah’a kulluğa davet etmiş; adaletli bir toplum düzeni tesis etmeleri adına ölçü ve tartıda doğruluğu gözetmeleri, başkalarının mallarını haksız yere eksiltmemeleri ve yeryüzünde fesat çıkarmaktan kaçınmalarını emretmiştir. Aynı zamanda geçmiş kavimlerin uğradığı helakları hatırlatarak halkını benzer bir azaptan sakındırmış; onları Allah’tan bağışlanma dilemeye ve tövbe etmeye teşvik etmiştir. Bu uyarıların hemen ardından, Rahîm ve Vedûd isimleri zikredilmiştir.⁷⁵⁶

Rahîm ve Vedûd isimleri, Şuayb Peygamber’in (a.s.) Medyen halkına yaptığı çağrının içeriğiyle doğrudan ilişkilidir. Şuayb Peygamber’in mesajı, Medyen halkını adalet ve dürüstlüğe yönlendirmekle kalmamış; aynı zamanda onları, Allah’ın merhametine ve sevgisine sığınmaya teşvik etmiştir. Bu uyarılar, evrensel boyutuyla tüm insanlığa yönelik ahlâkî ve manevi bir öğüt niteliği taşımaktadır. Rahîm ismi, Allah’ın tövbe eden kullarını bağışlamaya hazır olduğunu ve onların hatalarına karşı şefkatle yaklaştığını göstermektedir. Vedûd ismi ise Allah’ın sâlih kullarını sevdiğini ve onların iyiliğini istediğini ve onları doğru yola yönlendirme çabasını yansıtmaktadır. Böylece Vedûd isminin, Rahîm ve Gafûr isimleriyle birlikte zikredilmesi; Allah’ın sevgisinin, bağışlaması ve merhametiyle bütünleştiğini göstermektedir. Böylece bu isimler birlikte yer verilmesi mesajının temelini oluşturan ilahi rahmet ve sevgi kavramlarıyla güçlü bir uyum içinde olduğu görülmektedir.⁷⁵⁷

⁷⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. III, s. 454-455.

⁷⁵¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1143; Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*, s. 176.

⁷⁵² Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 94.

⁷⁵³ Hûd 11/90.

⁷⁵⁴ Burûc 85/14.

⁷⁵⁵ Hûd 11/84-90

⁷⁵⁶ Hûd 11/84-90.

⁷⁵⁷ Bikâî, *Nazmu’d-dürer*, c. IX, s. 362-363.

Böylece âyet sonunda bu iki isme yer verilerek ilahî merhamet ve sevginin, uyarıcı hitabın sonunda umut ve teselli kaynağı olarak öne çıkmaktadır.

2.6.6. Fettâh (الْفَتْاح)

Fettâh ismi, “f-t-h” kökünden türemiş olup, “açmak, zafere ulaştırmak”⁷⁵⁸ anlamındaki “feth” kelimesinden mübalağa sigasında kullanılmaktadır. Fettâh ismi, iyilik kapılarını açan, mutlak adaleti gerçekleştiren, hak ile bâtilı ayırıp durumu açıklığa kavuşturan ve mazlumlara yardım ederek Mü'minlere zafer veren anlamına gelmektedir.⁷⁵⁹ Fettâh ismi, Allah'a nispet edildiğinde, kullarına zafer getiren ve kapıları açan anlamında kullanılmıştır. Bu isim, bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip onların önündeki engelleri kaldırmasını ifade etmektedir.⁷⁶⁰ Bu isim hakkında, kapalı olan her şeyi açan, her zorluğu hidâyetiyle çözen; ülkeleri peygamberlerine açan ve onları düşmanlarının elinden alan; velî kullarının kalplerindeki perdeleri kaldıran, onlara ilahî sırları gösteren; ayrıca gaybın ve rızkın anahtarlarını elinde bulunduran yüce bir zâtı ifade ettiği yönünde bir tanım da yapılmıştır.⁷⁶¹

Fettâh ismi, âyet sonlarında sadece bir yerde Mekî sûrede marife olarak geçmektedir. Allah'ın, tüm kapıları açıp zorlukları gideren ve her türlü sıkıntıyı çözerek kullarına yardım eden anlamına gelen Fettâh ismine şu âyetlerde yer verilmiştir; “*De ki: “Rabbimiz hepimizi bir araya getirecek, sonra aramızda adaletle hükmünü verecektir. Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O’dur.”*”⁷⁶²

Fettâh ismi, açmak anlamının ötesinde fethetmek ve hükmetmek anlamları da taşımaktadır. Bir konunun açıklanarak anlaşılmasını fethetme bağlamında değerlendirmek, bu ismin Allah'ın mutlak hâkimiyetini ve hükmünü simgelediğini göstermektedir. Fettâh isminin “hükmetmek” anlamı kapsamında Alîm ismiyle birlikte zikredilmesi, Allah'ın hükmünün tesadüfî değil, ilme dayanan bir hüküm olduğuna işaret etmektedir.⁷⁶³

Bu iki ismin birlikte kullanılmasında bir başka insicam ise Alîm isminin tehdit, Fettâh isminin de tevbih (azarlama) ifade etmesidir. Bu bağlamda, Allah, doğru yolda olanların mükâfatlandıracağı, yoldan sapanları ise cezalandıracağı belirtilerek, O'nun adaletle hükmetmesini ifade etmektedir.⁷⁶⁴ Sonuç olarak, Allah'ın verdiği hükümler ve yaptığı işler rastgele ya da gelişi güzel değil, derin bir bilgiye ve hikmete dayalı olduğunu göstermektedir.

⁷⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. II, s. 536; Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi*, c. II, s. 1189.

⁷⁵⁹ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. II, s. 539.

⁷⁶⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 775.

⁷⁶¹ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 99.

⁷⁶² Sebe' 34/26.

⁷⁶³ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XV, s. 206.

⁷⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, c. IV, s. 527.

2.6.7. Hasîb (الحسب)

Hasîb ismi, “h-s-b” kökünden “saymak, hesap etmek”⁷⁶⁵ anlamında “hıseb” kelimesinden türemiştir. Bu isim, “her şeyi yeterince bilen, koruyan, ceza veya mükâfat olarak karşılığını veren”⁷⁶⁶ anlamına gelmektedir. Allah’ın her şeyin bilerek hesap etmesi şeklinde açıklanan Hasîb ismi,⁷⁶⁷ Medenî sûrede tek ve nekra olarak zikredilmiştir.⁷⁶⁸

Nisâ Sûresi’nde, Allah yolunda cihadın ve mü’minlerin sorumluluklarının çerçevesi çizilmiştir. Mü’minlerin savaş esnasında dikkatli ve hazırlıklı olmaları, felaket ve lütuf karşısındaki tutumlarında dengeli davranmaları gerektiği belirtilmiştir. Allah yolunda savaşmanın önemi vurgulanarak, dünya hayatını âhiretle takas etmek isteyenlerin bu uğurda mücadele etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, zâlimlerin zulmü altında ezilen çaresiz erkeklerin, kadınların ve çocukların kurtarılması için savaşmanın bir sorumluluk olduğu dile getirilmiştir. Mü’minlerin Allah yolunda, inkârcıların ise bâtıl davalar uğruna savaştığı; bu bağlamda şeytanın planlarının zayıflığına dikkat çekilmiştir. Cihadın önemi pekiştirilmiş; dünya menfaatlerinin geçici, âhiretin ise kalıcı ve daha hayırlı olduğu vurgulanmıştır. Allah’a güvenmenin ve yalnızca O’na tevekkül etmenin gerekliliği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Kur’ân’ın içsel tutarlılığına dikkat çekilmiş, haberlerin güvenilir kişilere iletilmesi hususunda uyarıda bulunulmuştur. Güzel işlere aracılık edenlerin mükâfatlandırılacağı, kötü işlere aracılık edenlerin ise cezalandırılacağı belirtilmiş; tüm bu âyetlerle mü’minlere cihad, sadakat, güven ve âhiret bilinci yeniden hatırlatılmıştır.⁷⁶⁹

Hasîb ismine, bu konu içerisinde selamlaşma ve sosyal ilişkilerde güzel ahlak ve nezaketi teşvik eden âyetlerin sonunda yer verilmiştir. Konuyla alakalı âyet şu şekildedir; “Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır.”⁷⁷⁰

Âyette, selam verildiğinde, ya daha güzel bir şekilde veya en azından aynı şekilde selamla karşılık verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Allah’ın her şeyin hesabını tuttuğu belirtilerek, insanların davranışlarının ilahi denetim altında olduğu ve her türlü davranışın bir karşılığı olduğunu hatırlatmak üzere Hasîb ismiyle âyet sonlandırılmıştır. Bu ismin

⁷⁶⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 281-282.

⁷⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. I, s. 310

⁷⁶⁷ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi’l-hüsnâ*, s. 156.

⁷⁶⁸ Nisâ 4/86.

⁷⁶⁹ Nisâ 4/71-85.

⁷⁷⁰ Nisâ 4/86.

zikredilmesinin ardından Kıyamet günü herkesin Allah'ın huzurunda toplanacağı ve bunda hiçbir şüphe olmadığı hatırlatılmıştır.⁷⁷¹

Hasîb ismiyle içinde geçtiği âyet arasında, selamlaşma konusunun ele alınması ve bununla birlikte Allah'ın her şeyin hesabını tuttuğunu vurgulanması, toplumsal ilişkilerde nezaketin ve güzelliklerin ortaya konmasını amaçlanmaktadır. Mü'minlerin birbirleriyle selamlaşmalarında ve sosyal ilişkilerinde nezaketi gözetmeleri, Allah'ın her şeyin hesabını tuttuğuna olan inançlarının bir yansıması olarak zuhur etmektedir.

2.6.8. Mucîb (المجيب)

Mucîb ismi, “cevab” kökünden türemiş ism-i fâil kalıbında olup “dua ve dileklere olumlu cevap veren”⁷⁷² anlamına gelmektedir. Bu isim, Kur'an-ı Kerim'de yalnızca bir yerde, Mekkî bir sûrede, nekra formda ve “Karîb” ismiyle birlikte geçmektedir.

Mucîb isminin zikredildiği âyet şu şekildedir; “*Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz rabbim yakındır, duaları kabul eder.”*”⁷⁷³ İlgili âyette, Sâlih (a.s.)'ın kavmine, Allah'ın kendilerini topraktan yarattığını ve yeryüzünü imar etmeleri için kendilerine imkânlar sunduğunu hatırlattığı görülmektedir. Ayrıca, onları Allah'tan mağfiret dilemeye ve samimi bir şekilde tövbe etmeye davet etmiş; hitabın sonunda ise Allah'ın yakında olan ve dualara icabet eden olduğu vurgulanmak üzere Karîb ve Mucîb isimlerine yer verilmiştir.

Karîb ismi, Allah'ın kullarına son derece yakın olduğunu ve onların dualarını, taleplerini işittiğini ifade etmektedir.⁷⁷⁴ Bu bağlamda, Sâlih Peygamber'in (a.s.) kavmini Allah'a kulluğa ve tövbeye davet ederken, ilahî yakınlığı hatırlatarak onları yanlış yoldan dönmeye teşvik etmiştir. Aynı zamanda Allah'ın insanları yeryüzünde var etmesi ve onların hayatlarını nizama koymaları için çeşitli imkânlar sunmasını yansıtmaktadır.

Öte yandan, âyette Allah'ın dualara icabet eden ve samimi tövbeleri kabul eden sıfatına belirten Mucîb ismine de yer verilmiştir. Sâlih Peygamber'in kavmine yönelttiği çağrıda, onları Allah'tan bağışlanma dilemeye ve tövbeye yönlendirmesi, Mucîb isminin bir yansıması olarak görülmektedir.⁷⁷⁵ Eğer Semûd kavmi, Allah'ın kendisine yönelen duaları

⁷⁷¹ Nisâ 4/87.

⁷⁷² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 283; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 251.

⁷⁷³ Hûd 11/61.

⁷⁷⁴ Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları –Esmâ-i Hüsnâ*, s. 235.

⁷⁷⁵ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, c. IX, s. 319.

işiten ve bağışlama lütfuna sahip olan bir ilah olduğunu kavrasaydı, muhtemelen isyan yerine hidâyeti tercih ederdi. Bu bağlamda, Karîb ve Mucîb isimleri, Sâlih Peygamber'in mesajının merkezinde yer alan ilahî yakınlık ve tövbeye icabet temalarıyla doğrudan örtüşmekte; Allah'ın kendisine yönelen her kuluna yakın ve cevabıyla mukabele eden yüce bir varlık olduğunu vurgulamaktadır.

Değerlendirme

Allah'ın muâveneti ile ilgili isimlerden Nasîr, Vehhâb, Hafîz, Karîb, Vedûd, Fettâh, Kayyûm, Hasîb ve Mucîb isimleri toplamda 14 sûrede 27 âyetin sonunda zikredilmiştir. Bu isimlerden en fazla Nasîr ismi 15 defa zikredilmiştir.

Kur'ân'da Allah'ın muâveneti ile ilgili isimlerin yer aldığı âyetlerde, genel olarak O'nun kullarına olan yardımını, koruyuculuğunu ve destekleyici yönünü ifade edilmiş ve Allah'ın zor zamanlarda kullarına yardım eden, onları koruyan ve ihtiyaçlarını karşılayan yönü vurgulanmıştır.

2.7. Allah'ın Zenginlik ve Bereket İhsan Etmesi İle İlgili İsimler

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın zenginlik ve bereket ihsan etmesini belirtmek üzere zikredilen isimler, O'nun sınırsız cömertlik, bolluk ve bereket sahibi olduğunu ifade etmek üzere zikredilmiştir.

Allah'ın zenginliğini ve bereket ihsan etmesini tanıtmak üzere âyet sonlarında zikredilen isimler Ganî, Latîf, Kerîm, Mukît, Ber ve Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm isimleridir. Âyetlerin sonlarında zikredilen bu isimlerin Kur'ân'da geçiş sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.7 Allah'ın Zenginlik ve Bereket İhsan Etmesi İle İlgili İsimler

S.	SÛRELER	Dönem	Allah'ın Zenginlik ve Bereket İhsan Etmesi İle İlgili İsimler						Toplam
			Ganî	Latîf	Kerîm	Mukît	Ber	Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm	
1	Bakara	D	2						2
2	Âl-i İmrân	D	1						1
3	Nisâ	D	1			1			2
4	En'am	K		1					1
5	İbrahim	K	1						1
6	Hac	D	1	1					2
7	Neml	K	1		1				2
8	Ankebut	K	1						1
9	Lokmân	K	2	1					3
10	Ahzâb	D		1					1
11	Fâtır	K	1						1
12	Duhân	K			1				1
13	Tûr	K					1		1
14	Rahmân	K						2	2

15	Hadîd	D	1						1
16	Mümtebine	D	1						1
18	Teğâbun	D	1						1
19	Mülk	K		1					1
20	İnfitâr	K			1				1
Toplam			14	5	3	1	1	2	26

2.7.1. Ganî (الغنى)

Ganî ismi, “zenginlik, ihtiyacı olmamak, yetinmek ve razı olmak”⁷⁷⁶ anlamına gelen “G-n-y” kökünden türemiş bir kelimedir. İsim olarak Allah’a nispet edildiğinde, Allah’ın kendi varlığında ve sahip olduğu niteliklerde hiçbir şeye muhtaç olmadığını ifade etmektedir.⁷⁷⁷

Allah’ın zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezzeh olduğu anlamına gelen⁷⁷⁸ Ganî ismi, âyet sonlarında altı Mekkî, sekiz Medenî sûrede olmak üzere toplamda on dört yerde nekra ve marife olarak geçmektedir. Kur’ân’da bu isim, on yerde Hamîd,⁷⁷⁹ birer kez Halîm⁷⁸⁰ ve Kerîm⁷⁸¹ isimleriyle birlikte ve bir yerde tek⁷⁸² olarak zikredilmiştir.

Ganî ismi, Bakara Sûresi’nin 261. ve 262. âyetlerinde, Allah yolunda yapılan harcamaların önemi ile bunlara verilecek mükâfata ilişkin açıklamaların ardından zikredilmiştir. İlk âyette, Allah yolunda yapılan harcamaların bir buğday tanesinin yedi başak vermesi ve her başakta yüz tane bulunması gibi, kat kat artarak karşılık bulacağı ifade edilmiştir. Bu tasvir, Allah’ın sonsuz cömertliğini ve dilediğine sınırsız mükâfat verme kudretini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. İkinci âyette ise, infak eden kimselerin verdiklerinden sonra başa kakmaktan ve gönül kırıcı tutumlardan sakınmaları gerektiği belirtilmiş; bu şekilde davrananların Rableri katında yüksek bir mükâfata erişecekleri, onlar için korku ve üzüntünün olmayacağı bildirilmiştir.⁷⁸³

Daha sonra ise “İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir.”⁷⁸⁴ şeklinde iyilik yaparken karşı tarafa zarar vermemek ve incitmemek gerektiğini vurgulamaktadır. İyi ve nazik bir söz söyleme veya affetmenin, sonrasında eziyet edilen veya başa kakılan bir sadakadan daha değerli

⁷⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XV, s. 135.

⁷⁷⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 765; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 167.

⁷⁷⁸ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 167.

⁷⁷⁹ Bakara 2/267; Nisâ 4/31; İbrahim 14/8; Hac 22/64; Kasas 29/6; Lokmân 31/12, 26; Fâtır 35/15; Mümtebine 60/6; Tegâbün 64/6.

⁷⁸⁰ Bakara 2/263.

⁷⁸¹ Neml 27/40.

⁷⁸² Âl-i İmrân 3/97.

⁷⁸³ Bakara 2/261-262.

⁷⁸⁴ Bakara 2/263.

olduğu belirtilmiştir. Yapılan iyiliğin değerinin, niyet ve davranışlar ile belirleneceği ifadeleriyle birine yardım ederken, onun gururunu kırmama ve incitmemenin çok önemli bir hareket olduğu vurgusu yapılmış ve âyet sonunda ise Allah'ın Ganî ve Halîm isimlerine yer verilmiştir.

Bu bağlamda, Allah'ın "Ganî" ismi, O'nun zengin, kendine yeterli ve ihtiyacının olmadığına işaret etmektedir.⁷⁸⁵ Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmaması ve her türlü zenginlik ve bereketin kaynağı olması anlamına gelmektedir. Örnek olarak ele alınan âyetin ana konusu ile Allah'ın "Ganî" ismi arasındaki ilişki, insanların yaptığı iyiliklerin ve sadakaların aslında Allah'ın ihtiyacı olduğu için değil, insanlar için bir imtihan ve toplumsal huzurun sağlanması için yapılması gerektiğini göstermektedir.⁷⁸⁶ Ayrıca Allah'ın ganî olması, yapılan her iyilik ve sadakanın Allah katında karşılıksız kalmayıp bereketle ödüllendirileceğine işaret etmektedir. Bu âyet ve isim arasındaki ilişki, insanlara Allah'ın merhametini, cömertliğini ve ihtiyacı olmamasını hatırlatarak, insanların da aynı şekilde samimi ve karşılıksız iyilik yapmaları gerektiğini öğretmektedir.⁷⁸⁷

Lokman Sûresi'nde de Allah'a şükretmenin önemi vurgulanmış; şükretmenin aslında Allah'a bir faydası olmadığını, ancak şükreden kişinin kendi iyiliği için bir davranış olduğu belirtilmiştir. Âyetin devamında, nankörlük eden kişilerin de Allah'a hiçbir zarar veremeyeceği ve Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacının olmadığı vurgulanmıştır. Âyetin sonunda Ganî ismine yer verilerek Allah'ın her türlü övgüye layık olduğu, O'na yapılan ibadet ve şükürlerin aslında insanın kendi lehine olduğu izah edilmiştir.⁷⁸⁸ Bu kapsamda, Allah'ın Hamîd olması sebebiyle şükredenleri ödüllendirmesi, O'nun zengin ve ihtiyacının olmadığını göstergesi kabul edilmiştir.⁷⁸⁹ Âyette Lokman'a (a.s.) verildiği zikredilen "hikmet" in "din konusunda derin bilgi, sahih inanç, akıl, yerinde ve doğru konuşma, isabetli görüş ve davranış"⁷⁹⁰ olarak açıklamışlardır.

Bu âyetlerle de Ganî isminin yer almasında şöyle bir anlam ilişkisi mevcuttur; Allah'ın kendisine şükredenlere ihtiyaç duymayacağı gerçeği ortaya konmuş ve insanların Allah'a şükretmesi, Allah'ın zenginliğine bir katkı sağlamayacağı, aksine şükreden kişinin kendisine fayda sağlayacağı ifade edilmiştir. Nankörlük edenler ise Allah'a zarar veremezler, aksine

⁷⁸⁵ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Gayb*, c. VII, s. 43; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 955.

⁷⁸⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, c. III, s. 54.

⁷⁸⁷ Kutub, *Fizilâl-il-Kur'ân*, c. II, s. 82.

⁷⁸⁸ Lokmân 31/12.

⁷⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IV, s. 514.

⁷⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XX, s. 136.

sadece kendilerine zarar verirler. Çünkü Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve O, her türlü eksiklikten münezzehtir.

2.7.2. Latîf (اللطيف)

Latîf ismi, “l-t-f” kökünden “nazik ve merhametli davranmak, iyi muamele etmek”⁷⁹¹ anlamında “lutf” kelimesinden türemiştir. Bu isim, “Allah'ın fiillerini rıfk ile gerçekleştiren, kullarına iyilik ve merhamet eden, yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan, zâtı duyularla algılanamayan, en gizli ve ince hususları dahi bilen”⁷⁹² anlamlarına gelmektedir.

Allah'ın başkalarının fark edemediği veya sezemediği detaylara ve hassas noktalara hâkim olması ve bu sayede derin bir anlayışa ve sezgiye sahip olduğu anlamına gelen Latîf ismi,⁷⁹³ âyet sonlarında üç Mekkî, iki Medenî sûrede olmak üzere toplamda beş yerde; üç defa nekra ve iki defa marife olarak geçmektedir. Kur'ân'da bu isim, beş yerde de Habîr ismiyle birlikte geçmektedir.⁷⁹⁴

Latîf ismi, En'âm Sûresi'nde şu âyette geçmektedir; “Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”⁷⁹⁵ Önceki âyetlerde Allah'ın evrenin ve içindekilerin eşsiz yaratıcısı olduğu açıklandığı konunun içerisinde yer verilmiştir. Sûrede Allah'ın mükemmel yaratıcılığına vurgu yapılarak eşi ve çocuk sahibi olmasının mümkün olmadığı, O'nun her şeyi yarattığı ve her şeyi bildiği belirtilmiştir. Daha sonra, insanların Rabbi olduğu ve ondan başka tanrı olmadığı zikredilerek,⁷⁹⁶ gözlerin Allah'ı idrak edemeyeceği, ancak Allah her şeyi bilip ve görebildiği ifade edilmiştir. Konunun nihayetinde Habîr ismiyle birlikte Latîf ismine yer verilmiştir.

Sûrede bahsedilen konularda evrenin ve içindekilerin yaratılması, Allah'ın eşinin ve çocuğunun olmasının mümkün olmaması gibi konular da mevcuttur. Habîr ismi zikredilerek âyette “O her şeyi hakkıyla bilendir” ve “O gözleri idrak eder” ifadeleriyle Allah'ın her şeyden haberdar olduğu ve her şeyi bildiği vurgusu yapılmıştır.⁷⁹⁷ Ayrıca bu ifadeler, Allah'ın sadece insanların görünen davranışlarını değil, aynı zamanda bu davranışların ardındaki gizli niyetleri de bildiğini hatırlatmaktadır.⁷⁹⁸

⁷⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 424.

⁷⁹² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 437; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 116-117.

⁷⁹³ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, s. 137.

⁷⁹⁴ Yûsuf 12/100; Hac 22/63; Lokmân 31/16; Ahzab 33/34; Mülk 67/14.

⁷⁹⁵ En'âm 6/103.

⁷⁹⁶ En'âm 6/101-102.

⁷⁹⁷ Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. II, s. 448-449.

⁷⁹⁸ Konyalı, *Hulâsat'ül Beyan –Büyük Kur'ân Tefsiri*, c. IV, s. 1497.

Yine kâinatın yaratılmasındaki inceliklerinden dolayı da Latîf ismine yer verilerek Allah'ın varlıkların en ince noktalarına bile nüfuz ettiği, onları bildiği ve onlara lütufla davrandığı ifade edilmiştir. Âyette konu edinilen yaratılmaya has durumlar Latîf ismiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu şekilde, Allah'ın her şeyi en ince ayrıntısına kadar bildiği ve her şeyden haberdar olduğu gözler önüne serilmiştir.⁷⁹⁹

Ayrıca, âyetlerde ele alınan konunun devamında, insanlara basîret (idrak ve kavrayış yetisi) verildiği belirtilmekte; hakkı gören kimselerin bu görmelerinin kendilerine fayda sağlayacağı, buna karşılık hakkı görmeyenlerin ise bu tutumlarının zararını yine kendilerinin çekeceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Allah'ın yaratmasındaki âyetlerin insanlar tarafından daha iyi anlaşılması ve öğrenilmesi amacıyla çeşitli şekillerde deliller gönderildiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu delillerin insanları hayrete düşürecek derecede derin anlamlar taşıdığına dikkat çekilmekte ve bu incelikleri en iyi şekilde bilen, sezdirenen ve gösteren anlamındaki Latîf ismine yer verilmektedir. Bu kullanım, Allah'ın yaratmasındaki hikmetin ve inceliğin insan idrakinin ötesinde bir boyuta sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.⁸⁰⁰

Latîf ve Habîr isimleri arasında, Allah'ın hem her şeyi bilen hem de en ince ayrıntılara kadar nüfuz eden ve lütufkâr olduğunu gözler önüne sermek amacıyla güçlü bir anlam bağlantısı ve uyum bulunmaktadır. Böylece bu isimlerin beraber zikredilmesi, Allah'ın kullarının göremediği veya fark edemediği şeyleri bildiğini, onlara lütufla yaklaştığını ve en ince detaylara kadar nüfuz ettiğini ifade etmektedir.⁸⁰¹ Bununla birlikte, göğün yeryüzü üzerine düşmesini engellemesi⁸⁰² ve insanlara hayat verip ardından onları yeniden diriltmesi⁸⁰³ gibi hususlar da Allah'ın kudretinin yanında, ince hikmet ve tasarrufunun bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.⁸⁰⁴ Bu bağlamda, Latîf ismi, ilahî kudretin sadece büyüklüğünü değil, aynı zamanda zarafetle tecelli eden yönünü de ortaya koymakta; Allah'ın evrendeki düzeni en hassas şekilde tesis ettiğini gözler önüne sermektedir.

2.7.3. Kerîm (الكریم)

Kerîm ismi, “k-r-m” kökünden “cömert olmak, ahlâklı, asil ve değerli olmak, iyilik”⁸⁰⁵ anlamına gelen “kerem” kökünden türemiş bir isimdir. Allah'ın Kerîm olması, “yaratılıştan

⁷⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. III, s. 279-280.

⁸⁰⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, c. II, s. 926.

⁸⁰¹ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr - Mefâtîhu'l-ğayb*, c. XVI, s. 360-361.

⁸⁰² Hac 22/65.

⁸⁰³ Bakara 2/28.

⁸⁰⁴ Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 118.

⁸⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 510; Râzî, *Levâmiu'l-beyyinât*, s. 131.

cömert olmasını ve insanın şerefiyle bağdaşmayan her türlü şeyden arınmış bulunmasını”⁸⁰⁶ ifade etmektedir. Kerîm ismi, üç yerde Mekkî sûrede; birer kez Ganî,⁸⁰⁷ Azîz⁸⁰⁸ isimleriyle ve bir kez de tek⁸⁰⁹ olarak zikredilmiştir.

Kerîm ismine Allah tarafından Hz. Süleyman’a (a.s.) verilen mucize ve onun kendisine bahşedilen bu nimete şükretmesinin anlatıldığı âyetlerin sonunda yer verilmiştir. Âyette zikredilen mucize, Belkıs’ın tahtının göz açıp kapayıncaya kadar Hz. Süleyman’ın (a.s.) huzuruna getirilmesidir. Konunun devamında ise; “*Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbim Ganî ve Kerîm’dir.*” şeklinde buyrulurak Allah’ın insanları nimetlerle imtihan ettiğine ve şükredenlerin bu şükürlerinin kendilerine fayda sağlayacağı ifade edilmiştir. Söz konusu âyette nankörlük edenlerin ise âkıbetleri hakkında bir açıklama yapılmamış, yapılmayan açıklamanın yerini Ganî ve Kerîm isimlerine yer verilmiştir.⁸¹⁰

Bu âyette, şükürün kişilere fayda sağladığını ve nankörlük edenlerin ise durumları hakkında bir açıklama yapılmayarak Allah’ın “Ganî” ve “Kerîm” isimlerinin yer alması konuya anlam derinliği ve zenginliği katmaktadır. Âyette nankörlük edenlerin âkıbeti hakkında doğrudan bir açıklama yapılmayarak Allah’ın her şeyden müstağni, zengin, cömert olduğunu öne çıkarmak üzere Ganî ve Kerîm isimlerine yer verilmektedir. Bu isimler, Allah’ın hiçbir şeye muhtaç olmadığını ve her şeye sahip olduğunu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu anlamların yanında zikredilen isimler, içinde geçtikleri âyete Allah’ın cömertliği ve merhametiyle nankörlük edenlere dahi nimetler vermeye devam ettiği anlamı da katmaktadır.⁸¹¹

Bu açıklamalar doğrultusunda, ilgili âyette Allah’ın iki isminin kullanılması, O’nun insana olan sevgisinin ve cömertliğinin her durumda devam ettiğini hatırlatmaktadır. Bu isimlerin zikredilmesi, aynı zamanda inkârcıların nankörlüklerinin Allah’a hiçbir şekilde zarar veremeyeceği anlamını da taşımaktadır.⁸¹² Bununla birlikte, Allah’ın nimetlerine şükretmek ve O’na teslimiyet göstermek, kişinin ilahî zenginlikten ve cömertlikten daha fazla istifade etmesine vesile olacaktır. Böylece kişi, hem dünyevî hem de uhrevî anlamda pek çok nimete ulaşma imkânı bulacaktır.⁸¹³

⁸⁰⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 906; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, s. 136.

⁸⁰⁷ Neml 27/40.

⁸⁰⁸ Duhân 44/49.

⁸⁰⁹ İnfitâr 82/6.

⁸¹⁰ Neml 27/40.

⁸¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 1098; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 116.

⁸¹² Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, c. V, s. 2542.

⁸¹³ Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr - Mefâtihu’l-ğayb*, c. XXIV, s. 554; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 116.

Ganî ve Kerîm isimlerinin birlikte kullanılması, âyetlere farklı anlamlar da katmaktadır. Ganî ismi, Allah'ın sonsuz ve mutlak zenginliğini ifade ederken, Kerîm ismi ise Allah'ın sonsuz ve mutlak cömertliğini ve aynı zamanda bu zenginliği yarattıklarına cömertçe ikram ettiği anlamlarını içermektedir. Eğer Allah sadece zengin olsaydı ama cömert olmasaydı, bu zenginliğin bir anlamı olmazdı. Çünkü bu zenginlik, cömertçe dağıtılmadığı sürece yaratılmış olanlara fayda sağlamazdı. Aynı şekilde, eğer Allah sadece Kerîm olsaydı, yani sadece cömert olsaydı ama zengin olmasaydı, sunabileceği nimetler sınırlı olurdu. Cömertlik için gereken kaynaklar sınırlı olduğunda, bu cömertlik de tam anlamıyla gerçekleşemezdi. Bu nedenle, Allah'ın hem Ganî hem de Kerîm olması, O'nun zenginliğinin ve cömertliğinin birlikte oluşturdukları anlamlar çerçevesinde en büyük faydayı sağlamasını mümkün kılmaktadır. Allah, sadece sonsuz zengin değil, aynı zamanda sonsuz cömerttir ve bu iki özellik, O'nun lütuflarını ve nimetlerini eksiksiz bir şekilde göstermesini sağlamaktadır. Bu durum, Allah'ın yarattıkları üzerindeki sevgisi ve merhameti ile bağlantılıdır ve insanların şükretmelerini ve nankörlükten sakınmalarını teşvik etmektedir.

2.7.4. Mukît (المقيت)

Mukît ismi, “k-v-t” kökünden türemiş olup “korumak, gücü yetmek, rızık vermek, beslemek”⁸¹⁴ anlamına gelmekte olup mübalağa sigasında kullanılmaktadır. Bu isim, Allah'a nispet edildiğinde, kullarını rızıklandıran ve ihtiyaçlarını karşılayan anlamında kullanılmıştır. Allah'ın bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip onları rızıklandırmasını,⁸¹⁵ merhameti ve şefkatiyle kullarının her türlü ihtiyacını karşılaması anlamına gelen Mukît ismi,⁸¹⁶ bir yerde Medenî sûrede tek olarak, nekra formunda zikredilmiştir.

İnsanların yaptıkları her iyi veya kötü fiilin kendilerine etki ettiği belirtilen âyette yer verilen Mukît ismi, şu şekilde geçmektedir; “*Kim güzel bir işe aracılık ederse ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.*”⁸¹⁷

Âyette, insanların işledikleri her fiilin sonuçlarından sorumlu oldukları ve bu işlerin hem olumlu hem de olumsuz neticelerinden pay alacakları ifade edilmiştir. Âyetin temel konusu, bireylerin yaptıkları iyi ve kötü işlere olan aracılıklarının kendi durumlarına etkisi üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda, iyilik için aracılık eden bir kişinin, bu iyiliğin getirdiği

⁸¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. II, s. 90; Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Gayb*, c. X, s. 160.

⁸¹⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 871; Râzî, *Levâmiu'l-beyyinât*, s. 129; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 131.

⁸¹⁶ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsna*, s. 154.

⁸¹⁷ Nisâ 4/85.

sevap ve hayırlardan nasibini alacağı belirtilmiştir. Örneğin, birine yardım eden, bir hayır işini teşvik eden veya güzel bir davranışta bulunan kişinin, yaptığı iyiliğin sonuçlarından olumlu bir şekilde etkileneceği çıkarımında bulunulmuştur. Kötülük için aracılık eden bir kişinin ise bu kötülüğün getirdiği günah ve zararların karşılığını göreceği ifade edilmiştir.⁸¹⁸ Özetle bu âyet, insanlara iyilik yapmayı ve kötülükten kaçınmayı teşvik etmekte; aynı zamanda, yapılan her türlü işin ve davranışın bir karşılığı olduğunu hatırlatarak insanların sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini sağlamaktadır.⁸¹⁹

Âyetin sonunda ise her şeyi gözetip koruyan ve yapılan her işin sonuçlarının da Allah tarafından gözetildiği anlamına gelen Mukît ismine yer verilmiştir. Bu âyetin sonunda Mukît ismine yer verilmesiyle önemli bir irtibat ve insicam kurulmuştur. Allah'ın bütün varlıkları, ihtiyaç duydukları şeylerle rızıklandığını ve hiçbir şeyi gözetimsiz bırakmadığını ifade etmek bu münâsebetten birisidir. Bu bağlamda, Allah'ın her şeyi gözetip koruyan ve her varlığa ihtiyacı olanı veren olduğunu bilmek, yapılan her işin sonuçlarının da Allah tarafından gözetildiği ve karşılığının verildiği hatırlatılmaktadır.⁸²⁰

Bikâî âyetinde zikredilen Mukît ismi hakkında şu açıklamaya yer vermiştir; “Allah'ın bir koruyucu, bir şahit, kalplerin her halinden, ve her türlü mükafatı verme gücüne sahip olan hayır ve şer bakımından her bir kişinin ne mükâfat alacağını takdir etmeye kâdir, şahit ve muktedir olmasıdır.”⁸²¹

2.7.5. Ber (البر)

Ber ismi, “b-r-r” kökünden “iyilik, iyi davranmak”⁸²² anlamına gelen “birr” kelimesinden türemiştir. Allah'ın bütün varlıkların durumlarını ve olaylarını her detayıyla bilip onların iyilik üzere olması,⁸²³ kullarına karşı daima iyi ve lütfkâr olduğunu ifade eden Ber ismi,⁸²⁴ bir yerde ve Mekkî sûrede Rahîm ismiyle birlikte marife formunda zikredilmiştir.

Ber ismine, Kur'ân'ın genel yöntem ve üslûbu doğrultusunda, inkârcılara yapılan uyarı ve ceza bildirimini takiben Mü'minlere de müjdeler verilen ve âhirette kendileri için hazırlanmış bulunan nimetlerin tasvir edildiği âyetlerin sonunda yer verilmiştir.

Tûr Sûresi'nde, cennetin güzellikleri ve Mü'minlerin yakınlarıyla birlikte olma imkânı açıklanmış; cennete girmenin iman şartına bağlı olduğu ve iman konusunda aynı yolu izleyen

⁸¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. II, s. 385.

⁸¹⁹ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Gayb*, c. X, s. 160.

⁸²⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Gayb*, c. X, s. 160.

⁸²¹ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, c. V, s. 350.

⁸²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 51; Râzî, *Levâmiu'l-beyyinât*, s. 161.

⁸²³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 128-129; Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ*, s. 161.

⁸²⁴ Kuşeyrî, *Şerhu esmâillahi'l-hüsna*, s. 229.

nesillerle birlikte yaşama müjdesi verilmiştir.⁸²⁵ Konunun devamında ise âyetin sonunda Ber ismine şu şekilde yer verilmiştir; “*Elbette biz bundan önce yalnız O’na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol (Ber) ve çok merhametli olan da (Rahîm) yalnız O’dur.*”⁸²⁶ Âyette, Mü’minlerin Allah’a olan bağlılıkları ve yalnız O’na yalvarmaları ifade edilmiştir. Allah’ın sınırsız ihsanını ve merhametiyle Mü’minlere cömertçe lütuflarda bulunmasını ifade etmek üzere Ber ismi zikredilmiştir.

Bu isim, âyette ele alınan konu bağlamında, O’nun cömertliğini ve merhametini, Mü’minlerin O’na olan güvenleri ve dualarının karşılığının olduğunu göstermektedir. Bu ismin kullanılmasıyla Allah, kendisinin ihsan ve merhamet yönlerini öne çıkarmış; Mü’minleri her zaman desteklediğini ve koruduğunu göstermeyi amaçlamıştır.⁸²⁷

Ber ismi, Allah’ın şefkatini, cömertliğini ve adaletini, bütün mahlûkatına rızık tahsis etmesini, yani her canlıya ihtiyaç duyduğu rızıkı vermesini ve merhametli davranmasını ifade etmektedir. Bu isim, itaat eden kullarına Allah’ın bol bol sevap ihsan ettiğini, güzel şeyler yapmayı düşünüp niyetlerini gerçekleştiremeyenleri ve kötülükten vazgeçenleri bile mükâfatlandıracağını işaret etmektedir. Bunun yanında günah işleyenleri, sadece işledikleri günah kadar cezalandırması, Allah’ın adaletli olduğunu göstermektedir.⁸²⁸

Âyet içerisinde Ber ismiyle konu arasındaki zikredilen anlam örgüsünün yanında birlikte zikredildiği Rahîm ismiyle de anlam insicamı mevcuttur. Ber ismiyle Allah’ın mutlak iyi olduğu ifade edilirken Rahîm ismiyle rahmet ve merhamet yönü ifade edilmiştir. Bu iki isim, bu anlamlar çerçevesinde birbirlerini destekler niteliktedir. Allah’ın mutlak iyilik sahibi olması, merhametinin sonsuzluğuna işaret ederken; sonsuz merhamet sahibi olması da mutlak iyiliğine delalet etmektedir. Bu tür bir anlam ilişkisi hem iyiliği hem de merhameti mükemmelleştirmektedir.

2.7.6. Zû'l-Celâl ve'l-İkrâm (ذو الجلال والإكرام)

Bu isim terkinin başına “zû (sahip)” getirilerek oluşturulmuştur. Bu terkipteki celâl kelimesi “azamet sahibi ve yüce olmak,”⁸²⁹ ikrâm kelimesi “cömert ve merhametli, asil ve şerefli olmak”⁸³⁰ anlamına gelmekte olup bu isim, oluşturduğu terkip bağlamında “azamet ve kerem sahibi” demektir. Bu isim, Tirmizî’nin Esmâ-i Hüsnâ rivâyetinde yer aldığı için⁸³¹ bu

⁸²⁵ Tûr 52/21-27.

⁸²⁶ Tûr 52/28.

⁸²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. V, s. 224.

⁸²⁸ Halîmî, *el-Minhâc*, I, 204; Râzî, *Levâmiu’l-beyyinât*, s. 17.

⁸²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XI, s. 116.

⁸³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XII, s. 510; Râzî, *Levâmiu’l-beyyinât*, s. 131.

⁸³¹ Tirmizî, “Deavât” 82.

bölümde yer verilmiştir. Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm ismi Mekkî sûre olan Rahmân Sûresi'nde iki defa geçmektedir.⁸³²

Rahmân Sûresi'nde insanın yaratılmasından sonra kendisine dünyada bahşedilen çeşit çeşit nimetler zikredilmekte ve ara cümle olarak bahşedilen bu nimetlerin inkâr edilmeyeceği hatırlatılmaktadır.⁸³³ Daha sonra yeryüzünde bulunanların hepsinin fânî olduğu belirtilmiş ve Allah'ın zâtının ise bâkî olduğu vurgusu yapılarak Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm ismine yer verilmiştir.⁸³⁴

Yine sûrenin ortalarında, günahkârların simalarından tanınacağı; alınlarından (perçemlerinden) ve ayaklarından yakalanarak cezalandırılacakları ifade edilmektedir. Bu âyetlerde, cehenneminkâr edenler için gerçek bir azap yeri olduğu vurgulanmakta; inkâr ve günahlarının karşılığında maruz kalacakları azabın dehşeti gözler önüne serilmektedir.⁸³⁵ Sûrenin son bölümünde ise, yasaklardan sakınanlar için güzel mükâfatların olduğu müjdesi verilmiş;⁸³⁶ ardından Allah'ın azamet ve yüceliğine işaretlerle, 'Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm' ismiyle konu sonlandırılmıştır: "*Azamet ve kerem sahibi rabbinin adı ne yücedir!*"⁸³⁷

Bu ismin ilk geçtiği âyet sonunda yer almasının başlıca sebepleri, kulların Allah'a bağlılık ve saygının bir göstergesi olarak Allah'ın büyüklüğünü ve emirlerini tanımaları, O'na itaat etmeleri ve hayatlarını bu doğrultuda sürdürmeleri gerektiğini belirtmektir. Bu görev, insanların Allah'ın yüceliğini ve kudretini kabul ederek O'na olan sadakatlerini ifade etmektedir. Öte yandan, âyetlerin genel olarak kapsadığı mesajlar çerçevesinde Cenâb-ı Hak'ın dilediği kimseleri dünyada yüceltebileceği vurgusu yapılmıştır. Bu, Allah'ın İkrâm isminin bir tecellisi olarak sevgisini ve rızasını kazanan kullar için bir lütuf olarak görülmüştür. Allah'ın dünyada yücelttiği kimselerin aynı şekilde ahirette de Allah'ın lütuf ve ikramına mazhar olacağı ve sonuç itibarıyla Allah'ın rahmeti ve cömertliğiyle ödüllendirilen bu kulların, O'nun nimetlerinden faydalanıp cennetle mükâfatlandırılacağı vurgusu yapılmaktadır.⁸³⁸ Allah'ın ezeli ve ebedî oluşunu, hiçbir şeyin O'nun varlığına ortak ya da denk olamayacağını ortaya koyar. Geçici olanla kalıcı olanın ayrımının yapılması, insanın yaratıcı karşısındaki konumunu idrak etmesi ve fâniliğin farkına vararak ebedî olana yönelmesi açısından önemli bir mesaj içermektedir.⁸³⁹

⁸³² Rahmân 55/27, 78.

⁸³³ Rahmân, 55/1-25.

⁸³⁴ Rahmân, 55/26-27.

⁸³⁵ Rahmân, 55/41-44.

⁸³⁶ Rahmân, 55/46-76.

⁸³⁷ Rahmân, 55/78.

⁸³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. IX, s. 485.

⁸³⁹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, c. XIX, s. 166.

Bu bağlamda, Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm ismiyle Rahmân Sûresi arasında güçlü bir insicam bulunmaktadır. Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm içerdiği anlamları çerçevesinde sûrede Allah'ın rahmân, bâki ve âdil sıfatlarının vurgulanması amaçlanmaktadır.⁸⁴⁰ Çünkü âyetlerde insanlara lütfedilen iyiliklerden bahsedilmesiyle Allah'ın Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm ismiyle örtüşmekte ve böylece Allah'ın büyüklüğü, kudreti ve kereminin gösterilmesi hedeflenmiştir.

Değerlendirme

Allah'ın zenginlik ve bereket ihsan etmesi ile ilgili Ganî, Latîf, Kerîm, Mukîr, Ber ve Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm isimleri toplamda 20 sûrede 26 âyetin sonunda zikredilmiştir. Bu isimlerden en fazla Ganî ismi 14 defa zikredilmiştir.

Kur'ân'da Allah'ın zenginlik ve bereket ihsan etmesi ile ilgili isimlerin yer aldığı âyetlerde, genel olarak O'nun rızık veren, bolluk ve genişlik sağlayan, nimetleri artıran yönüne dikkat çekilmiştir. Bu isimlerle, Allah'ın kullarına maddi ve manevi zenginlik bahsettiğini, onların ihtiyaçlarını karşıladığını ve bereketi artırdığını belirtmek üzere zikredilmiştir.

⁸⁴⁰ Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, c. V, s. 346.

SONUÇ

Kâinattaki tüm varlıkları belirli bir düzen ve denge içerisinde yaratan Cenâb-ı Hak, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmamış; her şeyi ilahî bir sistem ve ölçü dâhilinde vücuda getirmiştir. Aynı şekilde, Allah'ın ezeli kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in sûre ve âyetleri arasında da son derece güçlü bir uyum ve insicam söz konusudur. Bu anlamda, Kur'ân'ın tertibindeki hikmetleri konu edinen Münâsebatü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'ın mucizevî yapısını ve içsel bütünlüğünü ortaya koyarak, anlam derinliğinin kavranmasına katkı sağlamaktadır. Kur'ân'daki bu bütünlük, onun i'câz yönlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Kur'ân'da Allah'ın zâtı ve sıfatları, “Esmâ-i Hüsnâ” kavramıyla ifade edilmekte ve bu isimler vasıtasıyla Allah'ın kudreti, merhameti, adaleti, bağışlayıcılığı gibi ulvî nitelikleri tanıtılmaktadır. Bu isimler yalnızca Allah'ın zatını tanıtmakla kalmaz; aynı zamanda Kur'ân'daki temaların inşasında, mesajların etkili şekilde sunulmasında önemli bir rol oynar.

Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi üç yıllık nüzûl süreci boyunca farklı olaylara binaen inen âyetler, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından vahiy doğrultusunda Mushaf'taki yerlerine yerleştirilmiştir. Bu tertibin tevkîfî olması, âyet ve sûreler arasında rastgele değil, ilahî hikmete dayalı bir düzen olduğunu göstermektedir. Münâsebat ilmi, bu düzenin delillerini sunarak Kur'ân'ın lafzî ve mânevî yapısındaki mucizevîliği ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, özellikle Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet sonlarında yer alış biçimi, ilgili âyet ve konularla olan bağlam ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Esmâ-i Hüsnâ, çoğunlukla âyetlerin sonunda yer almakta olup bu yerleşim, Kur'ân'ın üslubî zenginliğini ve semantik bütünlüğünü güçlendirmektedir.
- Bu isimler, çoğu zaman âyetin ana temasını özetler mahiyette olup, ilgili ilahî mesajı pekiştirici bir işlev üstlenmektedir.
- Kur'ân'da Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet sonlarında yer alışı, muhatabın Allah'ın sıfatlarını tanımasına, anlamasına ve bu yolla ilahî mesaja daha derinlemesine nüfuz etmesine imkân sağlamaktadır.
- Esmâ-i Hüsnâ'nın içerdiği anlamlar, uyarı (inzâr), müjde (beşâret), gerekçelendirme (ta'lîl) gibi çeşitli işlevlerle Kur'ân'ın didaktik yönünü de desteklemektedir.
- Bu isimler, bazen uzun bir pasajın özetini sunmakta; bazen de kısa bir ifadenin anlamını derinleştiren bir açıklama işlevi görmektedir. Aynı zamanda, âyetin kaynağını, maksadını ya da gerekçesini yansıtan göstergeler olarak kullanılmaktadır.

- Esmâ-i Hüsnâ'nın çift hâlinde kullanıldığı yerlerde, anlam dengesinin ve vurgunun daha etkili biçimde sağlandığı gözlemlenmiştir.
- Kur'ân'daki bu kullanım biçimi, sadece edebî bir tercih değil, aynı zamanda mesajın kalplere ve zihinlere yerleşmesini amaçlayan ilahî bir yönlendirme olarak değerlendirilmektedir.
- Özellikle tehdit içeren âyetlerin sonunda yer alan Esmâ-i Hüsnâ, muhataba teselli veren ve umut kapısı aralayan bir işlev görmekte; böylelikle dengeleyici bir mesaj sunulmaktadır.
- Yapılan analizler, Esmâ-i Hüsnâ'nın Kur'ân'ın belâgatine, lafzî yapısına ve i'câzına anlamlı katkılar sunduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Esmâ-i Hüsnâ'nın âyet sonlarında yer alış biçimi, Kur'ân-ı Kerîm'in hem şekil hem de muhteva bakımından taşıdığı mucizevî yapıyı ortaya koymakta; ilahî mesajın etkili, anlaşılır ve derinlikli bir biçimde aktarılmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda, Esmâ-i Hüsnâ'nın anlam zenginliği ve mesaj bütünlüğü bakımından sağladığı katkıların dikkate alınması, Kur'ân'ın daha derinlikli anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

İlerleyen çalışmalar için; “*Esmâ-i Hüsnâ'nın Mekkî ve Medenî Sûrelerde Konu Bütünlüğü Açısından Farklılıkları*”, “*Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Esmâ-i Hüsnâya Verilen Anlamlar*”, “*Klasik ve Modern Tefsirlerde Esmâ-i Hüsnâ'nın Yorumu*” gibi başlıkların, bu alanda yapılacak araştırmalara önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altın, M., *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, (yayınlanmamış doktora tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2015.
- Âlûsî, Ş., *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, neş. Ali Abdü'l-Bârî Atiyye, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Âsım E., *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi -el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît-*, YEK Yay., çev. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, 1. bs., İstanbul 2013.
- Ateş, S., *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat Yay., İstanbul 1987.
- Aydın, H., "Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'an'daki Bağlam İlişkisi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, c. 23, sy. 3, 2012, ss. 1-25.
- Aydın, M., *Genel Tefsir Kuralları*, Nun Yay., İstanbul 2009.
- Bakkal, A., "Kur'an'ın Farklı Bir İ'caz Vechi: Ayet Sonlarındaki Fezlekelerin Esmâ-i Hüsnâ'ya İşaret Etmesi" *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* (2), 2016, ss. 125-147.
- Bedevî, A., *Min belâğati'l-Kur'ân*, Nahzatü'l-Mısır, Kahire 2005.
- Beyzâvî, N., *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dar İhya't-Turas el-Arabi Yay., 1. bs., Beyrut 1997.
- Bikâî, E., *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyyât ve's-süver*, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2011.
- Bilmen, Ö. N., *Büyük Tefsir Tarihi - Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Semarkant Yay., 1. bs., İstanbul 2014.
- _____, Ö. N., *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri*, Bilmen Yay., İstanbul 1985.
- Buhârî, A., *el-Câmi 'u's-sahîh*, Sultaniyye, Mısır 1893.
- Câmî, A., *Tefsîru molla câmî*, terc. Davut Ağbal, YEK Yay., 1. bs., İstanbul 2020.
- Cerrahoğlu, İ., *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 28. bs., Ankara 2016.
- Cürcânî, E., *Delâ'ilü'l-i'câz fî ilmi'l-meânî*, thk. Muhammed Şakir Ebû Fahr, Medenî Matbası, Kâhire 1992.
- Çetin, A., *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yay., 4. bs., İstanbul 2021.
- Çetin M., "Havâtimü's-Süver", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVI, ss. 526-527.
- Çınar, Ö., *Kur'an'dan İncelikler -1-*, Aktaş Yay., İstanbul 2018.
- Demirci, M., *Tefsir Usûlü*, İFAV Yay. 42. bs. İstanbul 2015.
- Demirci, S., "Kur'an Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Râzî'Nin Tefsiri Mefatihü'l- Gayb Örneği)" *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 62, Erzurum 2015, ss. 147-172.

- Demirel, C., “Kadın Erkek Eşitsizliği Vehmini Uyandıran Konular Ve Bu Konuyla İlişkili Âyetlerin Yorumları,” *Kırıkkale İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. 1, 2016, ss. 63-74.
- Dihlevî, Ş. V., *Tefsir Usûlü -el-Fevzu'l-kebîr fî usûli-t tefsîr-*, terc. Abdullah Samed Afaracı, İ'tisam Yay., Ankara 2015.
- Dilek, M., “Hadislerde El-Esmâu'l-Hüsnâ” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 12/12, (Aralık 2003), ss. 77-94.
- Draz, A., *Kur'ân'a Giriş*, çev. Sâlih Akdemir, Otto Yay., 4. bs., Ankara 2010.
- , *En Mühim Mesaj Kur'ân*, terc. Suat Yıldırım, Akçay Yay., Ankara 1985.
- Durmuş, İ., “İktidâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXII, ss. 55-56.
- _____, İ., “Hüsn-i Matlab”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XIX, ss. 31-32.
- _____, İ., “Üslûb-I Hakîm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XLII, ss. 381-382.
- Ebü'l-Bekâ, E., *el-Külliyât mucem fî'l-mustalahâtî v'el-furuki'l-luğaviyye*, er-Risâla Vakfı Yay., (mhk. Adnan Derviş, Muhammed Mısıfî), Beyrut h. 1094.
- Ebü Zeyd, N., *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabıyyat Yay., Ankara 2006.
- Gazzâlî, E., *el-Maksadu'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*, terc. Asım Cüneyd Köksal, Ketebe Yay., 1. bs., İstanbul 2022.
- Gedik, Ş. *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve Âhenk*, Atatürk (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Gırnâtî, E., *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bânî, Darü'l-İbnu'l-Cevzî Yay., Kahire 1997.
- Gülle, S., “Kur'ân-ı Kerîm'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2007, ss. 121-148.
- Halîmî, E., *el-Minhâc fî şuabi'l-imân*, 1. bs., Beyrut 1979.
- Hamidullah, M., *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, terc. AbdülAzîz Hatip, vd., Beyan Yay., İstanbul ts.,
- Hanbel, A., *el-Müsned*, Risâle Vakfı, 2001.
- İbnü'l-Arabî, M., *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Ter., Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, 14. bs., İstanbul 2006.
- İbn Fâris, A., *Kitabü mucemü mekâyîsu'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikr Yay., Beyrut 1979.

- İbn Hacer, E., *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Haz. Muhibüddin Hatib, Dâru'l-Ma'rifa, Beyrut 1379.
- İbn Hazm, E., *el-Fasl*, çev. Halil İbrahim Bulut, YEK Yay., 1. bs., İstanbul 2017.
- İbn Kesîr, E., *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye Yay., Beyrut 1998.
- İbn Mâce, E. A., *Sünen-i İbn Mace*, Dâr-u İhyâ-i Kütübü'l-Arabiyyün, thk. Muhammed Fuad AbdülBaki, ts.,
- İbn Manzûr, E., *Lisânü'l-Arab*, Sadır Yay., Beyrut 1990.
- İbn Teymiyye, H., *Tefsir Usûlüne Giriş*, terc. Yusuf Işıcık, Hikmetevi Yay., İstanbul, 2018.
- İsfahânî, R., *Müfradât -Kur'ân Kavramlar Sözcüğü-*, terc. Abdülbaki Güneş –Mehmet Yolcu, Çıra Yay., 3. bs., İstanbul 2012.
- _____, R., *Mukaddimetü câmi'i't-tefsir –Tefsire Giriş-*, çev. Celalettin Divlekçi, Rağbet Yay., İstanbul 2011.
- Karagöz, İ., *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları –Esmâ-i Hüsnâ*, DİB Yay., 3. bs. Ankara 2016.
- Karaman, F. vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., İstanbul 2009.
- Karaman, H. vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay., 5. bs., Ankara 2014.
- Kattân, M., H., *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, terc. AbdulAzîz Hatip, Mustafa Özçelik, Beka Yay., 1. bs., İstanbul 2022.
- Kuşeyrî, E., *Şerhu esmâillahi'l-hüsnâ*, Dâru'l-Zâd Yay., thk. Ahmed Abdus Selam, 3. bs., Beyrut ts.,
- Kurtubî, E., *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitabi'l-Mısriyye, thk. Ahmed Bardûnî, İbrahim Atfeş, 2. bs., Kâhire 1964.
- _____, E., *el-Kitâbü'l-esnâ fî şerhi esmâi'llâhi'l-hüsnâ*, Fecri Sadık Yay., terc. Hüseyin Nohut, 1. bs., İstanbul 2020.
- Kutub, S., *Fîzılâl-il-Kur'ân*, terc. Komisyon, Hikmet Yay., 3. bs., İstanbul ts.,
- Mâtürîdî, E., *Kitâbü't-Tevhîd*, terc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., 14. bs., Ankara 2019.
- _____, E., *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdi Beslum, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye Yay., Beyrut 2005.
- Mevdûdî, E. A., *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İnsan Yay., terc. Heyet, İstanbul 2005.
- Muhammed F A., *Mu'cem'ül-Müfehres*, terc. Mahmud Çanga, Timaş Yay., İstanbul 1986.
- Müslim, E. H., *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad AbdülBaki, Beyrut 1955.
- Oğuz, O., *Kur'ân-ı Kerîm'de Terâdüf*, (yayınlanmamış doktora tezi) Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2016, ss. 261-286.

- Özdoğan, M. A., “Klasik Arap Edebî Tenkidine Genel Bir Bakış”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, sy. 1, 2015, ss. 1-28.
- Öztürk, M., “Basîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, ss. 460-461.
- Râzî, F., *Tefsîrü'l-Kebîr - Mefâtîhu'l-Ğayb* -, Dâru'l-İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabiyyi, 3. bs. Beyrut 1999.
- _____, F., *Levâmi 'u'l-beyyinât fî şerhi esmâ'illâh ve's-sıfât*, 1. bs., h. 1323.
- Reşîd Rızâ, M., *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-hakîm-tefsiru'l-menâr*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye Yay., neş. Muhammed Beyzâvî, Beyrut ts.
- Sâbûnî, M. A., *Et-Tibyan fî ulumi'l-Kur'ân*, terc. Zeynel Abidin Tatlıoğlu, Hanifiyye Kitabevi, İstanbul 2006.
- _____, M. A., *Safvetü't-tefâsîr*, Dâru'l-Fikir Yay., Beyrut 2001.
- Sâlih, S., *Kur'ân İlimleri -Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, çev. M. Sait Şimşek, Hikmetevi Yay., İstanbul 2019.
- Sönmez, M., “Âyetler Arası Münâsebetin, Kur'ân İlimlerindeki Önemi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 13, 2020, ss. 69-102.
- Süyûtî, C., *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Heyetü'l-Mısriyyetün Âmmatü'l-Kütüb, thk. Muhammad Ebu el-Fadl İbrahim, Mısır 1974.
- _____, C., *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, terc. Mustafa Karakoç, Rağbet Yay., İstanbul 2004.
- Shoeir, M. Y. “Kur'ân-ı Kerîm'de İsm-i Fâil'in İfade Göstergesi (Manaya Delâleti)”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1, 2020, s. 405-426.
- Şahin, H. A., “Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Birbiriyle İrtibatı: Azîz İsmi Örnekleme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* c. 21, sy. 1 (Haziran 2017), ss. 539-576.
- Şensoy, S., “Lafız”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXVII, ss. 42-44.
- Paksoy, K., “Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 11, sy. 3, Şanlıurfa 2011, ss. 91-111.
- Taberî, E., *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Terbiye ve't-Türâs, Mekke ts.
- Tatlısu, A. O., *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, Kapı Yay., 14. bs., İstanbul 2024.
- Tehânevî, M., *Keşşâfü'istılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, Lübnân Mektebesi Yay., thk. Refik Acem, Beyrut 1996.
- Tirmizî, E., *Sünen-i Tirmizî*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1996.
- Topaloğlu, B., “Esmâ-i Hüsnâ”, *TDV Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XI, ss. 404-419.
- _____, B., “Allah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, ss. 472-490.
- _____, B., “Basîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. V, ss. 102-103.

- _____, B., “Hakîm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, ss. 181.
- _____, B., “Şehîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, ss. 428.
- Vehbi, K. M., *Hulâsat’ül Beyan –Büyük Kur’ân Tefsiri*, Üçdal Neşriyat Yay., İstanbul 1991.
- Yavuz, Y. Ş., “İ’câzü’l-Kur’ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006, c. XXI, ss. 403-406.
- Yazır, E., *Hak Dini Kur’ân Dili*, YEK Yay., 1. bs., İstanbul 2021.
- Yıldız, S., “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet,” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1986 ss. 56-76.
- Yılmaz, M. F., *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yay., Ankara 2009.
- _____, M. F., “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXI, ss. 368-370.
- Zebîdî, M., *Tâcü’l-arûs min cevâhiru’l-kâmus*, el-Meclisü’l-Vatani li’s-Sekafe ve’l-Fünun ve’l-Edeb -Dâru’l-Hidâye ve Daru İhyâ, 1975.
- Zeccâc, E. İ., *Meâni’l-Kur’ân ve i’rabuhu*, thk. Abdulcelil Abduh Şelbî, 1. bs., Beyrut 1988.
- Zemahşerî, E., *el-Keşşâf an hakâ’iki kavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*, YEK Yay., 1. bs., İstanbul 2016.
- Zerkeşî, E., *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, Dar İhya al-Kutub, Beyrut 1957.
- Zürkânî, M., *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, Daru Kuteybe, 3. bs., ts.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Hasan TUĞ
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Korkuteli İmam Hatip Lisesi
Lisans	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı devam ediyor.
Tez Konusu	Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Âyet Ve Konu Bütünlüğü Açısından Münâsebeti
Yabancı Dil / Diller	Arapça
İŞ DENEYİMİ	
2012-2014	DİB, İmam Hatip (Diyarbakır)
2012-2017	DİB, İmam Hatip (Antalya)
2017-2025	DİB, Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni olarak devam ediyor, (Antalya)